FİKRET BAŞKAYA

EKO-SOSYALİST PARADİGMA

KOMÜNİST TOPLUMA GİDEN YOL

Yordam Kitap

FİKRET BAŞKAYA • EKO-SOSYALİST PARADİGMA

***Fikret Başkaya** (Denizli, 1940)*

İzmir Atatürk Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve Maliye Bölümü'nden mezun oldu. Doktora için gittiği Fransa'nın Paris (Sorbonne) ve Poitiers üniversitelerinde emperyalizm, kolonyalizm, "azgelişmişlik", kalkınma ve kapitalizmden sosyalizme geçiş temaları üzerine çalışmalar yaptı.

Yedek subay olarak başladığı askerliğini "sakıncalı piyade" olarak tamamladı. 1979 yılında akademik kariyere geçti.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi iken yazdığı *Paradigmanın İflası* (1991) kitabından yargılandı, 20 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı ve üniversiteden kovuldu. Haymana Cezaevi'nden tahliye olduktan sonra (Haziran 1995) Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı'nı kurdu. Kurucularından olduğu Özgür Üniversite'yi, bu vakfın çatısı altına aldı. 1999'da yazdığı bir makaleden de 15 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı. 27 Haziran 2002'de Kalecik Cezaevi'nden tahliye oldu. Çok sayıda kitap ve makalenin yazarı olan Başkaya, Fransızca ve İngilizceden birçok kitabın çevirisini ve onlarca kitabın da editörlüğünü yapmıştır. Özgür Üniversite'nin başkanlığını yapmakta ve dersler vermektedir.

Yayımlanmış kitapları:

Paradigmanın İflası-Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş; Çığırından Çıkmış Bir Dünya-Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni; Yediyüz-Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi; Yeni Paradigmayı Oluşturmak-Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliliği ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme; Reel Atatürkçülük; Azgelişmişliğin Sürekliliği; Çevre Kapitalizmi ve Azgelişmişlik Süreci; Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü; Avrupa Merkezcilik, Bilim ve Sosyalizm; Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu; Borç Krizi Üzerine Bir Deneme; Yenilgi Tuzağı; Sosyalizmin Geleceği (derleme); *Seçilmiş Yazılar; Şeylerin Gerçeğini Söyleyebilmek; Akıntıya Karşı Yazılar; Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme; Rant ve Savaş Kıskacında Türkiye Ekonomisi* (Ömer Leventoğlu'yla birlikte); *Yalan; Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına-Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi; Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto; Çöküş: Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme.*

Yordam Kitap'ta
Fikret Başkaya Kitapları

Paradigmanın İflası

Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş

(Nisan 2018)

Yeni Paradigmayı Oluşturmak

Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliliği ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme

(Kasım 2018)

Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto

(Mart 2016)

Çöküş

Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme

(Nisan 2018)

Çığırından Çıkmış Bir Dünya

Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni

(Kasım 2019)

Gençlerle Baş Başa: İklim Krizi ve Ekolojik Yıkım

(Mart 2020)

EKO-SOSYALİST PARADİGMA

Komünist Topluma Giden Yol

Fikret Başkaya

Yordam Kitap: 378 • **Eko-Sosyalist Paradigma** • Fikret Başkaya
ISBN 978-605-172-411-9 • *Düzeltme*: Cemre Cemri
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Kasım 2020
© Fikret Başkaya, 2019; © Yordam Kitap, 2019

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri (Sertifika No: 44066)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna / Bahçelievler - İstanbul
Tel: 0212 496 11 11

EKO-SOSYALİST PARADİGMA

Komünist Topluma Giden Yol

İçindekiler

Sadede Gelmeden... 11

I Komünizmi Nasıl Bilirsiniz? 15
Komünizmin "imkânsızlığı" test edilmiş değil 23

II Modernite, "İlerleme İdeolojisi", Kapitalizm 33

III Ekonomik büyüme kalkınma değil! 50
Ekonomik büyüme, ekonomik kalkınma değil, sosyal kalkınma hiç değil! 57
GSYH artışı bir refah ve "kalkınmışlık" ölçüsü değil, öyle bir kesinlik yok! 66

IV Büyümenin Öteki Yüzü: Ekolojik Yıkım 68
Madencilik, çevre, toplum 71
Elektrik üretimi ve çevre 84
Kanal İstanbul 93

V "Muasır Medeniyet" Seviyesini Yakalama Perspektifinin Bir Karşılığı Yok! 100
1. "Muasır medeniyet" denilenin derin çekirdeği: Liberalizm 103
2. Kapitalizm dahilinde "kalkınma" mümkün değildir 115
3. Avrupa Birliği bir "yeryüzü cenneti" değildir 119

VI Eko-sosyalist Paradigma Zamanı 133
"Uygarlık krizinin" gerisinde ne var? 134
1. "Eko-kapitalist" ekolojik hareketlerin zaafı 147
2. Eko-sosyalizm: Kapitalizme ekonomik, sosyal, ekolojik, etik bir alternatif 152

VII İşçi Hareketi ve Eko-sosyalizm 171
Eko-sosyalist mücadelenin yeni özneleri 185
Gençler sahnede 189

Bu kitap,
Agro-endüstri ve maden tekellerinin "özel katilleri" ve burjuva devletler tarafından hunharca katledilen iklim ve ekoloji aktivistlerinin saygıdeğer anısına;
Patriyarkaya ve kapitalizme karşı kahramanca mücadele eden, dünyayı doyuran kadınlara;
İnsanlığın ve uygarlığın geleceğine dair ebeveynlerinden daha çok kaygı duyan gençlere;
Adanmıştır...

Sadede Gelmeden...

Bu kitabın başlığı kimilerine abartılı, dahası "uçuk" görünebilir... Aslında hiç de öyle değil. Eğer dünya anlamını yitirmişse, başka türlü yapmaya, başka bir şey yapmaya bir engel var mı? Eğer içinde yaşadığımız bu sistem, insana ve doğaya zarar vermeden yol alamıyorsa, bu bir *sürdürülemezlik hali* değil midir? Şeylere, süreçlere, toplumsal olgulara, dünyayı yaşanmaz bir yer haline getirenler tarafından bakmak zorunda mıyız? Hiçbir sistem, hiçbir toplumsal formasyon, hiçbir uygarlık ilelebet var olamaz. Allah vergisi değil, kul yapısıdır... Esasen neyin olmadığı, neyin yürümediği, neyin olabileceğinden, nasıl olabileceğinden "bağımsız" değildir. *Eski, yeninin* öncüllerini de ima eder...

Artık bir sermaye uygarlığı olan kapitalizmin insanlara teklif edeceği bir şey yok. Her seferinde insani ve toplumsal sorunları azdırıyor, ekolojik yıkımı derinleştiriyor. İklim krizi de bir tevatür değil ve insanlığın geleceğini riske atma potansiyeli taşıyor... Velhasıl tam bir iflas tablosu söz konusu. O zaman, sahaya inip bilinçli müdahaleyle aracın direksiyonunu, insandan ve doğadan tarafa döndürmekten, sola kırmaktan başka çare yok... Kaldı ki, öyle bir şey de hem gerekli hem mümkün ve hem de *acil*... Zira geç kalınırsa, bu yıkım sürecine vakitlice müdahale edilemezse, insanlı-

ğın bir geleceği olmayabilir... Bütün melese cüret edebilmeye bağlı... Ellerimiz ebed müddet armut toplamak zorunda değil...

Fakat sürece müdahale edebilmek için, düşünce tarzımızın değişmesi, bilincimizin özgürleşmesi, şeylere ve süreçlere *kendi gözlerimizle bakabilmemiz gerekiyor.* Başka türlü söylersek, bir *bilinç devriminin* önceliği var... Paradigmayı değiştirmek, bir *düşünce devrimini* varsayar. Eğer dünyayı değiştirmek, insan soyuna yaraşır bir sosyal düzen kurmak istiyorsak, işe kendimizi değiştirerek başlamak gerekecek. Kendini değiştirmek de lafla olmaz. Sahaya inip mücadele etmek, şeylerle yüzleşmek, sürece bilinçli müdahale etmekle mümkün olabilir. Boşuna *umut eylemden doğar* denmemiştir...

Artık kapitalizm yeteri kadar yeni değer üretemiyor. Daha doğrusu büyüyemiyor. Sınırlı büyüme de "hormonlu"... Her seferinde sosyal kötülükleri (işsizlik, yoksulluk, sefalet, aşağılanma...) artırıyor. Çözdüğünden daha çok sorun yaratıyor. Sosyal kötülüklere de ekolojik yıkım ve iklim krizi eşlik ediyor ve bu ikisi birbirlerini karşılıklı olarak yeniden üretiyor. Velhasıl araç patinaj yapıyor. Aracı bataklıktan çıkarmak da kapitalizmden çıkmak, yeni, farklı bir şey yapmak demek...

Aslında yapılması gereken de az çok belli: Kapitalizm üretim ve yaşam araçlarının, *müştereklerin* özel mülkiyetine dayanıyor. O zaman toplumdan çalınanı asıl sahiplerine iade etmek gerekecek. Başka türlü söylersek, üretim ve yaşam araçlarının topluma mal edilmesini, *sosyalleştirilmesini* gerektiriyor. İkincisi, kapitalizm dahilinde doğa, toplum, ekonomi ilişkisi, *ekonomi ➔ toplum ➔ doğa* şeklini almış durumda ki bu sayısız olumsuzluğa ve kötülüğe kaynaklık ediyor. İlişkinin yönünü doğa ➔ toplum ➔ ekonomi şekline döndürmek, bir *düzeltme* operasyonu yapmak gerekiyor...

Kapitalizm, *değişim* (mübadele) *değeri* üretmeye dayalı bir işleyişe sahip... Oysa üretimin amacı ve varlık nedeni *kullanım değeri* üretmek olmalıdır. Piyasada satmayı, kâr etmeyi değil, insan ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamalıdır.

Kapitalizm çılgın rekabete dayalı bir işleyişe sahip. Rekabet kapitalistleri, kapitalist işletmeleri her seferinde daha çok üretmeye zorluyor. Daha çok üretim de daha çok tüketimle mümkün. Başka türlü söylersek, kapitalizm sınırsız büyümeye mahkûm. Başka türlü yapamaz. Oysa, bu dünyanın kaynakları sınırlı, sonsuz değil... Ve bir zaman geliyor, *sınırsız büyüme,* doğal kaynakların sınırına dayanıyor. İşte, şimdilerde bir *sürdürülemezlik* durumunun bir *uygarlık krizinin* ortaya çıkmasının asıl nedeni bu.

İnsanların kaderi "piyasaya emanet" edilemez. Şeylerin yoluna girmesi ancak demokratik bir planlamayla mümkün olabilir. Plan: 1. Radikal antikapitalist; 2. Anti-üretimci, anti-prodüktivist; 3. Feminist ve 4. Barışçı ve enternasyonalist olmalıdır... Ancak *özyönetime* dayalı demokratik bir işleyiş, şeyleri rayına oturtabilir. Eko-sosyalist bir geçiş süreci de komünist topluma giden yolu aralayabilir...

Sosyal mahiyetteki sorunlar, ekolojik sorunlardan ayrı ele alınamaz. Zira bunlar madalyonun iki yüzüdür. Bu da sosyali *ekolojikleştirmeyi,* ekolojiyi de *sosyalleştirmeyi* gerektirir. Şeylerin gidişatına müdahale etmek bizim irademizi aşan bir şey değil. Ellerimizin ilelebet armut toplaması gerekmiyor. Sürece müdahale etmeye, yaşamımızı kendi ellerimiz ve aklımızla düzenlemeye, yönetmeye de bir engel yok. Bu dünyayı yaşanabilir bir yer haline getirmek için henüz vakit geçmiş değil...

Bu kitap, düşünmeye davet eden mütevazı bir denemedir. Şeyleri anlamadan onları değiştirmek ve aşmak mümkün de-

ğildir. Boşuna *anlamak aşmaktır* denmemiştir. Anlamanın yolu da radikal eleştiriden geçiyor. Bu güzel gezegende yaşamı güvence altına almak, insan soyuna yakışır bir uygarlık yaratmak, insan-insan ve doğa-toplum *uyumunu* tesis etmek bizim irademizi aşan bir şey değil...

Bu kitabın yazılması sürecinde çok kişinin desteğine mazhar oldum. Hepsine topluca teşekkür ediyorum. Fakat isimlerini anmadan geçemeyeceklerim var. En başta kardeşim Dr. Cengiz Başkaya'ya çok değerli katkıları için ne kadar teşekkür etsem azdır. Sevgili kızlarım Caroline ve Gülsüm, her zaman olduğu gibi, Fransa'dan kaynak akışını hiç aksatmadılar. Teşekkür borcum büyüktür... Tabii çalışmanın maddi temelini oluşturan sevgili eşim Sevinç Başkaya da teşekkürün en büyüğünü hak ediyor...

Ankara-Kardelen, Eylül 2020

I

Komünizmi Nasıl Bilirsiniz?

Ne bir toplum ne bir ulus ne de tüm çağdaş toplumların tamamı toprakların sahibidir. Onlar sadece kullanıcılardır, sadece yararlanıcılardır ve birer aile babası gibi [*boni patres familias*] iyileştirerek onu gelecek nesillere bırakmak zorundadırlar.

K. Marx

Ay ve güneş herkesin lambasıdır;
hava herkesin havasıdır;
su herkesin suyudur da
ekmek neden herkesin ekmeği değildir?

Şeyh Bedreddin

Komünizm, insanın insanla, toplumun doğayla uyumlu *-barışık-* olduğu gelecekteki bir toplumsal düzenin veya uygarlığın adı... Sömürünün, ücretli köleliğin, sosyal eşitsizliğin, her türden ayrımcılığın, ezen ve ezilenin, sömüren ve sömürülenin, kafa işi-el işi (*travail manuel-travail intellectuel*), kır-kent ayrımının, paranın ve patkriyarkanın, bugünkü anlamda *devletin,* sömürgeciliğin ve emperyalizmin olmadığı, doğayla uyumlu, doğanın alt edilmesi gereken bir "düşman" sayılmadığı bir üretim ve yaşam tarzını, bir sosyal düzen anlayışını ifade ediyor. Tabii öyle bir toplumsal düzen, insanın *emansipasyonunun* (kurtuluşunun, özgürleşmesinin) gerçek-

leştiği bir varoluş hali de demektir. "Sınıfları ve sınıf karşıtlıklarıyla eski burjuva toplumunun yerini birimizin özgürce gelişmesinin hepimizin özgürce gelişmesinin koşulu olduğu bir birlik..."[1]

Elbette öyle bir toplumsal düzen ancak dünya ölçeğinde mümkündür. Sınıfların, sınırların, özel mülkiyetin ve paranın olmadığı, burjuva toplumuna özgü *ekonomi-toplum-doğa* ilişkisinin yönünün *doğa-toplum-ekonomi* biçimini aldığı, değişim değeri üretmenin yerini *kullanım değerinin* aldığı bir uygarlık... Velhasıl demokratik bir insanlık *cumhuriyeti*... Tabii, özgürlüğün, eşitliğin, kardeşliğin, demokrasinin bir *söylem* olmaktan çıkıp bir *gerçeklik* olarak yaşanabildiği, insanın emansipasyonunun potansiyel bir olasılık haline geldiği bir dünya düzenine giden yol da, *eko-sosyalist* paradigmayı, başka türlü söylersek *eko-sosyalist bir geçiş sürecini* varsayar.

Komünizm, Latince *communis*'ten türemedir. Paylaşmak, ortaklaşmak anlamındadır ve müştereklere gönderme yapar. İngilizce *commons*, Fransızca *commune*'ün Türkçe karşılığı da *müşterekler*'dir. Ortak yaşam alanları ve kaynakları demek olan *müşterekler,* sınıflı toplumların tarih sahnesine çıkmasıyla "aşınma" sürecine giriyor. Kapitalist çağda ama asıl onun son dönemdeki versiyonu olan neoliberalizmin dayatılmasıyla da artık tasfiye sürecine girmiş bulunuyor. Neredeyse özelleştirilmemiş, metalaştırılmamış, paralılaştırılmamış, özel mülk kategorisine indirgenmemiş, mülk sahibi sınıflar tarafından gasp edilmemiş, çalınmamış hiçbir şey yok.

Toplumun sınıflara bölündüğü, ezen-ezilen, sömüren-sömürülen ayrışmasının ortaya çıktığı dönemin başlangıcından beri sürüp giden sınıf mücadeleleri, insanların kaybettikleri

1 Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Yordam Kitap, 2019, s. 69.

yaşam alanlarını, yaşam kaynaklarını, haysiyetlerini ve özgürlüklerini yeniden kazanma mücadelesinden başka bir şey değildir. Boşuna, "bugüne kadar bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir" denmemiştir. Zira köle, köylü ve işçi isyanlarının nedeni, kendilerine dayatılan tarihsel haksızlığa haklı bir itirazdı... Zaten işçiler de çiftçi köylülerin çocukları veya torunlarıdır.

Müşterekler öncelikle toplumun tüm üyelerine ait olan hava, su, dağlar, tepeler, ovalar, ormanlar, meralar ve topraklara gönderme yapıyor. Müşterekler, herkesin olan, herkesin kullanımına sunulan, ortakça *sahiplendiğimiz, sahiplenmemiz gereken yaşam kaynakları ve yaşam alanlarıdır*; metalaştırılmamaları, özelleştirilmemeleri, parayla alınır satılır nesnelere dönüştürülmemeleri gerekir. Müşterekler aynı zamanda kültürel varlıkları, kültürel mirası, bilgi, edebiyat, müzik, şimdilerde *dijital mallar* denenleri de kapsar. Esasen ihtiyacımız olup da paylaştığımız her şeydir ki paylaşıldığında hiç kimse yoksullaşmaz... Etik gerekçelerle bunların özel şahıslar tarafından özelleştirilip özel mülk kategorisine indirgenmesi asla kabul edilebilir değildir. Herkesin kullanımına sunulanın özel şahıslar, kapitalistler, şirketler tarafından gasp edilmesi, *çalınması* etiğe de aykırıdır... Nitekim şimdilerde tam bir sürdürülemezlik durumunun, bir uygarlık krizinin ortaya çıkmasının asıl nedeni, herkesin olması gereken, herkesin ortakça kullanması, yararlanması gereken ne varsa özel mülk kategorisine indirgenmesidir. Topluma ait olanın kapitalistler, mülk sahibi sınıflar tarafından çalınması, gasp edilmesidir.

Dolayısıyla, yaşanabilir bir toplumsal düzeni yeniden inşa ve ihya etmek, öncelikle bu tersliği aşmayı, tabir maruz görülürse, bir "düzeltme operasyonunu" zorunlu kılıyor. Öyle bir şey de ancak eko-sosyalist paradigmayla, radikal bir "geçiş

programıyla" mümkün olabilir. Zira sosyal kötülüklere eşlik eden ekolojik yıkım ve iklim krizi, artık *büyük insanlığın* elini çabuk tutmasını gerektiriyor. Öyle bir rotaya girmek, eko-sosyalist "geçiş programını" hayata geçirmek, *insanlığın vazgeçilmez ufku olan komünizme giden yolun aralanması* demeye de gelecektir...

20. yüzyıl sol hareketleri –tarihsel sol– hiçbir zaman kapitalist moderniteyi gerektiği gibi sorun etmediler. Teknolojiyi *yansız* saydılar ve ekonomik büyümeyi nihai amaç mertebesine yükselttiler. "Üretici güçleri geliştirme" saplantısı, ekolojik kaygıların savsaklanmasıyla sonuçlandı.

Komünist toplum, bugünkü anlamda paranın olmağı bir uygarlık olabilir. *Para yenmez...* Kendisi hiçbir ihtiyacı karşılamaz. Soyut değerin sembolüdür. Fakat tüm ihtiyaçları karşılayan bir araç olarak tezahür eder, öyle bir işlev görür. Şeref, haysiyet gibi değerleri yerle bir eder. Tarihsel süreçte komünal yaşamı lağveden netameli bir araç olarak belirmiş, sınırsız, ölçüsüz arzuları tatmin etmenin aracı olmuştur. Kadim Grek (Yunan) trajedi yazarı Sofokles, *Antigone* adlı ünlü oyununda şöyle diyordu: "Çünkü insanoğlunun hiçbir icadı para kadar kötülük saçıcı değildir. Ülkeleri harap ve yerle bir eden odur: Dessaslığı öğreterek mertliği bozar ve böylece asil ruhları fenalığın iğrenç yoluna saptırır. İnsanları her türlü hileye başvurdurur ve onlara her günahı işletir."[2] Tabii ölçüsüz arzuların tatmini de zorunlu olarak çalışma ve yaşam kaynakları üzerindeki baskıyı artırıyor. Doğa tahribatını, ekolojik yıkımı derinleştiriyor...

Marx'ın ifade ettiği gibi, kapitalizm öncesi dönemde *satma-satın alma* ilişkisinin yönü *Mal-Para-Mal* şeklindeyken, kapitalizmde *Para-Mal-Para* şeklini alıyor. Birinci harekette

2 Sofokles, *Antigone*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1941, s. 24.

para, el değiştiren iki nesne arasında sadece soyut bir aracıyken, ikinci harekette artık sadece soyut bir aracı değildir. Birinci hareket somut ihtiyaç tatmin edildiğinde sonlanır. İkincisindeyse kapitalistin ihtiyacı tatmin olduğunda *iş bitmiş, süreç tamamlanmış olmaz, sermayenin büyümesi de gerekir...* Sürecin sonunda para *yavrulamıştır, başlangıçtakinden daha büyüktür.* Para sahibi kapitalist için yeniden yatırıma yönelmek bir tercih sorunu değil, bir zorunluluktur. Rekabetin yok ediciliğinden kurtulmak için sermayesini sürekli büyütmesi gerekir. Dolayısıyla *satmak için satın almak* sermeyenin *genel formülüdür* ki sınırsız biriktirmeyi zorunlu kılar. Kapitalist, bana bu kadarı yeter, burada durayım diyemez. Aksi halde yarışı kaybeder... İşte, şimdilerde bir sürdürülemezliğin ortaya çıkmasının asıl nedeni *sınırsız büyüme, sınırsız üretim ve tabii sınırsız tüketim saçmalığıdır.*

Komünizm, burjuva özel mülkiyetinin lağvedilmesini varsayar. Zira burjuva özel mülkiyeti demek bir *sosyal sömürü ilişkisi* demektir. Başka türlü ifade edersek, özel mülkiyet başkasının (ötekinin) emeğinin çalınmasıdır. Daha doğrusu, işçinin *fazla emeğine* el koymaktır. Eğer bu *gerçek* bilinmezse, komünizm zenginliğin *eşit bölüşülmesinden* ibaret sayılabilir. Zira sömürünün olabilmesi için insanların üretim ve yaşam araçlarından mahrum edilmesi gerekir. Aksi halde ortalıkta sömürülecek birileri, bir sınıf olmazdı. Birilerinin yaşamak için emeklerini satmasını mümkün ve zorunlu kılan onların mülksüzleştirilmesidir. Ancak proleterler, hiçbir şeyi olmayan, üretim ve yaşam araçlarından mahrum edilenler, pazarda emeklerini satmaya mecburdurlar. Zira emeklerinden başka satacak bir şeyleri yoktur.

Sosyalizm deneylerinin başarısızlığı, kendilerinin ve hasımlarının *komünist* dediği ama sadece komünizmle de-

ğil, sosyalizmle de pek bir ilgisi olmayan, Sovyetler Birliği, "halk demokrasileri" de denilen Sovyet sistemine dahil Doğu Avrupa ülkeleri, Çin, Vietnam gibi deneylerin başarısızlığı, küresel oligarşi tarafından 1980 sonrasında neoliberal gericiliğin dayatılması, işçi sınıfının mücadele yeteneğinin aşındırılması, bir *ütopya zaafı* ortaya çıkardı... Gerçi sosyalizm ve onun ileri bir aşaması olması gereken komünizm ütopyası aşındı ama insanlar umutsuz ve ütopyasız yaşayamaz. Zira *umut kural, umutsuzluk istisnadır.* İnsanları harekete geçiren de "teorik bilgi" değil ütopyadır... İdeali olmayan bir insan, ütopyası olmayan bir toplum mümkün değildir.

> Ütopya kavramı ilk defa Thomas More'un 1516'da yayınlanan ve aynı adı taşıyan kitabıyla sahneye çıktı. O tarihten sonra da edebiyat-sanat, teknoloji ve politika alanlarını angaje eden bir kavram olarak sahneden hiç inmedi. Kadim Grekçe utopia, "olmayan yer" (*no place*) anlamına geliyor. Hayali bir yere, meçhul bir adadaki yaşama, ayrıksı bir toplum biçimine gönderme yapıyor. İdeal bir toplum tasavvuru... Genel olarak da olumsuz, pejoratif, bir gerçekliği olmayan demeye geliyor ve daha çok pejoratif –olumsuz– anlamında kullanılıyor... "Bu senin söylediğin ütopya, ütopik" dendiğinde, bir gerçekliği olmayan, gerçekleşmesi de mümkün olmayan bir şey imâ edilir... Fakat. Kadim Grekçe'de bir de eutopia kelimesi var ki, iyi yer (*good place*) anlamına geliyor. Burada "daha iyiyi, daha güzeli" ima eden ikincisi kastediliyor. Bu anlamda da ütopya, bugün olmayan ama ileride olabilir olan demektir. Aslında ütopya, bir tepki ve yaratma etkinliğidir ki, bu ikisi arasındaki gerilime gönderme yapar... Başka türlü söylersek, şeyleri, toplumsal olguları ve süreçleri eleştirip-bilince çıkarmayı ve aşmayı, daha iyiye, daha güzele ulaşma çabasını ifade eder. Zira bir şeyi sorun ettiğiniz anda, çözüme giden yolun aralanması da potansiyel bir olasılık haline gelir.

> Tabii eleştirinin de gerçek eleştiri olabilmesi için pratik eleştiri olması, radikal eleştiri olması gerekir... O halde ütopya nedir, ütopist (ütopyası olan) kimdir? Ütopist, gerçekleştirilebilir bir hayali, düşüncesi olandır. Nitekim, İtalyan anarşist Errico Maletasta: "Her şey halkın neyi isteme kabiliyetine bağlıdır" derken, söylemek istediği tam da bu! Ütopya insanda yaratma, inisiyatif alma ihtiyacı doğurur ve bir projeye, bir programa eşlik ettiğinde de "bir gerçekliğe" dönüşür... Ve her şey hayal etmekle, tasavvur etmekle, tasarlamakla başlar. Hayalin kelime anlamı, "insanın kafasında tasarlayıp-canlandırdığı şey"dir... Oysa, geçerli hâkim ideoloji ve hâkim kültürde hayal etmek hayalperestlik sayılıp, tu-kaka ediliyor... İyi de neden böyle bir olumsuzlama, küçümseme yoluna gidiliyor? Kim, kimler, hangi odaklar neden insanların hayal kurmasını istemez? Sorunun cevabı belli değil mi? Oysa asıl kötü olan hayal edebilir durumda olmak değil, hayal edemez durumda olmaktır... Zira hayal ütopyayı besler ve o yolda mücadeleye esin kaynağı olur, teşvik eder. O halde hayal ile ütopya arasında ne fark vardır? Hayal bireyi, ütopya da toplumu angaje eder.[3]

Dolayısıyla, komünist bir geleceğin imkânsızlığına dair küresel oligarşinin, *yeryüzünün egemenlerinin*, hâkim sınıfların sözcüleri ve akıl hocaları tarafından ileri sürülen gerekçelerin bir karşılığı yoktur. Varlık nedenlerini ortadan kaldıracak bir projeye, *hoş geldin sefalar getirdin* demeleri mümkün olmadığına göre... Onun için dünyayı değiştirmek, yeni-farklı bir şey yapmak isteyenlerin önce egemenlerin diliyle konuşma aymazlığından yakayı kurtarmaları, radikal eleştiriyi içselleştirmeleri gerekiyor. "Komünizm denendi ve olmadı, insan doğası komünizme uygun değildir, insanlar bencildir ve her zaman daha çoğa sahip olmak isteyenler vardır, komünizmde insan-

3 Fikret Başkaya, *Başka Bir Uyarlık İçin Manifesto-Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?*, Yordam Kitap, s. 237-8.

lar çalışmak istemez..." türü *gerekçelerin* hiçbir inandırıcılığı yoktur. Aslında "çöken" komünizm değildi. Sosyalizm bile değildi ki zaten bu ikisi arasında *Çin Seddi* yoktur. Komünizm, *sosyalist geçiş sürecinin ileri aşaması* olabilir... Geride kalan yüzyıldaki "deneylerin" başarısızlığı, komünist toplum perspektifini olumsuzlamanın gerekçesi olamaz.

İnsan doğası argümanının da bu dünyada bir karşılığı yoktur. Geçerli kapitalist kültürde insan, bencil, bireyci (*individualiste*), mal hırsıyla yanıp tutuşan, her seferinde daha çoğa sahip olmaktan başka aklından bir şey geçmeyen, açgözlü, tamahkâr, haris, şiddete meyilli, hemcinsinin rakibi bir yaratık olarak resmediliyor. Ve tüm bunların da insanın *fıtratında* mündemiç olduğu söyleniyor! Netice itibarıyla insan "doğası gereği" kötüdür, *insan insanın kurdudur* deniyor! Sadece bunlardan ibaret bir insan varsaymak ne kadar inandırıcı, ne kadar akla ve mantığa uygundur? Aslında insanın *doğası gereği kötü* olduğunu kanıtlayacak tek bir gerekçe-argüman ileri sürmek mümkün değildir... İyi de, insanın nesi, hangi genleri onu *kötü bir yaratık yapıyordur*? Eğer ileri sürüldüğü gibi, başkasını sömürme, başkasının sırtından zengin olma, başkasını baskı altına alma insanın özüne ilişkin bir şey olsaydı, onun fıtratında mündemiç bir şey olsaydı, insanlar arasında dayanışmanın, yardımlaşmanın, kardeşliğin esamesi okunur muydu, etik değerlerden, ahlaktan söz edilebilir miydi? Sürekli didişme, çatışma durumunda bir insanlık varlığını koruyabilir, uygarlık yaratabilir miydi?

Nitekim antropologlar aynı fikirde değil. Onlar böylesi dar bir *insan doğasından* söz etmiyorlar. Kendinden menkul değişmez insan doğası tezinin bir karşılığı olmadığını görmek için sadece bugünün kapitalist toplumuna değil, geç-

mişteki toplumlara da bakmak gerekiyor. Deprem, sel, afet, sosyal devrim gibi durumlarda insanların nasıl *asıllarına döndüğünü,* birdenbire nasıl değiştiklerini hiç düşündünüz mü? Antropolojik bakış açısı, insanın değişmez niteliklerine değil, insanın hangi tarihsel-sosyal koşullarda, nasıl bir toplumda yaşadığına, evrimin, değişimin önemine vurgu yapıyor. Yazık ki, bu saçma anlayış oldukça yaygın. Netice itibarıyla insan *iyi* veya *kötü* değil, sosyal bir varlıktır.[4]

Komünizmin "imkânsızlığı" test edilmiş değil

1989'da Berlin Duvarı'nın, 1990'da da Sovyet sisteminin çökmesi, hemen komünist bir uygarlık idealinin sonu sayıldı ve *imkânsızlığının kanıtı* ilan edildi. Duvarın çöküşünün 1789 Büyük Fransız Devrimi'nin ikinci yüzyılına rastlamasında nice manalar vehmedildi. Ve oradan hareketle de bir *kesinliğe* ulaşıldı: "Bu dünyada komünizm diye bir sosyal düzen, öyle bir uygarlık mümkün değildir... Bir ham hayalden, kuruntudan ibarettir..."

İzleyen dönemde emperyalist ülkelerde komünist ve sosyalist partilerin zemin kaybetmesi, Sovyetik geleneğin sürdürücüsü sayılan Çin ve Vietnam'ın piyasa ekonomisine çark etmesi, her yerdeki sosyal demokrat partilerin neoliberalizme teslim olması da komünizmin imkânsızlığının, bir ham hayalden, kuruntudan ibaret olduğunun kanıtı sayıldı. Oysa, gerçek durum hiç de tevatür edildiği gibi değildir. Sovyetler Birliği'nin ve bir bütün olarak Sovyet sisteminin çökmesi, komünizmin "imkânsızlığının" gerekçesi olamazdı. Zira oralarda çöken ne sosyalizm ne de komünizmdi. Sovyetler Birliği'nde sosyalizm sadece devletin adındaydı, reel bir var-

4 Bkz. Fikret Başkaya, *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto-Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?,* Yordam Kitap, 2016, s. 240-1.

lığı yoktu ve hiçbir zaman da olmadı. Tabir mazur görülürse, orada söz konusu olan "devlet kapitalizmi"ydi... Boşuna, *sui misal emsal olmaz* denmemiştir! Adı komünist olan bir partinin iktidarda olması bir rejimi komünist yapmaya yetmezdi. Sosyalist partinin iktidarda olduğu yerde de sosyalist olmayabileceği gibi... Sovyetler Birliği daha devrimin ilk yıllarından itibaren sosyalist-komünist perspektife yabancılaşmıştı. Siz adını öyle koydunuz diye öyle olması mı gerekiyor?

Zira üretim araçlarının kapitalist sınıfın, mülk sahibi sınıfların elinden almak eşittir sosyalizm diye bir kural, öyle bir kesinlik yoktur. Sovyetler Birliği'nde yapılan, üretim ve yaşam araçlarının *devletleştirilmesiydi.* Oysa, *sosyalleştirilmesi gerekiyordu.* Devletleştirmeyle birlikte üretim araçları bürokratik bir kastın denetimine geçmişti. Devletleştirmeye rağmen işçi sınıfının ve bir bütün olarak emekçi kitlelerin üretim araçlarına yabancılaşması devrimden sonra da devam etti. Üretim araçlarının kapitalistlerin elinden alınması elbette gereklidir ama kelimenin gerçek anlamında "sosyalleştirilmek" kaydıyla. Sosyalizmin vazgeçilmezi, *olmazsa olmazı* olan demokrasi de burjuva demokrasisi denilip lanetlendi. Demokrasinin kırıntısına bile izin verilmedi. Belirli bir eşik aşıldığında da artık rejim sosyalizm adına bağnaz bir diktatörlüğe, tuhaf bir otokrasiye dönüştü ve devlet kutsandı. Devletin kutsandığı yerde de sosyalizmden söz edilemezdi. Elbette bunları söylemek, yeni rejimin yüz yüze geldiği çok sayıda olumsuzluğu dikkate almamak değildir. İç savaş, emperyalist kuşatma, kıtlık ve açlık elbette işi zorlaştırıyordu ama bunlar asıl hedeften sapmanın gerekçesi olamazdı, olmamalıydı. *Zorunluluğu erdem saymak* gerekmezdi... İfade özgürlüğünün, basın özgürlüğünün, örgütlenme özgürlüğünün yasaklandığı bir rejimin sosyalizm, komünizm iddiasının bir kıymet-i harbiyesi olur

muydu? Özgür tartışmanın olmadığı bir rejim, emekçi çoğunluğa, işçi sınıfına yabancılaşmış bir rejimdir...

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin işleyişi demokratik merkeziyetçiliğe dayanıyordu. Oysa, demokrasi ve merkeziyetçilik yan yana getirilmesi uygun olmayan iki kelimedir. Orada söz konusu olan bir *oxymore*'dur (oksimoron)... Nasıl hem demokratik hem merkeziyetçi olabilir?

Sovyetler Birliği'nin çökmesi neden komünizmin *imkânsızlığının doğrulanması* sayılsın? Resmî söylem Marx'a çokça gönderme yapıyordu ama orada yapılanlar Marx'la ilgili olmak bir yana, Marx'ın inkârıydı. Netice itibarıyla 20. yüzyılın sosyalizm deneyleri, neyin, nelerin olmayacağını göstermesi itibarıyla öğreticidir sadece...

Fakat dünyanın geri kalanındaki emekçi kitleler, sömürülen sınıflar, ezilen halklar Sovyetler Birliği'nin sosyalist olduğuna inanmak istiyorlardı ve inanıyorlardı da. Devrimden kısa süre sonra köşeli-bağnaz bir resmî ideoloji ve resmî tarih oluşturuldu. Çelişik görünebilir ama oluşturulan resmî ideoloji bir bakıma dünyanın geri kalanındaki sol-sosyalist-ilerici hareketleri de etkisi altına almıştı. Velhasıl, başarısız olan sosyalizm-komünizm değildi. İlaç kadar ilacın nasıl kullanıldığı da önemlidir ve yanlış olan ilaç değildi.

Fakat bir şey vardı. Batı Avrupa'da ve başka yerlerde iktidardaki partinin niteliğinden bağımsız olarak (ister sosyal demokrat ister liberal veya muhafazakâr olsunlar) işçi sınıfı ve emekçi kitleler lehine sağlanan önemli kazanımların Marx'a ve Marksizme referansla kazanılmış olduğunu da unutmamak gerekir. Eğer Marksizmin gücü olmasaydı, demokratik ve sosyal kazanımlar asla mümkün olmazdı.

Elbette Sovyetler Birliği'nin çökmesi komünizm idealini ve ütopyasını aşındırdı. 1980'den başlayarak neoliberal geri-

ciliğin dayatılması da işçi sınıfının mücadele yeteneğini zaafa uğrattı ve bu ikisinin diyalektiği küresel oligarşinin elini güçlendirdi. Meydan küresel oligarşiye kaldı. Tabii bunu hemen küresel oligarşinin kesin ve nihai zaferi ilan etmenin de bir karşılığı yoktu. Zira "düş kırıklıklarından umudun yeniden yaratılması için fazla zaman gerekmezdi..." İşçi sınıfı ve bir bütün olarak ezilen ve sömürülen sınıflar, kimlikleri inkâr edilen halklar, *yeryüzünün lanetlileri*, eşitlikçi, özgürlükçü, insan haysiyetine yaraşır, *insanın emansipasyonunun* gerçekleştiği bir toplumsal düzen –ki onun adı da komünizm olabilir– idealinden ve perspektifinden asla vazgeçmezler. Öyle bir şey eşyanın tabiatına aykırı olurdu... Bu dünyada insanlar toplumsal eşitsizliğin ortaya çıktığı dönemin başından beri eşitlik ve haysiyet mücadelesini hiçbir zaman bırakmadılar. Elbette mücadelenin zayıfladığı dönemler de yaşandı ama mücadele hiçbir zaman durmadı ve duramazdı. Zira öyle bir şey eşyanın tabiatına aykırıdır. Eşitliğin olmadığı yerde eşitlik, adaletin olmadığı yerde adalet, özgürlüğün olmadığı yerde özgürlük özlemi ve mücadelesi hiçbir zaman durmaz. Bu satırların yazıldığı şu anda dünyanın her yerinde kadınlar ve erkekler eşitlik, özgürlük, adalet ve haysiyet, doğayı koruma mücadelesinde hayatlarını ortaya koyuyorlar... Kaldı ki, eşitlik, özgürlük, kardeşlik (*fraternité*) ve haysiyet mücadelesinde kaybetmek diye bir şey yoktur. Adımını attın mı kazanmaya başlarsın ve öylece sürüp gider...

Sosyalizmin-komünizmin *imkânsızlığına* dair bir dizi argüman ileri sürülüyor. Maalesef bunlar yeteri kadar sorun edilmiyor, üzerlerine gidilmiyor... *İnsan doğası* denilenin komünist bir toplumsal düzene izin vermediği en çok ileri sürülen *gerekçelerin* başında geliyor. Oysa Marx, bu sorunla vakitlice yüzleşmişti. Ona göre tarihsel bağlamdan soyutlan-

mış, gelişmelerden ve dönüşümlerden bağımsız, *ebed müddet* geçerli, *değişmez* bir insan doğası mümkün değildir. Ona göre *insan doğasını* belirleyen, insanların içinde yaşadıkları koşullar, sosyal ilişkiler bütünüdür. İnsan ne iyi ne de kötüdür. İnsan kişiliği koşullar tarafından belirlenir. İnsan, sosyal yaşam koşullarının onu biçimlendirdiği gibidir. Elbette insanın kendini düşünmesi, kendini kollaması doğaldır, *eşyanın tabiatı gereğidir* ama bu onun başkalarına düşman olmasını, düşmanca, kıskançlıkla davranmasını gerektirmez. Öyle bir sosyal düzen, öyle bir yaşam tarzı oluşturulabilir ki, orada çıkarların uyumu mümkün olur. Çatışmanın nedeni ortadan kalktığında, çatışma diye bir şey de olmaz. Babaları ölen "çocuklar" hemen miras kavgasına girişiyorlar birbirlerine bazen ömür boyu küsüyorlar. Etrafımda öz kardeşlerine küs çok sayıda insan var. Bazen iş cinayete kadar varıyor... Bir insanın "mal için" öz kardeşini öldürmesi anlaşılır, kabul edilebilir bir şey midir? Eğer özel mülkiyet diye bir saçmalık, sapkınlık olmasaydı, nasıl bir dünyada, nasıl yaşıyor olabilirdik? Hiç düşündünüz mü?

Sınıf karşıtlıklarının bertaraf edildiği durumda insan davranışlarının yeni durumla uyumlanması pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla insan ilişkilerinde, sosyal ilişkilerde radikal bir değişiklik, bir ilerleme, insan davranışları üzerinde de etkili olur. Elbette insan davranışları bugünden yarına değişmez, değişim zamana yayılır ama yaşam koşullarının değişmesi mutlaka o yolu açar.

Nietzsche, insan davranışlarını, insanın tüm hareketlerini belirleyenin *iktidar hırsı* olduğunu ileri sürüyordu ve oradan hareketle de politik bir ilerlemenin mümkün olmadığı sonucuna varıyordu. Nitekim ona göre sömürü, baskı ve şiddet insan karakterinin temelini oluşturur. Dolayısıyla komünizm

ideali ölümcül bir yanılsamadır ve asla mümkün değildir. Bencillik ve iktidar hırsı, insan potansiyelinin gerçekleşmesine engeldir. Tabii böyle bir tespitten, böylesi bir "insan doğası" kabulünden hareketle de insanlar arasındaki çelişmenin, çatışmanın, kavganın insan ilişkilerini belirlediği sonucu çıkar ki oradan da *sosyal Darvinizm* denilene varılır... Elbette yapılması gereken öyle bir sorunu yok saymak değil, onunla yüzleşmektir.

Freud da, insanın "ölüm içgüdüsüyle" (*pulsion de mort*) malul olduğu varsayımından hareketle, insandaki *saldırganlık itkisinin*, ikinci aşamada dışa yöneldiğini ileri sürmüştü. Dolayısıyla insan, *doğal-içgüdüsel* olarak, fıtraten saldırgandır... Böylesi kötümser, negatif bir insan doğası anlayışı, politik alanda bir ilerlemenin imkânsızlığına gönderme yapıyor.

Nitekim Freud, ünlü eseri *Uygarlığın Huzursuzluğu*'nda (*Malaise dans la civilisation*), bu temelde komünistlerle teorik bir polemik yürütüyor. Tabii ideolojik bir düşmanlıkla değil... Komünistlerin sorunun esas itibarıyla *özel mülkiyetten* kaynaklandığı tezine karşı çıkıyor. Doğuştan barışçı ve cömert insan düşüncesine itiraz ediyor. Ve öyle bir tespitten hareketle de gündelik hayatta olsun, uluslararası ilişkilerde olsun, insan saldırganlığına sosyoekonomik alandan bir çözümün imkânsızlığı sonucuna varıyor. O zaman, ancak güçlü bir devlet bu sorunun üstesinden gelebilir, güçlü devlet de ancak eğitim sayesinde içgüdüsel saldırganlığı gemleyebilir, etkisizleştirebilirdi... Freud'a göre baskının olmadığı bir toplumsal yaşam antropolojik olarak mümkün değildir. Tabii bu tür argümanları, tezleri ileri süren sadece Freud değil. Geçmişte olduğu gibi, bugün de benzer iddiaları ileri sürenler eksik değil. Söyledikleri de özetle şu: *İnsan değiştirilemez, dolayısıyla toplum devrimcileştirilemez, dönüştürülemez...* Zira fıtraten

bir dizi iflah olmaz kusurla (şiddet, kıskançlık, rekabet, düşmanlık gibi) maluldür...

Bu tür argümanlardan, iddialardan hareketle kötümser bir yaklaşıma, öyle bir anlayışa varmak, mantıklı ve kabul edilebilir değildir. Buradan hareketle komünist bir toplumsal düzenin bir yanılsama olduğu sonucu da çıkarılamaz. İnsan tarihsel-toplumsal bir yaratık değil midir? İnsanın fıtraten savaşçı olduğu bugüne kadar bilimsel olarak kanıtlanmış değildir. Oysa, insan bilimleri tam tersi istikameti işaret ediyor. Nitekim tarih, coğrafya, sosyoloji, politik iktisat (burjuva iktisadı değil), mukayeseli etnoloji, daha da ötede insanı biyografisinden hareketle ele alan psikanaliz de insanın bir dizi *belirlenmeye maruz olduğunu, tabi olduğunu* ortaya koyuyor. Buna göre insan pekâlâ değişebilir, dönüşebilir, velhasıl "insanlaşabilir"

Geçmişe bakıldığında da zaten antropolojik olarak imkânsız, dolayısıyla insan doğasının bir *gereği* sayılıp geride kalan çağlarda imkânsızlığı ilan edilen birçok şeyin nasıl mümkün olduğunun, nasıl birer somut gerçekliğe dönüştüğünün sayısız örnekleri var... Bir zamanlar kölelik *doğal, değişmez* sayılıyordu. Bugün köleliği "doğal", insan fıtratının bir gereği sayan var mı? Mesela 12. yüzyılda laiklik diye bir şeyden söz edebilen var mıydı? Öyle bir şey akla geliyor muydu? Aynı şekilde bir zamanlar kadın-erkek eşitliğinden söz etmek kimsenin aklına gelmiyordu. Bugün artık olağan ve vazgeçilmez sayılıyor. Elbette henüz tam bir eşitlikten söz edilemez ama artık dinci yobazlar ve faşistler dışında aksini iddia etmeye cüret eden yok! "Doğal" ve "değişmez" sayılmıyor. Aynı şey genel oy hakkı için de öyle. Henüz gerçek bir demokrasiden söz edilemese de oy hakkının vazgeçilmezliği bilinci çoktan yerleşmiş durumda. Artık sosyal eşitsizlikler

bir "tanrı vergisi", "insan doğasının gereği" sayılmıyor. Bir zamanlar kolonyalizm "doğal" ve "vazgeçilemez" sayılıyordu ama bugün değil... En azından kolonyalizmin "doğrudan versiyonu" sahneden çekildi. O halde *apriori*, komünizmin antropolojik imkânsızlığını savunmanın, öyle bir iddianın bu dünyada reel bir karşılığı yok. Komünizmin imkânsızlığını kim iddia edebilir? Tabii söylenenlerle "insan melektir" denmek de istenmiyor... Elbette sorunlar var ama bu *apriori çözümsüzlüğe* neden gerekçe yapılsın?

Bu vesileyle devletin *sönümlenmesi* sorununu da nüanse etmek gerektiriyor. Marx, devletin *sönümlenmesi* bahsinde anarşistlerle aynı fikirdeydi. Fakat anarşistlerden (Bakunin vb.) farklı olarak, *sönümlenmenin* anlık bir şey olmayacağını, zamana yayılan bir süreçte mümkün olabileceğini düşünüyordu. Bir kanunla, bir kararnameyle bu iş bitti demenin imkânsız olduğunu söylüyordu. Nitekim, devletin sahneden çekilmesi için, onu var eden koşulların ortadan kalkması gerekir. Devlet aygıtı mülk sahibi sınıfların elinde bir baskı ve egemenlik aracıysa, ki öyledir, mülk sahibi sınıflar etkisizleştirildiğinde varlık nedeni de ortadan kalkar ama çelişkiler hemen ve bütünüyle ortadan kalkmaz. Bir "geçiş süreci" gerekir. Fakat bu, kamusal yaşamı "uyumlandıracak" hiçbir örgütün, örgütsel işleyişin olmayacağı anlamına da gelmez elbette. Zira birlikte, bir arada yaşamak mutlaka bir dizi kuralı, kaideyi, etik normu varsayar. Etik "sınır" demektir; potansiyel olarak yapılabilir olandan bilinçli olarak sakınmak anlamındadır. Aksi halde bir "dış unsurun" müdahalesi gerekebilir. Toplumsal uyumu zora sokan kimi davranışların ve hareketlerin engellenmesi gerekebilir. Kaldı ki, insanın insanı sömürmediği, sosyal eşitsizliklerin sorun olmaktan çıktığı, sınıfların ortadan kalktığı koşularda, bugünkü anlamda bir devlet

aygıtına neden gerek olsun? Her şey değişirken insanın da değişmesi, *emansipasyonu* neden mümkün olmasın? Netice itibarıyla komünizmin *antropolojik imkânsızlığı* tezinin reel bir karşılığı yoktur!

Komünist toplumda insanların "çalışmaktan" kaçınacağı gibi iddialar da inandırıcı değil. Sınıflı toplumda, onun en ileri versiyonu olan kapitalist toplumda, insanların ürettiklerine mülk sahibi sınıflar, kapitalistler ve kapitalist devlet tarafından el konmasına, emeklerinin ürününün çalınmasına tepki göstermesi anlaşılır bir şeydir. Sömürünün değil ortaklaşmanın, bölüşmenin, paylaşmanın, dayanışmanın kural olduğu, tüm üretim kararlarının ortaklaşa alındığı, demokrasi pratiğinin bir retorik olmaktan çıkıp bir *gerçekliğe* dönüştüğü komünist toplumda, çalışmak da bir işkence olmaktan çıkar, *gönüllü, severek yapılan* bir uğraşa dönüşür, dahası insanın kendini gerçekleştirmesini sağlayan bir *emansipasyon* unsuru haline gelir. Dolayısıyla insan doğuştan tembeldir gibi bir düşünce hiç de inandırıcı değildir. Kapitalizm ne *doğaldır* ve ne de *ilelebet var olacak* bir toplumsal düzen, üretim ve yaşam tarzıdır. Üstelik şimdilerde kapitalizm bir çöküş sürecine de girmişken... Tüm üretim tarzları, tüm sosyal formasyonlar, uygarlıklar gibi kapitalizm de geçicidir, *tarihseldir.* İnsanların, erkeklerin, kadınların eseridir ve başka bir zamanda başka insanlar tarafından da pekâlâ başka bir yaşam tarzı yaratmak mümkündür.

Fakat şimdilerde *yeni bir durum* ortaya çıkmış bulunuyor. Kapitalist barbarlık sadece sosyal kötülükleri azdırmakla kalmıyor, doğa tahribatını da derinleştiriyor. Bu ikisinin diyalektiği de, genel bir sürdürülemezlik durumu veya aynı anlama gelmek üzere bir *uygarlık krizi* ortaya çıkarmış durumda. Dolayısıyla komünist toplum hedefi ve perspektifi, sadece

insan soyuna yarışır bir sosyal düzen olduğu için değil, bir gezegen riski de ortaya çıkmışken insanlığın ve uygarlığın geleceğini kurtarmak için de vazgeçilmez, üstelik acil bir gereklilik haline gelmiş bulunuyor. Netice itibarıyla, ekolojik yıkım bir şeyi açık etti, görünür kıldı: Kapitalizm sadece yaşam koşullarını tehdit etmiyor... Bu dünyada bizzat yaşamı da tehlikeye atıyor. Dolayısıyla, antikapitalist mücadelenin çok daha tutarlı, çok daha kararlı, çok daha radikal olması gereken bir zamandayız. Zira şimdilerde durum, yüz yıl kadar önce Rosa Luxemburg'un sözünü ettiği *sosyalizm veya barbarlık* ikilemini, artık *komünizm veya ölüm* şeklinde ifade etmeyi gerektiriyor... Velhasıl, *komünizm dışında bir gelecek yok*! Daha önce de söylediğimiz gibi, komünizm kelimenin pejoratif (olumsuz) anlamında *ütopik* değildir. Tam da Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde söyledikleri gibi: "Bizim için komünizm yerleştirilmesi gereken bir durum, gerçekliğin kendini uyarlaması gereken bir ideal değildir. Biz, halihazırda var olan durumu ortadan kaldıran gerçek harekete komünizm adını veriyoruz. Bu hareketin koşulları, şimdi var olan öncülün sonucu olarak ortaya çıkar."

II

Modernite, "İlerleme İdeolojisi", Kapitalizm

İlerleme kesintisiz oldu muydu, dişlileri birbiriyle ters yönde dönen bir tekerlek misali, bir şeyleri yürümeye devam ettirir ama birilerini de ezerek.

Victor Hugo (Les Contemplations)

Ayrıca, kapitalist tarımdaki her ilerleme, sadece işçiyi soyma sanatında bir ilerlemeden ibaret olmayıp, aynı zamanda toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir; belli bir zaman aralığı için toprağın verimliliğinin yükselmesinde kaydedilen her ilerleme, aynı zamanda, bu verimliliğin sürekli kaynaklarının mahvedilmesi yolunda da bir ilerlemedir. Bir ülkenin, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin genişlemesini büyük sanayi ile başlatması ölçüsünde bu tahrip süreci hızlanır. Bundan dolayı kapitalist üretim, tekniği ve toplumsal üretim süreçlerinin birleşmesini, *ancak, bütün zenginliğin iki kaynağını, toprağı ve işçiyi kurutarak ilerler.*[5]

Karl Marx

5 Karl Marx, *Kapital I*, Yordam Kitap, 2019, s. 482. Metindeki vurgu bana aittir.

Mutluluk gibi, ilerleme de yeni bir düşüncedir. Zira daha iyi bir gelecek hayal edebilmek, "mevcut olandan" farklı "başka bir şey" tasavvur edebilmek, yeni bir şey tasarlayabilmek, ancak kadere inanılmadığı durumda mümkündür. Premodern (modernite öncesi) dönemin uygarlıklarında, mesela Antik Yunan'da (Kadim Grek) kadere, tanrılara inanmak esastı. Mevcut olanın, verili olanın değişmezliği, değiştirilemezliği düşüncesi vardı. Yunanlıların Prometheus ve İkarus efsanelerini peydahlamaları tam da bu amaç içindi. Malum, Prometheus, Olimpos tanrılarından güneşi çalıp halka vermeye cüret ettiğinde feci bir şekilde cezalandırılıyordu. Aynı şekilde İkarus da tüylerden ve balmumundan kanat yapıp uçuyor ve fakat kanatları güneşin ateşinde yanıyor ve üzerinde uçtuğu denize çakılıp ölüyordu...

Aslında bu iki efsane *tanrıların* iktidarının sorgulanamazlığını, verili durumun degiştirilemezliğini "kanıtlamak" ve dayatmak amacıyla peydahlanmıştı. Verilmek istenen mesaj açıktı: Her kim ki verili olanı, mevcut durumu tartışmaya cüret eder, *başka bir şey* yapmaya tevessül ederse, sonu hüsran olurdu...

Modernite öncesi dönemin uygarlıklarında ileriye değil geriye bakmak esastı. Mesela, Romalılar ilk çağlarının "erdemli yaşamından" uzaklaşmış olmaktan hayıflanırlardı ve başlarda bir "altın çağın" yaşandığına inanırlardı. Hristiyanlıkta yerleşik teoloji, var olanın ve olacak olanın yegâne failinin Tanrı olduğu düşüncesini hâkim kılmıştı.

İslam dünyasında bir "asr-ı saadet" döneminin yaşandığına, aynı şekilde, "Hülafa-i Raşidin" (Dört Halife Devri) döneminin de altın çağ olduğuna inanılırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda da *selatin-i maziye* diye bir altın çağın yaşandığına inanılırdı. Kemalistler de 1930'lu yılları cumhuri-

yetin "altın dönemi" sayıyorlar. Dolayısıyla "iyi ve güzel olan daima geride kalandır, yaşanmış olandır" anlayışı, prekapitalist-premodern dönemin tüm uygarlıklarının, tüm sosyal formasyonların ortak kabulü ve anlayışıydı.

Osmanlı devlet, toplum ve yönetim anlayışı, *düzenin değişmezliği* temel düşüncesine dayanıyordu. Dolayısıyla, mevcut durumdan "her sapma" veya her değişim, ihtilal, fesatlık ya da çürüme sayılırdı. Oysa, bizzat "düzen" denilip yüceltilenin kendisi ihtilal ve fesada teşneydi, onu zorunlu olarak üretiyordu.

Aslında bireyler gibi, toplumlar da hayal kırıklığı dönemlerinde *eskiye* özlem duyarlar ve geçmişin hayal dünyasında, çok gerilerde kaldığına inanmak istedikleri "altın çağda" kendilerine bir sığınak ararlar. Geçmişi yüceltme, geçmişe özlem duyma, geçmişte bir "sığınak" arama düşüncesi asıl olarak kriz dönemlerinde gündeme geliyor. Aslında bu, toplum psikolojisiyle ilgili bir şeydir. Lakin "güzel" olduğuna inanılan geçmişin veya o geçmişin bir döneminin gerçekten "öyle olması" diye bir kural, bir kesinlik yoktur! Geriye dönük olarak uydurulmuş bir kurgudan, efsaneden veya tevatürden ibarettir. Geride kalan dönemde yaşandığı varsayılan "şanlı dönem" bir gerçeklik olmaktan çok, zihinsel bir kurgu, zihinsel bir fabrikasyondur. Aslında söz konusu olan geriye dönük bir "yakıştırma", bir "efsanedir" ki efsanenin mantıki bir iç tutarlılığa sahip olması gerekmez. Ona inanmak yeterli koşuldur. Zira efsaneler sorgulanmaktan muaftır... Mesela Dört Halife Devri, İslamiyetin "altın çağı" sayılıyor veya öyle olduğuna inanılıyor. Dört halifeden üçünün vahşi bir cinayete kurban gittiği "koşulları" altın çağ saymanın reel bir karşılığı, inandırıcılığı olabilir miydi?

İşte *modernite,* geleneksel ideolojiden, kapitalizm öncesi çağlarda geçerli metafizikten kopuş demekti. Modernite önce-

si dönemde, evrende insanlara ve topluma dayatılan bir düzenin egemen olduğu ve o düzenin de insan iradesinden ve toplum istencinden bağımsız bir *varoluşa* ve *işleyişe* sahip olduğu inancı hâkimdi. Başka türlü ifade edersek, insan iradesinin ve insanın bilinçli eyleminin bir kıymet-i harbiyesinin olmadığı, olamayacağı anlayışı geçerliydi. İnsanların neyi nasıl yapmaları veya yapmamaları gerektiğinin onlara tanrıların elçisi olan peygamberler tarafından iletildiği, her şeyin önceden *belirlenmiş* olduğu anlayışına dayalı bir hâkim ideoloji geçerliydi. Elbette insanlık tarihinin her döneminde *şeylerin gerçeğini sorgulayan* insanlar eksik olmadı ama onlar birer istisnalardı. O dönemlerin verili durumunda, geçerli hâkim ideolojide bir gedik açmaları mümkün değildi.

Başka türlü söylersek, *modernite,* geleneksel kutsallığın aşılması, ötesine geçilmesidir. Bunun anlamı, *insan bireysel ve kolektif olarak kendi tarihini yapar, aklı ve eylemiyle şeylerin seyrini değiştirebilir* demektir. Eğer insan kendi tarihini yapabiliyorsa, bu dünyada olup biten şeylerin seyrini, gidişatını etkileyebiliyorsa, bu onun muhtemel olasılıklar arasında *seçim yapabilme* yeteneğine sahip olduğu anlamına da gelir. İşte *modernite,* insanın özgürlük alanına girmesi ve kaderinin *dışarıdan* değil, pekâlâ bizzat kendisi tarafından da *belirlenebilmesi, değiştirilebilmesi* anlamına gelmektedir. Bu insanlık ve uygarlık tarihinde büyük bir atılım, son derecede önemli bir devrimdir... Ve eğer *moderniteye* bir önem atfediliyorsa, kavrama bir *ilericilik* içeriği yükleniyorsa, doğrudan bununla ilgilidir. Kadir Cangızbay şöyle diyor: "'Aydınlanma', insanın 'benim aklım bana yeter' demesidir: Beşer dışına itibar etmez ve de laiklik tam tamına budur. Yoksa sık sık tekrarlandığı gibi bütün inançlara eşit uzaklıkta bulunmak değil... 'Aydınlanma', burada, bugün yaşamakta

olan insanı ele alır; yani bu dünyayı; yoksa fizik ötesi (ahiret) veya zaman ötesi (müstakbel yeryüzü cenneti) bir 'başka' âlemi değil: 'Aydınlanma' için en yüce değer 'can'dır."[6]

"Akıl kavramı", şeyler ve olgular arasındaki ilişkilerin bilince çıkarılmasını, daha iyi anlaşılmasını sağlaması gereken bir dizi zihinsel yöntemler bütününü harekete geçirmek anlamındadır. Açıktır ki şeyler ve olgular arasındaki ilişkinin anlaşılması, bilince çıkarılması, onların *gerçeklik derecelerinin* de ölçütüdür. Bunların mutlaklığı da aşırı bayağılık koşulları dışında hem mümkün değildir hem de bir kıymet-i harbiyesi yoktur. Bilimin gelişmesi –elbette daha ileriyi işaret eder ama aynı zamanda bilmenin sınırını da gösterir– insan faaliyetinin sahip olabileceği, yararlanabileceği etkinlik alanını, dolayısıyla olası ve etkin alternatifleri mümkün kılar. Fakat belirsizliğin varlığını ve sınırını da olabildiğince kabul etmek gerekir zira "mutlak kesinlik sınırlıdır". Akıl "özgürleşme sorumluluğunu varsayar, aksi halde imkân dahilinde olan farklı seçeneklerin bir değeri ve anlamı olmaz. Her kim ki sorumluluktan bahsediyorsa, etikten bahsediyordur, bu da bilimsellik iddiasındaki bir düşünce için vazgeçilmez bir temel ilkedir".[7]

Elbette ne premodern dönemde *metafiziğin*, ne de kapitalizm çağında felsefenin egemenliği bir tesadüf değildi. Prekapitalist, premodern çağlarda üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi ancak bir metafizik "yaratabilir" ve kendini de ancak o temel üzerinde yeniden üretebilirdi. Oysa, yeni, farklı, orijinal bir üretim tarzı olan kapitalizm çağında metafiziğin artık işlevsel olması mümkün değildi. Tabii bu, modernite çağında eski çağların metafiziğinin kesin olarak tarih sah-

6 Kadir Cangızbay, "Faşizm ve Akıl", ozguruniversite.org.

7 Samir Amin, *Modernite, Demokrasi ve Din-Kültüralizmlerin Eleştirisi*, Yordam Kitap, 2016, s. 24-5.

nesini terk ettiği, artık geride kaldığı anlamına da gelmiyor... Samir Amin'in de veciz bir şekilde ifade ettiği gibi, insan son tahlilde *metafizik bir hayvandır.*[8] İnsan eninde sonunda öleceğini bilerek yaşayan bir canlı olduğu için metafizikten kopuş her zaman bir *problematik* olarak kalmaya devam eder. Öte yandan *moderniteyi* de olmuş bitmiş bir şey olarak değil, önü açık, içeriği sürekli olarak zenginleştirilmek, yenilenmek durumda olan bir süreç olarak anlamak gerekiyor.

Batı Avrupa'da 17. yüzyılda bilginler ve filozoflar, Galileo Galilei, René Descartes ve başkaları geleneksel düşünce tarzını tartışma gündemine taşıdılar. Fizik dünyanın (*cosmos*) yasalarını anlamaya çalıştılar. Galileo Galilei fizik dünyanın "kendiliğinden" bir *anlam* içermediğini ileri sürdü ve matematik diliyle ifade etti. Descartes da "insan aklına" gönderme yaptı. "İnsanın dünyanın sahibi ve efendisi olabileceğini" ileri sürdü. Bu düşünce, 18. yüzyılda *aydınlanma filozofları* tarafından bir üst aşamaya taşındı ve "akıl sahibi insan" merkeze oturtuldu. Artık, aklın hizmetindeki bilim ve teknik, yaşam koşullarını değiştirilebilir, bireyi ve toplumu geleneksel egemenlik sisteminin dayattığı önyargılardan ve doğanın "tahakkümünden" kurtarabilirdi.

Bundan böyle ilerlemenin (*progrès*) önü açılıyordu... Artık geleceği *belirlemek, tarihi yapmak mümkündü. Aklın hizmetine koşulmuş bilimsel ve teknik gelişme sayesinde mutluluğa giden yol aralanabilirdi.* Bilginin, bilimin, düşüncenin ilerlemesi de *emansipasyonla* özdeş sayılıyordu. Düşünsel, bilimsel, teknik ilerleme özgürleşmeyi potansiyel bir olasılık haline getiriyordu. Eleştirel düşünceye eşlik eden bilimsel-teknik gelişmeler artık insanlığı mutluluğa taşıyabilirdi... Velhasıl, insa-

8 Samir Amin, "La mondialisation économique et l'universalisme démocratique, une contradiction de notre époque", yazarın bana gönderdiği metin (1999).

nın kendini gerçekleştirmesinin, başka türlü söylersek, insanın *emansipasyonunun* yolu açılmış oluyordu. Tabii, kolektif refahın da... Bir sonraki yüzyılda (19. yüzyıl) artık bilimsel-teknik gelişmeyle sosyal gelişme arasında da doğru yönde ve otomatik bir *özdeşliğin* varlığı, sarsılmaz bir inanç kategorisi mertebesine çıkarılıyordu! Ve fakat bu anlayış, çelişik olarak temel bir kafa karışıklığı durumu yaratmıştı.

Elbette "dünya düzeninin değişmezliği", insan doğasının değişmezliği, aklın değil duyguların esas olduğu "eski düzenin" savunucuları, uzun süre "ilerleme ideolojisine" karşı çıktılar. Bunun bir kaos demek olduğunu, böylece *nirengi noktasının* ortadan kalkmış olacağını ileri sürdüler. Aslında gericilerle ilericiler arasındaki bu antagonizma (uzlaşmaz çelişki) kaçınılmazdı...

Bugün artık "durumun nüanse edilmesi", yeniden düşünülmesi gerekiyor. Zira bir şeyin "yanlış" olması karşıtının mutlaka "doğru" olmasını gerektirmiyor. Şimdilerde bilimsel-teknolojik gelişmenin, kesin ve otomatik olarak *ilerlemenin* özdeşi olduğuna dair inanç sarsılmış bulunuyor. İlerlemeye dair inanç artık sorgulanmayı hak ediyor. Daha başta şu kadarını söyleyebiliriz ki, "ilerlemeci paradigmanın" vaatleri gerçekleşmiş değil.

O halde sorun nasıl ele alınmalı, nasıl tartışılmalıdır? Eğer ilerleme ideali gerçekten özgürleştiriciyse, insanın emansipasyonunu sağlıyorsa bir anlam ve değer taşıyabilir. Geride kalan dönemde yaşananlar, ortaya çıkan sonuçlar, *ilerleme ideolojisinin* vaatlerinin gerçekleşmenin uzağına savrulduğunu gösteriyor. Hatta tam bir *yıkıcılığa* dönüşmüş bulunuyor... Başka türlü söylersek, ilerlemeyle bilimsel-teknik buluşlar arasında ileri sürüldüğü, varsayıldığı, inanıldığı gibi bir *özdeşliğin,* bir *aynılığın* olmadığı artık ortaya çıkmış bulunuyor. Velhasıl bilim-

sel-teknik ilerlemenin, insanı yabancılaşmadan kurtarmanın yegâne ilacı olduğuna dair inancın reel dünyada bir karşılığı yok. Aynı şekilde bilimsel-teknik gelişmeyle, sosyal gelişme ve refah arasında da bir özdeşlik yok. Bilimsel-teknik ilerlemeye toplumsal yaşamda bir iyileşme, güzelleşme eşlik etmiyor!

O halde neden böyle bir tablo ortaya çıktı? Modernitenin, aydınlanmanın vadettikleri neden gerçekleşmedi? Soruyu başka türlü formüle edersek, ilerlemenin *gerçek ilerleme* olabilmesi için neyi yapmak veya neyi yapmamak gerekiyordu? Hangi durumda gerçek ilerlemeden, dolayısıyla insanın gerçek bir emansipasyonundan söz edilebilirdi? Eğer ilerleme, somut olarak özgürleştiriyorsa, insanın kendini "gerçekleştirmesini" mümkün kılıyorsa, sosyal gelişmeyi, sosyal refahı sağlıyorsa, insanı "yabancılaşmadan" arındırıyorsa, "gerçek" bir ilerlemeden söz edilebilir. Aksi halde, *neyin, kimin ilerlemesi* sorusu akla gelecektir...

Geleneksel ideolojide tarih (her şey) *önceden belirlenmiş* sayılırdı. Modern zamanların "ilerlemeci" egemen ideolojisi de "her şey gelecekte iyi ve güzel olacak" diyor... Eğer, ileride her şey iyi ve güzel olacaksa, demek ki aslonan *hâl* değil, *âtîdir.* Yaşanan an değil, ileride yaşanacak olandır, gelecektir... Aslında bu, tek tanrılı dinlerin söylediğinden pek farklı değildi. Onlar da asıl mutluluğun ve nihai kurtuluşun bu fâni dünyada değil, öteki dünyada, *ahirette* mümkün olduğunu vaaz etmiyorlar mıydı?

İlerlemeci laik ideolojinin mimarlarının yaptığı sadece bir *mekân değişikliğinden, mekân kaydırmasından* ibaretti. Zira büyük tek tanrılı dinler, nihai ve ebedi mutluluğun ve kurtuluşun öldükten sonra cennette gerçekleşeceğini vaaz ediyorlardı. İlerlemeci ideoloji bunda küçük bir değişiklik yaptı: *Mutluluk, nihai kurtuluş ve mükemmellik bu dünyada ama*

gelecekte, ileride mümkündür... Nasıl, dinler bu dünyada çekilen acıları, kötülükleri *önemsizleştirip* ölüm sonrasını, ahireti yüceltiyorduysa, modern zamanların *ilerlemeciliği* de *ahireti beklemeden* bu işin bu dünyada ama *ileride* mümkün olduğunu söylüyor... Aslında bu *cehennemsiz bir cennet* vaadidir... Böylece *cennet* bu dünyaya kaydırılmış/taşınmış oluyordu.

Dinler bu dünyada olup bitenleri önemsizleştiriyor. Bu dünyadaki kısa yaşamın zorunlu, geçici, kısa bir durak olduğunu söylüyor. Eğer öyleyse, çekilen acılar, katlanılan kötülükler, maruz kalınan haksızlıklar da önemsizdir. Nasıl olsa o kısa parantez kapanacağına göre... Velhasıl, bu fâni dünya, *öteki dünyaya* bir hazırlıktır. Eğer öyleyse, herkesin kaderine boyun eğmesi gerekir. *İlerlemecilik* de aynı şeyi başka türlü meşrulaştırdı: Önemli olan geleceğin mutlu günleridir ve o geleceği *hak etmek* için çekilen acılar, katlanılan kötülükler *ödenmesi gereken bedeldir.* Lakin bir şey vardı: İlerleme ideolojisinin vadettiği *mutlu gelecek* artık *ufukta bir çizgiydi.* Yaklaşıldıkça uzaklaşan bir çizgi... İşte yüzyıllardır sayısız vahşet, sömürü, yıkımlar, savaşlar, katliamlar, jenositler, sömürgecilik, emperyalizm *bilim ve ilerleme* adına böyle meşrulaştırıldı ve dayatıldı. Aslında *aydınlanma felsefesinin* vadettiği *evrensellik,* çelişik olarak, Avrupa-merkezciliği, Avrupa sömürgeciliğini, emperyalizmini ve yıkıcılığını en azından Batılıların gözünde meşrulaştırdı.

François Partant'ın veciz bir şekilde ifade ettiği gibi:

> Batılı sadece canlılar arasında bilimsel varsayılan bir hiyerarşi yerleştirmekle kalmadı. İnsanlık için de aynı olduğu varsayılan hiyerarşiyi oluşturdu. İnsanlık çok farklı toplumlardan oluştuğu için, Batılı bu farklılıklarda *eşitsizlikler* gördü. Bu eşitsizlikler de insanı tarih öncesinden çağdaş insana götüren yolda, toplumların az ya da çok evrimleşmiş olduğu görüşü-

ne dayanmaktadır. Evrimleşmişliğin ölçütü de toplumun bilgi düzeyi (sadece "bilimsel" bilgiye indirgenmiş) ve tekniğe egemen olma durumlarıdır. Belki bu bilimsel ve teknik ilerleme ölçütünün kendisi de bilimsel değil, fakat bir değeri var: *Batı toplumunun üstünlüğünü haklı gösteriyor.*

Farklılıkların yorumlanışı, insanlığın evriminin tek bir çizgi izlediği gibi bir ön kabule dayanıyor. Bu da fiilen insanın izlediği tek yönlü çizgidir. Sonuç olarak bütün toplumlar Batı toplumları gibi evrimleşeceklerdir, çünkü onlar da bir gün bugün Batı'nın ulaştığı uygarlık seviyesine ulaşmaya eğilimlidirler. Böylece, Batı toplumunun geri oldukları kabul edilen toplumlar üzerinde kurduğu egemenliği, *uygarlaştırıcı bir eser* olarak görmek mümkün olabilmektedir. *Söz konusu olan; insanlığı Batı'nın nihayetinde yer aldığı yolun tek ve gerekli doğrultusunda itmek veya sürüklemektir.*[9]

Aydınlanmacı ideolojinin yaydığı düşünce tarzı şöyleydi: İnsan toplumları farklı gelişmişlik evresinde bulunuyor, gelişmenin en üst basamağında olan da Batı'dır, zira bilimsel-teknik planda onlardan üstündür. Onun oluşturduğu "model" *ileridir,* öyleyse geriden gelenleri de ileri, modern, müreffeh, uygarlık timsali Avrupa'nın seviyesine yükseltmek, geride kalmış olanları *ilerletmek,* Avrupalı uygar beyaz adamın tarihsel misyonu, *boynunun borcudur* (*Le fardeau de l'homme blanc*). Artık sadece Avrupa'da işçi sınıfının, bir bütün olarak ezilen ve sömürülen sınıfların maruz kaldığı akıl almaz sömürü, yağma, talan, baskı, şiddet ve terör değil, Avrupa dışı dünyanın *geri halklarına* dayatılan kıyıcılık, katliam, jenosit, köleleştirme ve sömürgecilik de, *ilerleme, modernleşme, uygarlaşma,* daha sonra *kalkınma* şimdilerde de *sürdürülebilir kalkınma* adına meşrulaştırılıp, dayatılabilirdi.

9 François Partant, *Kalkınmanın Sonu-Bir Alternatif mi Doğuyor?*, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2002, s. 45-6.

Aslında 19. yüzyılın *sosyal evrimciliği,* sömürgeciliği ve emperyalizmi meşrulaştırma, kabullendirme ve dayatma işlevi görüyordu. Şimdilerde "neoliberal küreselleşme ideolojisi" çoktan iflası *kanıtlanmış* olan ilerlemeci, modernleşmeci ideolojiyi yeniden hortlatma zorlamasından başka bir şey değil. Max Horkheimer, *Akıl Tutulması* adını taşıyan ünlü eserinde şunları yazmıştı: "İlerleme doktrini doğrudan doğruya doğa üzerindeki egemenlik düşüncesini mutlaklaştırır ve sonunda kendisi de statik ve türemiş bir mitolojiye dönüşür. Devinim, toplumsal bağlamından ve insani amacından soyutlanınca, sadece bir devinim yanılsaması haline, mekanik yenilemenin köklü sonsuzluğu haline gelir. İlerleme en yüksek ideal olarak yüceltilirken, her türlü ilerlemenin, hatta dinamik bir toplumdaki ilerlemenin bile çelişkili bir nitelik taşıdığı gözden kaçırılır."[10] Oysa, gerçek *ilericiliğin,* kötülüğü yaratan nedenleri sorun etmesi gerekirdi...

Elbette "yarının bugünden daha iyi olacağını" düşünmek, umut etmek son derecede haklı bir istektir ama bunu hangi zemin üzerinde, nasıl bir sistemde ifade ettiğiniz de önemsiz değildir. Aslında söz konusu olan ilerleme, *kapitalizmin ilerlemesiydi.* Kapitalizm dahilinde "bilimsel ve teknik ilerleme" (teknik-bilim), kapitalistlerin daha çok üretmesinin, daha çok kâr etmenin hizmetindedir. Üretimin, ekonomik büyüme denilenin –ki biz Marx'ın öğrencileri ona *sermaye birikimi* diyoruz– yegâne amacı kâr ise, her üretim artışı otomatik olarak toplumsal refah artışı demeye gelir miydi? Yegâne amacı ve varlık nedeni dar bir kapitalist sınıfı zenginleştirmek, onun egemenliğini güçlendirmek olan bir "teknik bilim" insanlığı düzlüğe çıkarabilir miydi? "Teknolojinin körce gelişmesinin

10 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması,* Metis Yayınları, 1986, s. 169.

toplumsal baskı ve sömürüyü güçlendirmesi yüzünden, ilerleme her an kendi karşıtına, barbarlığa dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Statik ontoloji de ilerleme doktrini de –yani nesnelci felsefeler de– insanı unuturlar."[11] İnsanın unutulduğu bir "uygarlıktan" hâlâ mutlu gelecek beklemek rahatsız edici değil mi?

O halde soru şu olabilir: Bilimsel-teknolojik ilerleme harikalar yaratırken, üretim hızlı bir tempoyla artarken, neden sosyal kötülükler de çığ gibi büyüyor, ekolojik yıkım derinleşiyor, iklim krizi zuhur ediyor, hayat çekilmez, dünya yaşanmaz bir yer haline geliyor?[12] Kapitalist toplum dahilinde teknoloji insana hizmet edemezdi ama onu "köleleştirebilirdi". Şimdilerde olduğu gibi... Aslında bu sorunun cevabını verebilmek için iki yüzyıl geriye bakmak gerekiyor. Nitekim 18. yüzyılda "modern liberalizmin" kurucuları, *ihtiyaçlar sınırsızdır, sonsuzdur* diye tuhaf bir *tez* ortaya atmışlardı. Eğer ihtiyaçlar sınırsızsa, o zaman "sınırsız ihtiyaçları" karşılamak için "sınırsız üretim" de gerekecektir... Lakin bir şey var: *Bu dünyanın kaynakları sınırlı...* Her şeyin sınırlı olduğu bir dünyada nasıl oluyor da ihtiyaçlar sınırsız olabiliyor? İnsanın kendisi sınırlı ama ihtiyaçları sınırsız. Bu saçmalığa ortalama bir insan nasıl inandırılabilirdi? İşte *saf bir ideoloji* olan burjuva iktisat teorisi bu amaç için peydahlanmıştı. En azından ona hizmet ediyor, onu meşrulaştırıyor...

Ortalama bir burjuva iktisat kitabı şu cümleyle başlar: "İhtiyaçlar sınırsız, kaynaklar kıttır." Burnundan kıl aldırmayan iktisat profesörü bıkıp usanmadan bu tekerlemeyi 40 yıl tekrar eder. Mübarek zahmet edip bir kerecik olsun söylediği-

11 A.g.e., s.170.

12 Bir teknoloji eleştirisi için bkz. Fikret Başkaya, *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto-Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?*, Yordam Kitap, 2016, s. 48-59.

nin ne anlama geldiğini düşünmez. "Her şeyin sınırlı olduğu bir dünyada bunun tek istisnası neden ihtiyaçlar olsun?" demez. Aslında burjuva iktisatçılarının bu soruyu soramamasının nedeni, söylediklerinin hikmetinden sual olmaz *evrensel bilim* sayılmasıdır. Oysa, üniversitelerin müfredatının vazgeçilmezi olan "iktisat" bir bilim değil, *ideolojiler dünyasını* angaje eden "saf ideolojiden" ibarettir. Dolayısıyla bilimle de, bu dünyanın gerçekliğiyle de ilgili değildir.

Aralarında sınırlı istisnalara olsa da "iktisatçı" son tahlilde bir uzmandır ve uzman, *ağacı görür de ormanı görmez.* Sosyal gerçekliğin küçük bir veçhesine dair bilgi ve "uzmanlık" sahibidir... Realitenin bütününden habersizdir. Oysa, *gerçek bütündedir.* Aslında bu sadece iktisatçı için öyle değildir... Sosyal bilim, sosyal düşünce denilenin tüm dalları için de aynı şey söz konusudur. Bilinçli olarak eğitim sistemi insanların şeylerin temeline inmesini, şeylerin gerçeğine nüfuz etmesini engelleyecek şekilde kurgulanıyor. Düşünce küçük kompartımanlara bölünmüş durumdadır. Bu durum asla bir yanlışın, bir tesadüfün, beceriksizliğin veya hatanın eseri değildir. Eğitim sistemi her zaman verili sömürü ilişkisini, eşitsizlikleri, hiyerarşiyi sürekli kılacak şekilde kurgulanır ve dayatılır. Gerçek durum öyle olsa da *retorik* farklıdır. Ortalama insan eğitim sisteminin sefil hallerinin "yanlış eğitim politikalarının", siyasetçilerin beceriksizliği gibi şeylerin sonucu olduğunu sanır. Eğer iktisat profesörü (ekonomi uzmanı), gerçekten uzmanlığın sınırının ötesine geçip şeylerin kaynağına inmeye cüret ederse *akademik yaşamı* son bulur. Zira sömürü düzeni, *işin esasının* anlaşılmasına, bilince çıkarılmasına asla izin vermez. Öyle bir şeye cüret eden, *bilimsellikten uzaklaşmakla, işe ideoloji ve politika karıştırmakla* suçlanır ve ekseri akademiden kovulur. Velhasıl, egemenlik sistemi "mayınlı alana" gireni affetmez...

Netice itibarıyla bilim ve teknoloji fetişizmi öylesine köklü ki, bu lanet olası fetişten kurtulmak sanıldığı kadar kolay değil. Bu vesileyle, *Yeryüzü Zirvesi* de denilen, "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı"yla (Rio-1992) ilgili yazdığım yazıya gönderme yapmak aydınlatıcı olabilir:

> Durum böyleyken, bilim adamlarının bir bölüğü hâlâ bilim ve teknoloji fetişizminden kendilerini kurtaramıyor. Kapitalist üretimin hizmetindeki bilim ve teknolojinin yıkıcı sonuçlarını ısrarla görmezden geliyorlar. Çokuluslu şirketlerin kârlarının düşmesi olasılığı bile onları telaşlandırıyor...
>
> Nitekim, Rio Konferansı'nın başında, aralarında 59 Nobel Ödülü sahibinin de bulunduğu 400 bilim insanı, bir bildiri yayınlayarak, "21. yüzyıl arifesinde irrasyonel bir ideolojinin ortaya çıkmasından duydukları kaygıyı" dile getirdiler... Böylece, çevre ve ekolojik sorunlara duyarlı bilim insanlarını "gericilik ve irrasyonellikle" suçladılar. Bildirinin öncülüğünü Dr. Michael Salomon'un yaptığı Heidelberg Grubu'nun bu tavrı, iki konuda düşünmeyi gerektiriyor: Birincisi, Nobel Ödülü'nün değerinin tartışılmasını; ikincisi de bilim insanlarının yüceltilmesinin saçmalığını... Burjuva toplumunda bilimcilerin "yüceltilmesi" boşuna değildir. Fransız genetisyen André Langenay'ın Rio Konferansı'na karşı bildiri yayınlayan ünlü bilim insanlarıyla ilgili yazısının başlığını Bir Devekuşu Çetesinin Mutlak Körlüğü olarak koyması gerçekten yerindedir. Yazar, François Jacob'un sık sık "ünlü bilim adamları arasında da herhangi bir sosyal grupta olduğu kadar ahmak ve pis herifin bulunduğundan" söz ettiğini yazıyor. Burjuva dünyasında ağacı görüp ormanı görmeyen adamlar da pekâlâ Nobel Ödülü alabiliyor. Ve tabii otorite sayılıyor... Artık ondan sonra her söylediğinde bir keramet aranacaktır... Kapitalist toplumda (ister doğa bilimcisi ister sosyal bilimci olsunlar) ünlü bilim adamlarının-kadınlarının iki temel işlevi var: Artık değerin büyütülmesine katkı sunmak ve sömürü düzenini meşrulaştırmak![13]

13 Fikret Başkaya, "Rio'dan Sonra veya Sürdürülemez Kalkınma", *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*, Öteki Yayınevi, 2015, 7. Baskı, s. 76-7.

Eğer akıl özgürleştiriciyse bir anlam taşır ama bu hangi durumda mümkün olabilir? Üretim ve yaşam araçlarının dar bir ayrıcalıkla kapitalist sınıfa ait olduğu durumda özgürlük mümkün müdür? "Büyük mülkiyetin" sorun edilmediği durumda eşitlikten söz edilebilir mi? Zira "özgürlük" sosyal eşitliği varsayar. Eğer sosyal eşitlik olmazsa, sistem sadece *özgürlük ve mülkiyet* ikilisine dayanırsa, oradaki özgürlük sermaye sahibi kapitalistin, bir bütün olarak mülk sahibi sınıfların, sömürü, yağma ve talan özgürlüğünden başkası değildir. Sadece özgürlük ve mülkiyetin geçerli olduğu durumda, insanlar kendi tarihlerini yapabilirler mi? O zaman, Samir Amin'in dediği gibi, "tarihlerini orman yasalarının geçerli olduğu koşullarda yapmak zorundadırlar". Zira kapitalizm her ileri aşamada ancak sosyal eşitsizlikleri derinleştirerek, azdırarak yol alabiliyor! Hâkim burjuva düşüncesi, eşitsizliği mahkûm etmek şurada dursun, olumluyor.

Fakat sınırsız sömürü demek, etiğin de (ahlakın) *by-pass* edilmesi demektir ve eşitsizliği olumlayanın kim olduğu da önemli değildir. Sosyal eşitsizliğin olağan ve gerekli sayıldığı yerde, ahlak da yoktur. Aydınlanma felsefesinin, hayati önem atfettiği "insanın özgürleşmesi", kendini "gerçekleştirmesi" (emansipe olması), eşitliğin dışlandığı durumda mümkün değildir. Dolayısıyla o durumda aydınlanma ancak kapitalizmi meşrulaştırabilirdi.

Marx'ın moderniteye yönelttiği eleştiri işte sorunun bu önemli veçhesini angaje ediyordu. Bizzat Marx da "aydınlanma yüzyılının" mirasçısıydı ve insanlığın üretici güçlerinin "sınırsız gelişme" olasılığına ve potansiyeline inanıyordu ve bunda makul olmayan bir şey yoktu. Lakin sorun "üretici güçlerin" ne olup olmadığıyla ilgiliydi. Eğer üretici güçlerden, insanların maddi-sosyal gerçekliği anlama, bilince çıkarma, kendi yaşam koşullarını kendilerinin belirlemesi, sürece mü-

dahale yeteneğinin yetkinleşmesi anlaşılıyorsa, öyle bir ilerlemeye karşı olmak abestir. Tabii, şeylerin "sınırı" hakkında bir yanılsama da söz konusu değilse...

Oysa, Marx sonrası Marksizmler üretici güçlerden sanayinin büyümesini, makinelerin gelişmesini, doğanın sanayi tarafından sömürülmesini, yağmalanmasını, talan edilmesini anladılar. Esasen böyle bir "üretici güçler" anlayışı, kapitalistlerinkinden, burjuva akıl hocalarınınkinden özde farklı değildi. Kapitalistler de zaten sosyal zenginliği sermaye birikiminden ibaret sayıyorlar. Tüm doğal zenginliklerin, metaya dönüştürülebilir olan her şeyin sınırsız sömürüsünü anlıyorlar. Başka türlü söylersek, bayağı Marksizmin (resmî Marksizmin) üretici güçler anlayışı burjuvalarınkinden, kapitalistlerinkinden özde farklı değildi. Elbette bunu söylemek, büyümeye hayır demek değildir. Teknoloji düşmanlığı hiç değildir. Sorun teknolojiye karşı olmak değil, kapitalizm koşullarında teknolojinin, neden ve nasıl üretildiğini, ne amaçla nasıl kullanıldığını ve ortaya çıkan sonucun kimin için ne anlama geldiğini "bilince çıkarmaktır!". Kapitalizm dahilinde bilimsel-teknik gelişme insanların özgürleşmesinin değil, kârı artırmanın hizmetindedir. Münhasıran sermayeyi büyütmenin hizmetine koşulmuş bir teknik bilim, bir teknolojik gelişme "büyük insanlığa" ne teklif edebilirdi? Teknik bilim ancak, bir ücretli kölelik rejimi olan kapitalizmin dışına çıkıldığında özgürleşmenin, sosyal refahın, kültürel ve etik yetkinleşmenin hizmetinde olabilirdi.

Bilim şeylerin gerçeğini ortaya çıkarıyorsa, görüntüyle gerçek arasındaki "uyumsuzluğu" teşhir edebiliyorsa bilimdir. Şimdilerde bilim denilen bilim tanımına denk düşmek bir yana, bilimin inkârına dönüşmüş durumda. Küresel kapitalizm çağında bilim ve teknoloji, mülksüzleştirmenin, kâr

etmenin, yıkımın, savaşın, manipülasyonun, insanları alıklaştırmanın hizmetinde. Dolayısıyla, asıl bulunması gereken zeminin karşıtına savrulmuş, misyonuna ve varlık nedenine yabancılaşmış durumda. Artık insan tekniği kullanmıyor, teknik insanı kullanıyor...

Yazık ki, Marksist olduğunu söyleyen gelenek "üretici güçleri" geliştirme saplantısından yakayı bir türlü kurtaramadı. Bu yüzden de "reel sosyalizm" deneyleri kapitalizmin ürettiğinden daha ileri gidemedi. Yeni ve farklı bir şey yapamadı. Zira sorun *kullanım değeri mi üretilecek, yoksa değişim değeri mi üretilecek* sorusunu angaje ediyordu.

Son olarak, sorun, asla ilerlemeye karşı olmakla ilgili değil. Daha baştan bir yanlış anlamayı bertaraf etmek gerekiyor. Zira öyle bir şey absürt olurdu. Asıl mesele "gerçek ilerlemenin" ne olduğu hususunda bilinç açıklığına sahip olmakla ilgilidir. Zira kötülüğün ne olduğunu bilmeden onunla mücadele etmek mümkün değildir. Yine aynı şekilde "iyimserlik-kötümserlik" ikilemiyle de ilgili değil. Georges Bernanos'un söylediği gibi: "İyimserin de kötümserin de ortak noktası, şeyleri olduğu gibi görmeme aymazlığıyla ilgilidir. Kötümser mutsuz bir ahmak, iyimser de mutlu bir ahmaktır."[14] Dolayısıyla sorun iki tür ahmaklık arasında seçim yapmakla ilgili değildir. Sorun, geçmişi karalayarak, *karanlık geçmişi* bugünün kötülüklerini meşrulaştırmanın bir aracına dönüştürme saplantısından kurtulmakla ilgilidir. Ne geçmişi karalamak ne de bugünü ve geleceği yüceltmek ama geçmişi de bugünü de anlamaya çalışmak, bilince çıkarmak... Aksi halde geçerli eğilimleri ve süreçleri tersine çevirmek için gerekli *iradenin vaktinde müdahalesi mümkün olmayabilir.*

14 Pierre-André Taguieff, *Du Progrès: biographie d'une utopie moderne*, Librio, 2001, s. 147.

III

Ekonomik büyüme kalkınma değil!

Sınırlı bir dünyada sınırsız büyümenin mümkün olduğuna inanan, eğer deli değilse, iktisatçıdır.

Kenneth Boulding

Zira gerçekten özgür bir toplum, özerk bir toplum kendini sınırlamak zorundadır, yapılmaması gereken şeyler olduğunu veya denenmemesi, hatta denenmesinin arzulanmaması gerekir şeyler olduğunu bilmesi gerekir.

Cornelius Costariadis

Kapitalizm, ücretli emek sömürüsüne dayanan, yegâne ereği kâr etmek ve kârı artırmak olan, canlı olan her şeyi ölü nesnelere, metalara dönüştüren, kullanım değerinin yerini değişim değerinin aldığı, var olabilmek ve varlığını sürdürebilmek için sürekli büyümek zorunda olan, toplumun temel üretici güçlerinin ve yaşam araçlarının dar bir sermaye sınıfının, küçük bir oligarşinin elinde olduğu, her türlü etik-ahlaki değere yabancılaşmış (ahlak dışı değil, ahlaksız), parasal ve maddi olan, hesaplanabilir-ölçülebilir olan dışında hiçbir şeye, hiçbir asgari değere itibar etmeyen, eşyanın-şeylerin onu üreten insandan daha değerli sayıldığı, ekonomik olanın politik, sosyal ve kültürel olanın önüne geçtiği, araçlarla amaçların tersyüz olduğu, öküzün arabanın arkasına koşulduğu... tuhaf bir uygarlıktır...[15]

Fikret Başkaya

15 Fikret Başkaya, *Yeni Paradigmayı Oluşturmak-Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliliği ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme*, Yordam Kitap, 2018, s. 76.

Ekonomik büyümeyle yatıp, ekonomik büyümeyle kalkıyoruz. İşte ekonomi bu yıl yüzde şu kadar büyüyecek, geçen yılın son çeyreğinde yüzde şu kadar büyüdü, önümüzdeki yıla dair büyüme beklentisi revize edildi, Uluslararası Para Fonu (IMF) dünya ekonomisinin geçen yıl yüzde şu kadar büyüyeceğini duyurdu, kredi derecelendirme kuruluşu Standard&Poor's, Türkiye ekonomisinin gelecek yıla dair büyüme oranını yüzde şu kadar ilan etti...

Aslında söylemin, söylenenin özeti şu: Ekonomi büyüyecek, sorunlar çözülecek! İşsizlik, yoksulluk, sefalet diye bir şey kalmayacak, refah ve mutluluk gerçekleşecek. Söylem öyle ama *realite* farklı... Büyüme dertlerin devası, işsizliğin, yoksulluğun panzehri, refaha giden yol değil. Tam tersine bir dizi kötülüğe kaynaklık ediyor. İnsan ve toplum yaşamının tüm veçhelerinde tablo kararmaya devam ediyor. Bir de insani-toplumsal kötüleşmeye ekolojik yıkım ve iklim krizi eşlik ediyor. Kitabın bu bölümünde, kısaca söylemle gerçek durum arasındaki uyumsuzluğu açık etmeye, bilince çıkarmaya çalışacağım. Esasen artık paradigmayı değiştirmek gerekiyor. Bunun için de yaklaşık iki yüzyıldır bilinçleri felç eden ekonomik dogmalardan yakayı kurtarmak gerekiyor. Zira kendinden menkul "ekonomik yasalar" denilen tam bir saçmalık... Bu dünyada bir karşılığı olmayan kör inanç durumuna getirilmiş safsatalar yığınından başka bir şey değil. Daha tuhaf ve rahatsız edici olan, hâlâ politikaları, tercihleri ve rotayı belirliyor olması. Zira her zaman kullanılan kelimeler ve kavramlar, tartışmanın çerçevesini belirliyor. Öyleyse, "hangi kelimeleri, hangi kavramları kullandığını söyle, kim olduğunu, neyi murat ettiğini söyleyeyim" denecektir.

Aslında 20. yüzyıldan beri "büyüme" sihirli değnek sayıldı ve hâlâ sayılıyor... Eğer ekonomi büyürse, yükselirse, bu tartış-

masız bir "ilerleme" sayılıyor. Kapitalizm sınırsız büyüme, genişleme ve yayılma dinamiğine ve eğilimine dayalı işleyişe sahip bir sistem. Fakat doğada sınırsız büyüyen başka bir şey yok! Bir canlı doğar, büyür, belirli bir "olgunluğa" erişir ve büyüme durur. Bir çocuk doğar, yirmili yaşlara kadar büyür ve bir daha o sınırın ötesine geçmez; bir civciv, bir kuş yavrusu yumurtadan çıkar, büyür, olgunlaşır ve o sınırın ötesine geçmez. Bir bitki topraktan çıkar, filizlenir, çiçek açar, tohum verir ve kurur... Sürekli büyüyen bir insan hayal edebiliyor musunuz?

Eğer öyleyse, ekonomi neden bir istisna olsun? Ekonomik büyüme dillerden düşmüyor, kutsanıyor, vazgeçilmez sayılıyor. İyi de ekonomik büyüme aslında ne? Ne pahasına, nasıl gerçekleşiyor, neye mal oluyor? Kimin için ne anlama geliyor? Şu büyüme o kadar zamandır toplumun hangi sorununu ne kadar çözdü? Sürekli olarak, "ekonomi büyüyecek sorunlar çözülecek" deniyor ve fakat her geçen gün işler daha da sarpa sarıyor. Hedef ufukta bir çizgi gibi hep uzaklara kaçıyor. Siz "yaklaştıkça" o uzaklaşıyor... Türkiye ekonomisi yüz yıldır büyüyor, hangi sorunlar ne düzeyde çözüldü? Çözülmek şurada dursun sorunlar neden giderek büyüdü ve tam bir *sürdürülemezlik durumu,* bir çöküş tablosu ortaya çıktı? Paradigma neden iflas etti? İşte kitabın bu bölümünde bu sorulara dair bir "netleşme" denemesi yapacağım.

Bu vesileyle daha baştan bir yanlış anlamayı bertaraf etmek gerekiyor. Bir sosyoekonomik sistemin, bir sosyal formasyonun başarısı, *düne göre bugün neye sahip olduğuyla değil, bugün karşı karşıya olunan sorunları çözebilme yeteneğiyle ölçülür.*[16] Siyasetçiler, sömürü düzeninin akıl hocaları ve sözcüleri, burunlarından kıl aldırmayan uzmanlar, rakamları, ista-

16 Bkz. Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası-Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş,* Yordam Kitap, 2019.

tistikleri kitleleri aldatmak için "ustaca" kullanılıyorlar, utanmazca manipüle ediyorlar. Esasen, rakamlara, istatistiklere söyletilemeyecek yalan yoktur. Fakat şeylerin gerçeğine nüfuz etmenin yolu, tam bir ideoloji olan "iktisat bilimi" denilene dair netleşme sağlamaktan geçiyor. Yazık ki, bir "bilim", "bilimsellik" fetişizmi yaratılmış durumda. Bilimsellik retoriği şeylerin gerçeğini sorgulamayı önlüyor. O kadar ki, "bilimsellik" zırhına bürünmüş zevatın her söylediği, hikmetinden sual olmaz hakikat sayılıyor. Burjuva iktisatçıları kapitalizmin gelmiş geçmiş en rasyonel, en "akla uygun" sistem olduğunu söylemeyi, rahatsız edici bir alışkanlık haline getirmişlerdir. Oysa, gerçek dünyada söz konusu olan söylenenin tam tersi... Eğer, tevatür edildiği gibi, kapitalizm "en rasyonel sistem" olsaydı, dünya bugün bu durumda olur muydu? Bir sürdürülemezlik durumu, bir yıkım tablosu ortaya çıkar mıydı?

Esasen kapitalizmin ayıbını örtme işi, burjuva düzenini bir dünya cenneti suretinde sunabilmek için didinip duran, başta iktisatçı uleması olmak üzere, bilimi kendinden menkul "sosyal bilimciler" denilen taifeye, burjuva ideologlarına, kapitalist yağma ve talan düzeninin akıl hocalarına düşüyor. Bu pis misyonun taşıyıcıları arasında *sert bilimler* arasında olduğu iddia edilen *saf iktisadın* (*économie pure*) özel bir yeri olduğu da malumdur...

O halde iki şey: Birincisi, "ekonomik büyüme eşittir kalkınma" diye bir özdeşlik, öyle bir eşitlik yok. Ve ikincisi, aslında kapitalizm koşullarında ekonomik büyüme denilen sermayenin büyümesidir. Başka türlü ifade edersek, sermayenin genişletilmiş ölçekte yeniden üretilmesidir. Kapitalizm koşullarında büyüme asla bir toplumsal refahın ölçüsü değildir.

Sorunların, çelişkilerin, saçmalıkların gerisinde, kapitalizmi yok saymak yatıyor. Kapitalizmi yok saymak da büyük öl-

çüde "ekonomik teori", "ekonomi bilimi", "saf iktisat" denilen sayesinde mümkün oluyor. Aslında üniversitelerde bilim diye okutulan iktisat teorisinin misyonu ve varlık nedeni, şeylerin *neden* ve *nasılını* bilince çıkarmak değil, üstünü örtüp mistifikasyon yaratmak, anlaşılmasını engellemektir. Başka türlü söylersek, uydurma, yakıştırma ideolojik safsataları hikmetinden sual olmaz *saf bilim* saymakla ilgilidir. Söylem öyledir ama iktisat bilimi denilip yüceltilenin bu dünyanın gerçekliğiyle ilgisi sadece bir tevatürden ibarettir.

Eğer, kapitalizmi yok sayarsanız, onu adıyla çağırmaktan özenle ve ısrarla kaçınırsanız, yeryüzünün efendilerinin, küresel oligarşinin ağzıyla konuşursanız, olup bitenlere dair gerçeği söylemeye yanaşmazsanız, ekonomik büyümeyi kalkınma, ilerleme olarak sunabilirsiniz ama bu, yaptığınızın reel bir karşılığı olduğu anlamına gelmez. Kapitalizm zenginlik üretiyor ama sorunlar asla çözülmüyor. Tam tersine ekonomik büyümeyle birlikte insani ve toplumsal kötülükler büyüyor, ekolojik yıkım derinleşiyor ve bir sürdürülemezlik tablosu, bir *uygarlık krizi* ortaya çıkıyor...

O halde neden öyle oluyor? Neden devasa zenginlik artışına akıl almaz bir yoksulluk, sefalet ve doğal çevre (yaşayan doğa) tahribatı eşlik ediyor? Ekolojik sorunlar neden büyüyor? Neden bir "iklim krizi" ortaya çıktı? Eğer, her ileri aşamada insanlığa ve "yaşayan doğaya" verilen zararlar sürekli büyüyorsa, bu durum neden sorgulanmıyor ve gereği yapılmıyor? İnsani değerler her seferinde neden daha çok aşınıyor? Neden derin bir "anlam kaybı", etik yozlaşma ortaya çıkıyor? Güzel gezegenimiz neden her geçen gün kirletiliyor ve daha da yaşanmaz bir yer haline geliyor?

Herhangi bir olayı, insani-toplumsal süreci açıklamak, bilince çıkarmak için bir dizi "neden" sıralamak adettendir. Elbette

bu gereklidir de ama o kadarı şeylerin gerçeğine nüfuz etmek için yeterli değildir. Bir *nedenler hiyerarşisi* de oluşturmanız, bütün nedenler içinde *asıl nedeni* öne çıkarmanız gerekir. Öyleyse, kapitalizmi yok sayarak veya onu "en rasyonel sistem" ilan ederek şeyleri anlamak, bilince çıkarmak mümkün olabilir mi?

Kapitalizm, kapitalist üretim süreci, insanları üretmek ve yaşamak için gerekli araçlardan mahrum ederek, toplum çoğunluğunu *mülksüzleştirerek, proleterleştirerek, ücretli emeği sömürerek* her seferinde daha büyük ölçekte sermaye biriktirmektir. Başka türlü söylersek, kapitalist üretim tarzı, ücretli emek sömürüsüne (artık değer sömürüsüne) dayanan, yegâne ereği artık değer (kâr) oranını ve kütlesini büyütmek amacıyla dur durak bilmeden metalar üreten bir sistemdir. Daha çok kâr için daha çok üretmek gerekiyor ama üretim sert, keskin, vahşi, yıkıcı bir *rekabet* ortamında gerçekleşiyor. Her bir tekil kapitalist veya kapitalist işletme, yarışa devam edebilmek için daha "ucuz" ve daha çok üretmek zorunda. Aksi halde rekabet edemez ve yarış dışına atılır. Yarışta kalabilmenin, rekabetçi olabilmenin, yola devam edebilmenin koşulu, üretim maliyetlerini düşürmektir. Bu ise sömürü oranını büyütmek, işçiyi daha çok sömürmek, daha ileri teknolojileri üretim sürecine sokmak, velhasıl sermayeyi büyütmekle mümkün. Bu durum, kapitalistlerin neden sürekli olarak *ileriye doğru koşmak*, daha doğrusu *kaçmak zorunda* olduğunu açıklar.

Sözünü ettiğimiz bu *zorunluluk*, kapitalistin kendi iradesini aşan cehennemî bir yarışın "neferi" olduğu anlamına gelir. Orada kapitalistin iradesinin bir kıymet-i harbiyesi yoktur. Dolayısıyla kapitalist patron, büyük bir servete ve zenginliğe sahip olsa da, son tahlilde kendi mantığına göre işleyen bir çarkın sadece bir dişlisidir. Bu yüzden toplumun kapitalizm belasından kurtuluşu, kapitalistlerin de hayrınadır aslında...

O halde sadede gelirsek, yukarıda söylediklerimizden iki sonuç çıkarmak mümkündür: Birincisi, kapitalizm koşullarında daha çok üretim, daha çok toplumsal refah, bireysel ve kolektif ihtiyaçların daha iyi tatmin edilmesi anlamına gelmiyor veya öyle bir *özdeşlik* yok; ikincisi, ekseri sanıldığı gibi kapitalizm koşullarında üretilen ve kapitalizmi *yeniden üreten* "ileri teknolojiler", ortalama insanı büyüleyen "teknoloji harikaları" insanlar rahat etsinler, daha az zahmetle daha kolay üretsinler, rahat yaşasınlar, kendilerini gerçekleştirmek için daha çok "boş zamana" sahip olsunlar diye üretilip kullanılmıyor.

Sol anlayışta da geçerli olan, kapitalizmin "üretici güçleri" geliştirmesinin mutlaka olumlu bir şey sayılması, teknolojik ilerlemenin ve daha çok üretmenin *asıl neyin hizmetinde olduğunun* bilinmemesinden kaynaklanıyor. Yazık ki *tarihsel sol* üretici güçlerin gelişmesinden oldum olası makineleşme düzeyinin yükselmesini anladı. İyi de, o teknoloji harikalarının aslında neyin hizmetinde olduğunun sorun edilmesi gerekmiyor muydu? Geride kalan süreçte, teknolojik ilerleme (gelişme) her dönemde başta işçi sınıfı olmak üzere, bir bütün olarak emekçi sınıflar, yani toplum çoğunluğu aleyhine sonuçlar doğurdu. Dolayısıyla, "üretici güçlerin" gelişmesi olarak sunulan teknolojik gelişmenin misyonu ve varlık nedeni tevatür edilenden farklıydı. Kapitalist toplumda teknolojik ilerleme, *kâr oranlarının düşme eğilimine* karşı bir "tedbirdir" sadece. Öyle olunca da, teknolojik gelişmenin istihdamı artırması, işsizliği ortadan kaldırması diye bir şey söz konusu olamazdı. Gerçek dünyada durum öyle olsa da, maalesef teknolojik gelişmenin her koşulda mutlaka *gerekli* ve *yararlı* bir şey olduğun inancı hâlâ tam sarsılmış değil...

Ekonomik büyüme, ekonomik kalkınma değil, sosyal kalkınma hiç değil!

Günlük dilde *milli gelir* de denilen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), bir ulusal ekonomide bir yılda üretilen ve tüketilen mal ve hizmetlerin toplamının parasal ifadesidir. GSYH'deki değişmelere de *büyüme oranı* deniyor. Tabii büyümeden söz edebilmek için toplam üretimin nüfus artışından büyük olması gerekiyor. Fakat ekonomik büyüme "ekonomik kalkınmanın" özdeşi değil... Ekonomik kalkınma için büyüme gereklidir ama yeterli değildir.

Parasal bir karşılığı olmayan, parayla ifade edilmeyen, alım satım konusu olmayan şeyler milli gelir (GSYH) hesabına dahil edilmiyor. Aile içinde gerçekleşen ve gönüllü yapılan işler, etkinlikler dikkate alınmıyor. Mesela bir ülkede nüfusun %80'i, ürettiği ve tükettiği şeylerin %90'ını meta ilişkileri dışında, alım satım konusu olmadan, parasal dolayıma girmeden gerçekleştirse, tükettiği (yediği, içtiği, giydiği, kullandığı) şeyleri aile içinde üretse ve hiçbir şeyin eksikliğini hissetmese, makul bir yaşam –en azından mütevazı bir yaşam– sürüyor olsa, aynı miktar üretim ve tüketim düzeyinde, benzer yaşam standardında olan ama üretimin ve tüketimin *meta kategorisi* dahilinde gerçekleştiği, para kullanımının yüksek olduğu bir topluma göre, son derece fakir ("geri", "azgelişmiş") sayılacaktır. Oysa, *fakir ülkede* yaşamanın *zengin* ("kalkınmış", "gelişmiş", "ileri") *ülkede* yaşamaktan en azından daha az sorunlu olduğu rahatlıkla söylenebilecektir. Tabii bu, "zenginlik", "refah" gibi kavramları tartışmayı gerektirir... Zira tam bir bağnazlık olan iktisat teorisi, *zenginlik, değer, fayda, ihtiyaç* kavramlarının içini boşaltıp, dejenere etmiş durumda.[17]

17 Bkz. Fikret Başkaya, *Yeni Paradigmayı Oluşturmak-Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliliği ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme*, Yordam Kitap, 2018, s. 85-90.

Ekonomik büyüme bir dönemden diğerine, bir ekonominin mal ve hizmet üretme kapasitesini ifade eder. Oysa, ekonomik kalkınma, belirli bir zaman diliminde -mesela bir yılda, beş yılda, on yılda- halkın ekonomik, sosyal, politik, kültürel, estetik düzeyindeki iyileşmeye, refah artışına gönderme yapar, sosyal veçheyi kapsar. Aslında ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma göstergeleri, ekonominin iyiye doğru mu, kötüye doğru mu gittiği, yani "sağlığı" hakkında bir fikir verir. Ortalama insan ekonomik büyümeyle ekonomik kalkınmanın tamamen farklı iki şey olduğunu bilmez, sorun da etmez! Tabii buna burnundan kıl aldırmayan "iktisat uzmanları" da dahildir...

Şimdilerde, neoliberal küreselleşme çağında artık ekonomik kalkınmadan değil, sadece ekonomik büyümeden söz ediliyor. Eğer bugün dünden, bu yıl önceki yıldan daha çok üretim yapılmışsa, ekonominin "sağlığının" iyi olduğu, büyüdüğü, işlerin yolunda gittiği söyleniyor. Şimdilerde, "neoliberal gericilik" çağında büyüme, toplumların amentüsü haline getirilmiş durumda. Artık büyümenin ne olduğu, kimin için ne ifade ettiği, ne pahasına, nasıl gerçekleştiği sorun edilmiyor.

Biyolojiden bir örnek büyüme-kalkınma farkını netleştirebilir: Bir insanın büyümesinden söz edildiğinde, kilosundaki ve boyundaki artış kastedilir, tamamıyla fiziki-biyolojik duruma gönderme yapılır. Fakat insani gelişme söz konusu olduğunda, fiziki gelişmeyle birlikte soyut veçhelerin de, yani insanların "olgunlaşma düzeyi", tavır ve davranışları, duyguları, beklentileri, şeyleri tahlil etme, anlama yeteneği, umutları ve umutsuzlukları, zekâsı ve kavrayışı, bilgisi, yeteneği, bireysel gelir düzeyleri ve teknolojik seviye, altyapının düzeyi gibi maddi, fiziki olmayan veçhelerin de dikkate alınması gerekir. Dolayısıyla ekonomik kalkınma ekonomik büyümeden çok daha geniş ve kapsayıcı bir kavramdır.

Bir çocuğun sağlıklı büyüyebilmesi, gelişebilmesi için organları arasında, fizyolojik ve psişik unsurlar arasında uyumlu bir denge ve gelişme şarttır. Eğer bir dengesizlik söz konusuysa, artık sağlıklı bir büyümeden, gelişmeden söz edilemeyecektir. İnsan toplumları bakımından kapitalizmin sahneye çıkıp *ekonomik olanın emperyalizmini-kolonyalizmini dayatmasıyla* toplumsal süreç hastalıklı hale geldi. Tüm sorunların çözümü olarak sunulan ekonomik büyüme sorunların kaynağı haline geldi. Üretimin kâr hırsıyla yapıldığı bir dünyada başka türlü olabilir miydi?

GSYH artışı (büyüme), sera gazı emisyonunun artışını tetikliyor. Kaynaklar üzerindeki baskıyı artırıyor, sayısız "kirlenmeye" neden oluyor. Bunun anlamı, GSYH artışının doğa tahribatını büyütmesidir. O zaman büyüme oranı ne kadar büyükse yıkım da o oranda büyük demektir. Kapitalizm koşullarında GSYH –üretim ve tüketim– artırılmak istendiğinde, doğa tahribatı artıyor ve doğa tahribatı derinleştirdiğinde GSYH de büyüyor... Bu, sistemin işleyişinin tam bir "kısır döngüye" hapsolması demektir. İyi de, yolun sonunda ne var? Yıkım var, kirletme var, yok etme var...

Söylediğimi netleştirmek için birkaç örnek: *Nauru,* Pasifik Okyanusu'nda bir mercan adası, fosfat zengini minik bir cumhuriyet. Fosfatı çıkarıp ihraç ederek çok zengin oluyorlar, hızlı büyümeye doğa tahribatı eşlik ediyor. Fosfat üretimi tam bir felakete dönüşüyor. Fosfat tükendiğinde artık gelir de kuruyor... Benzer bir durum, Karayipler'de küçük bir ada olan *Terre-Neuve* için de geçerliydi. Uyarılara rağmen aşırı morina balığı avlamaya devam edildi, balık bitti ve ekonomik faaliyet durdu. Unutmamak gerekir ki ekonomi ekolojik bir "sütun" üzerinde duruyor. Sütun çöktüğünde gezegenin bir sınırı ol-

duğu anlaşılsa da artık vakit geçmiş olacak. O zaman GSYH artışı, büyüme şarkıları söylemek mümkün olmaz...

Mesela insani, fiziki ve ekolojik sonuçları itibarıyla savaşlar tam bir yıkım demektir ama GSYH hesabına dahil edilmiyor! GSYH'ye, yıkılan dahil edilmez. Amerikan ekonomisi 1938'de resesyon (durgunluk) sürecine girdi. İkinci Emperyalist Savaş (1939-1945) yıllarında Amerikan ekonomisi 1900-1956 döneminin en yüksek büyüme oranlarına ulaştı. İngilizlere silah satarak... Savaş sonrasında yeniden resesyona girdi. Kore Savaşı (1950-1953) yeni bir canlanmayı mümkün kıldı. Elbette bu her durumda savaş bir GSYH (büyüme) artışına neden olur demek değil.

Joseph Stiglitz, Irak Savaşı'nın ABD'ye ve dünyaya 3 trilyon dolara mal olduğunu hesaplamış. O savaşın nasıl utanmazca yalanlara dayanarak çıkarıldığı ve amacın ne olduğu daha baştan belliydi ama şimdi daha iyi biliniyor. Amaç, Amerikan silah üreticilerini, satıcılarını, taşeronlarını zengin etmekti. Güya, uygarlık timsali ABD, Irak'a demokrasi götürecekti. Aslında kapitalizmin, emperyalizmin ne olduğunu bilenler için amacın ne olduğu gayet açıktı. Fakat hepsi o kadar değil; yıkmakla, savaştan milyarca kâr etmekle iş bitmiyordu. Artık yıkılanı yapmak için başka şirketler devreye girebilir, yeni kâr imkânlarına kavuşabilirlerdi...

Tabii bombayı atanın durumuyla yıkıma uğrayanın durumu aynı değil. Saldırıya uğrayan tarafta insanlar ölüyor, yaralanıyor, bir şeyler üretmek zorlaşıyor, sermaye tahrip oluyor, tüketim düşüyor, açlık ve çaresizlik yerleşiyor. Savaşın galibi de savaştan sonra "yıkılanı yeniden yapmak" üzere harekete geçtiğinde GSYH büyüyor, tabii kârlar da...

Yıkım başka alanlarda da büyümeyi, GSYH artışını mümkün kılıyor. Mesela arılar, "tozlanma" (döllenme) sayesinde

insan yaşamı için vazgeçilmezdir. Çok büyük "değer" yaratıyorlar, dolayısıyla arıların ölmesi, sadece balımızdan olmak, ağzımızın tadının kaçması demeye gelmiyor... Şimdilerde arıların ölmesinin nedeni, endüstriyel tarım, kimyasal zehirler. Fakat çelişik olsa da, arıların ölmesi de GSYH'yi artırıyor...

IPBES'in (Biyolojik Çeşitlilik Üzerine Hükümetler Arası Bilim ve Politika Platformu) bulguları, polinizasyon (tozlanma) sonucu arıların 235-577 milyar dolar değer yarattıklarını ortaya koyuyor. Aslında ilk bakışta arıların ölümünün GSYH'yi olumsuz etkileyeceği akla gelir ama öyle değil. Mesela ABD'de arı kovanları polinizasyon için badem ağaçlarının ve başka meyve ağaçlarının, çiçeklerin olduğu uzaklara taşındığında, bir harcama, ödeme yapıldığı için GSYH artıyor. Çin'de polinizasyon elle veya mikro-dronlarla yapılıyor ki bunu için bir ödeme yapılıyor ve GSYH büyüyor. Oysa aynı şey arılar tarafından yapıldığında, hizmetin karşılığında bir ödeme yapmak gerekmiyor. Ama arıların yerini alanlara bir ödeme yapılıyor. Toprak verimsizleştiğinde çiftçiler yapay gübre satın aldıklarında GSYH artıyor. Çokuluslu şirketlerin kârı artıyor. Eğer çiftçiler kendi hayvanlarının gübresini kullansalardı, GSYH artmayacaktı...

GSYH (büyüme), paranın hareketini izliyor ve para her el değiştirdiğinde büyüyor... Bir anne-baba çocuğunun ödevini yapmasına yardımcı olsa, GSYH artmaz, zira bir harcama, bir ödeme yapılmıyor. Bir para hareketi gerçekleşmiyor, *para el değiştirmiyor.* Aynı şeyi bir öğretmen yapsa bir ödeme yapılır ve milli gelir artar. Yemeğinizi evinizde yaparsanız, GSYH artmaz ama lokantada yerseniz artar. Yaşlı anne babaya aile fertleri baktığında GSYH artmaz, bir bakım evine, "huzur evine" bırakıldıklarında artar. Çocuk kreşe verilir veya bir bakıcıya emanet edilirse artar ama anne bakarsa artmaz. Özetle

milli gelir hesabı meta kategorisine dahil olmayan, para hareketine imkân vermeyen etkinlikleri dikkate almıyor...

Bu alanda bir yanlış anlama da verimlilik artışının GSYH'yi artırdığı düşüncesidir. "Verimsiz" bir harcamanın GSYH'yi küçülttüğü düşüncesinin de bir karşılığı yoktur. Mesela, bir hizmetin kamu tarafından gerçekleştirilmesinin GSYH'yi olumsuz etkilediği ama aynı şeyi bir özel şirket yaptığında olumlu etkisi olduğu düşüncesi... Oysa, Keynes'ten beri kamu harcamalarının "çoğaltan" bir "çarpan etkisi" yarattığı biliniyor...

Aynı şekilde, *verimlilik artışı* ile büyüme arasında da zorunlu bir özdeşlik yoktur. Her şey aynı kalmak kaydıyla, her verimlilik artışı, mutlaka büyüme yaratacak diye bir kesinlik yoktur. Zira verimlilik artışı işçinin makineyle ikame edilmesi, makinenin işçinin yerini alması sayesinde mümkün oluyor. Başka türlü ifade edersek, *ölü emek canlı emeğin yerini alıyor.* Eğer işçiler, 1. verimlilik artışına denk bir ücret alırlarsa, ücretler artarsa –ki bu satın alma güçlerinin artması demektir– 2. üretilen mal satılırsa, Marksist bir kavramı kullanmak gerekirse, *gerçekleşme* (*réalisation*) olursa... Tabii kapitalist patronlar da elde ettikleri kârı yatırıma dönüştürürlerse... Bu iki koşul gerçekleşmediği durumda bir büyümeden, GSYH artışından söz etmek mümkün olmayacaktır...

Aksi halde kapitalist ekonomi bir "durgunluk (deflasyon) sürecine" hapsolur. İşte, şimdilerde, neoliberal gericilik döneminde yaşanan tam da bu... Finanslaşma denilenin ve peşi sıra patlayan balonların da başlıca nedeni bu... Ücretler artmaz, yatırımlar da yetersiz kalırsa, yukarıda sözünü ettiğimiz iki koşul gerçekleşmezse, GSYH de artmaz. Neoliberalizm çağında ücretler sürekli olarak bastırılıyor. Bunun anlamı emekçi sınıfın yoksullaşması, satın alamaz duruma gelmesidir. Bir de

sosyal harcamalar, kamu harcamaları kısıldığında, üretilen mallar satılamaz oluyor ve sonuç: *durgunluk*...

Çelişik görünse de "verimsiz harcamalar" GSYH'yi artırabilir. Mesela bir ödeme yapıldığı için *programlanmış eskitme* GSYH'yi artırıyor. Bilindiği gibi *programlanmış eskitme*, daha fazla mal satabilmek için bir ürünün daha tasarım aşamasında kullanım ömrünün belirlenmesi demektir.[18] Bir ampul 40 yıl da aydınlatabilir, bir yıl da. Bu nasıl tasarladığınıza, nasıl ürettiğinize bağlıdır. Nasıl tasarlandığına, üretildiğine bağlı olarak, bir buzdolabı, çamaşır makinesi 40 yıl dayanacak şekilde de, 8 yıl çalışacak şekilde de tasarlanıp, üretilebilir. Eğer 40 yıl yerine 8 yıllık ömür biçilirse, bu aynı zaman zarfında 8 kat fazla üretim, satış, tabii 8 kat satış ve kâr demektir. Cep telefonları da mesela 20 yıl dayanacak şekilde üretilebilir ama şimdilerde 2-3 yılda bir yenileniyor... Programlanmış eskitmeyi yapan mühendislere ücret ödendiği için, bir para hareketine neden olduğu için GSYH artmış görünüyor ama yapılan şey "faydalı değil, zararlı".

Doğanın korunması, yıkımın engellenmesi için, atmosferin ısınmasını, yok olan biyoçeşitliliği durdurmak, restore etmek amacıyla yapılan yatırım harcamaları, geçerli "neoklasik iktisat" tarafından "verimli" sayılmıyor. Oysa, bu tür harcamalar, tartışmasız hem ekonomik ve hem de ekolojik bakımdan iyidir, yararlıdır, gereklidir...

Hintli agronom Devinder Sharma, GSYH ve "kişi başına düşmeyen milli gelire" dair çarpıcı bir örnek veriyor: "GSYH el değiştiren para miktarının bir göstergesidir. Temiz bir nehir örneğini alalım. Temiz bir nehir GSYH artışına bir katkı yapmaz. Buna karşılık kirlenmiş bir nehir ona üç aşamada

18 Bkz. Fikret Başkaya, *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto-Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?*, Yordam Kitap, 2016, s. 150-4.

katkı yapar: Önce atıklar nehre atıldığında, ki para el değiştirmiştir. İkinci olarak insanlar nehrin kirlenmiş suyunu içip hastalanıp tedavileri yapıldığında para el değiştirir ve nihayet eğer herhangi bir teknoloji nehrin suyunu temizlerse yine GSYH'de bir artış ortaya çıkacaktır."

Bir ülkede kansere yakalananların sayısı 3 kat artarsa (ki maalesef gidişat o yönde), hapishane inşaatı 4 kat, kumar sektöründe dönen para 5 kat, boşanmalar 6 kat, trafik kazaları 7 kat, fuhuş sektörü 8 kat, havai fişek üretimi 9 kat, birer gazı kullanımı 10 kat artarsa, GSYH de o oranda büyür, tabii "kişi başına düşmeyen milli gelir" de... Otomobil üretimi ve kullanımı müthiş bir refah unsuru olarak sunuluyor, her yıl yeni modeller arz-ı endam ediyor. Bunca araba üretmenin bir refah unsuru olduğuna inanıyor musunuz? Yoksa üretilen her araba doğacak her çocuğa karşı mı? Mesela atmosferin ısınması felakete giden yolu kısaltan bir şey ve otomobilin bu ısınmadaki payını hiç merak ettiniz mi?

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, artık *pusulayı değiştirme* zamanının geldiğini gösteriyor. GSYH, para akımlarını, insanlar arasındaki meta alışverişini (değişimini) ölçüyor; sermayenin neden olduğu insani-toplumsal kötüleşmeyi, doğanın iyileşmesini de kötüleşmesini de ölçmüyor. Dolayısıyla, büyüyenin, GSYH artışının mahiyetini tartışabilmek, onun için de meta fetişizminden ve büyüme saplantısından kurtulmak gerekiyor. Velhasıl, şeyleri adıyla çağırmak gerekiyor...

O halde, "GSYH büyüklüğünün", metalaşma düzeyinin, ithalat ve ihracatın çok yüksek olduğu, karbon gazı emisyonunun birinci sırada olduğu, gelirin aşırı dengesiz ve adaletsiz dağıtıldığı, Türkiye'de bugün olduğu gibi, "ulusal gelirin" %82'sine nüfusun "ayrıcalıklı" %10'u tarafından el konduğu, evsizlerin ve bir gelirden yoksun olanların sayısının her ge-

çen gün arttığı, egzoz gazından zehirlenmeden sokakta yürümenin mümkün olmadığı, sokakların ve kaldırımların arabalar tarafından "işgal edildiği", hava karardığında sokağa çıkmanın cesaret istediği, şiddetin istisna değil kural olduğu, insanlar arasındaki ilişkinin artık bütünüyle meta ilişkisine dönüştüğü, paradan, mal mülkten başka hiçbir şeyin muteber sayılmadığı, ortak kullanım alanlarının ve tüm *müştereklerin* yok olduğu, cinayetlerin, iş kazalarının ve her türden kazanın vaka-i adeyiden sayıldığı, her şeyin paralı hale geldiği, kamu hizmeti kavramının neredeyse defterden silindiği, ne var ne yoksa özelleştirildiği, yegâne insan ilişkisinin maddi-parasal nitelikte olduğu, yaygın bir yabancı düşmanlığının (zenofobinin) geçerli olduğu "zengin bir ülkede" mi yaşamak isterdiniz?

Yoksa, mütevazı bir GSYH'si olan, metalaşma düzeyinin olabildiğince düşük düzeyde olduğu, üretim ve tüketim etkinliğinin doğal çevreye –yaşayan doğaya– olabildiğince az zarar verecek şekilde örgütlendiği, ithalat ve ihracatın düşük, ortak kullanım alanlarının geniş, *müştereklerin* yaygın, dayanışma-yardımlaşma duygusunun derin, sokaklarında rahatça yürünebilen ve karşılaşılan insanlarla selamlaşılabilen, yaşlılara saygı, sakatlara ihtimam, çocuklara sevgi gösterilen, başına bir iş geldiğinde yalnız olmadığı bilincini taşıyan, sosyal risklere ve doğal felaketlere topluca karşılık vermesini bilen, aç, işsiz ve gelirsiz kalma, muhtaç duruma düşme korkusu taşımadan yaşayan, ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının olmadığı, toplumsal eşitsizliğin olabildiğince düşük düzeyde olduğu, yediği şeylerle zehirlenmeyen, temiz hava soluyup temiz su içen, hırsızlığın istisna olduğu, evlerin kapısında üç dört kilit, pencerelerinde demir parmaklıklar olmadığı, bölüşmeyi, paylaşmayı bilen, farklı bir "zenginlik" anlayışına sahip olan, "asıl zenginliğin" maddi olanın ötesinde olduğunu bilen, yönetici-

lerin bir *koruma duvarının* arkasına saklanmadan insanlar arasında rahatça dolaşabildiği, pazarların, panayırların, parkların, kermeslerin yaygın birer sosyal-kültürel etkinlik alanı olduğu, estetik etkinliğin ve yaratıcılığın önemsendiği "fakir" bir ülkede mi yaşamak isterdiniz? Ya da bu iki ülkeden hangisi daha zengindir?[19]

GSYH artışı bir refah ve "kalkınmışlık" ölçüsü değil, öyle bir kesinlik yok!

Bir ekonomi yılda %3 oranında büyürse, 23 yılda %5 oranında büyürse 14 yılda milli gelir (GSYH) ikiye katlanır. İyi de, dönemin sonunda insanların durumunda aynı oranda bir "iyileşme" gerçekleşir mi, işsizlik, yoksulluk, iğretilik azalmış, genel toplumsal refah düzeyi yükselmiş olur mu? "Kişi başına düşen milli gelir" söyleminin reel bir karşılığı var mıdır? GSYH büyüklüğü ve kişi başına düşen gelir bir toplumun refah düzeyi hakkında bir fikir verir mi?

Türkiye ekonomisi 1923-2016 aralığında ortalama %4,6 oranında büyüdü. Bu, geride kalan dönemde GSYH'nin yaklaşık 6 kat arttığı anlamına geliyor. Tabii teorik olarak aynı oranda bir refah artışının da gerçekleşmesi gerekirdi. Lakin manzara hiç de öyle değil... Refah ve kalkınmışlık "ölçüsü" olan "kişi başına düşen milli gelir" denilenin reel bir karşılığı yok. Şahsen "kişi başına düşmeyen gelir" diyorum, zira düşmüyor... 2018 yılında kişi başına düşen gelir 45.463 TL veya 9656 dolardı. Bu, dört kişilik bir ailenin yıllık gelirinin 181.852 TL veya 38.526 dolar olduğu anlamına gelir. Türkiye de yıllık geliri bu kadar olan kaç birey, kaç aile var? Kapitalizm dahilinde başka türlü olması da zaten mümkün değildir...

19 Fikret Başkaya, *Yeni Paradigmayı Oluşturmak-Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliliği ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme*, Yordam Kitap, s. 86-7.

2018 yılında dünya GSYH'si 84.740 milyar dolardı. Dünya nüfusu da 7,53 milyar olduğuna göre, teorik olarak her dünyalıya yılda 11.253 dolar düşmesi gerekirdi. Bu, dört kişilik bir aileye 45.012 dolar düşecek demektir. 26 *işbitirici-akıllı kapitalistin* serveti, dünya nüfusunun yarısınınki kadar iken, (ki bu yaklaşık 4 milyar insan demektir) kişi başına düşen (düşmeyen) gelir söylemi insanlarla alay etmek değil midir? Türkiye'de en zengin %20'nin, en yoksul %20'den 7,4 kat fazla kazandığını biliyor musunuz? En zengin yüzde birin, binde birin servetini hiç merak ettiniz mi? Türkiye'de 2324 TL asgari ücretle geçinmeye çalışan kaç aile var? Asgari ücretin altında gelirle yaşama mücadelesi veren kaç milyon aile var? İşsizlerin ve yoksulların gerçek sayısını bilen var mı?

IV

Büyümenin Öteki Yüzü: Ekolojik Yıkım

> Emek, maddi zenginlikten kullanım değeri üreten yegâne kaynak değildir. Willam Petty'nin dediği gibi, o baba, toprak da anadır.[20]
>
> *Karl Marx*

Büyüme, kalkınma, ilerleme, modernleşme, "muasır medeniyeti" yakalama adına doğa tahrip ediliyor. Son dönemde yıkım daha da derinleşti. Artık kapitalizm yeteri kadar yeni değer yaratamıyor. Çözümü doğayı yağmalamakta, talan etmekte, canlıyı metalaştırmakta görüyor. Fakat yağmalanan sadece doğa değil, süreç bütçenin ve hazinenin de yağmalanmasıyla yol alabiliyor. Yap-İşlet-Devret (YİD), Yap-Kirala-Devret (YKD), Kamu-Özel İşbirliği (KÖİ) gibi yöntemlerle bütçe ve hazine de yağmalanıyor. Doğa tahribatına yoksullaşma eşlik ediyor. Netice itibarıyla ikili bir yoksullaştırma söz konusu...

Yapılan yatırımların maliyeti başta kitlelere dokunmuyor. Yağma, iş tamamlandıktan sonra başlıyor. Yerli veya yabancı, ya da yerli-yabancı ortaklığındaki bir şirket bir otoyol, havaalanı, köprü, şehir hastanesi, enerji santrali inşa edip devlete kiralıyor. 20-30 boyunca bütçeden şirkete, üstelik dolar kuru üzerinden ödeme yapılıyor. İşbitirici bir kapitalist bir hidroe-

20 K. Marx, *Le Capital* (1867), *Oeuvres*, Tome I, Gallimard, Paris 1965.

lektrik santrali kurduğunda, devlet enerji satın alma garantisi veriyor. Otoyol, köprü, tünel ihalelerinde araç sayısı geçiş garantisi, havalimanı ihalelerinde yolcu sayısı garantisi veriliyor. Şehir hastanesinde yatak doluluk oranı garantisi sağlanıyor. Hastaları bu hastanelere yönlendirmek için çalışır durumda, uzun yıllar boyunca kurumsallaşmış, belli dallarda uzmanlaşmış kamu hastaneleri kapatılıyor. Bir gelenek ve birikim siliniyor. Büyük bir kaynak israfı da söz konusu...

Şehir içinde ulaşılması kolay hastaneler farklı işlevleri göz önünde tutulmadan şehir dışındaki devasa şehir hastanelerine çorba yapar gibi dolduruluyor. İşletmesi inşaatçı firmaya verilen bu hastanelere 30 yıl boyunca şirketlere ödenecek dövize endeksli çok yüksek kira bedelleriyle aynı çapta üç dört hastane yapılabileceği kolayca hesaplanabilir. Aslında bu devasa hastanelerin yapılması gerçekten zorunlu olup-olmaması ayrı bir konu. Zira büyük projeler aynı zamanda büyük ekolojik yıkım da demektir... Sağlanan kolaylık ve avantajların sınırı yok. Hastanenin arazisi şirkete hibe ediliyor. İnşaat maliyeti kamu bankalarından şirkete sağlanan avantajlı kredilerle karşılanıyor. Hastaları şehir hastanesine mecbur bırakmak için kapatılan hastanelerin binaları ve arsaları ticari ve turizm amaçlı kullanılmak üzere şirketlere tahsis ediliyor. Bir şirket özsermayesinden tek kuruş harcamadan inşaatı yapabiliyor. Eğer kredileri ödeme güçlüğü çekerse de pek sorun olmaz. Kamu bankasına görev zararı yazılıp açık kamu bütçesinden ödenir.

600'den fazla yataklı hastanelerin hizmet açısından rantabl olmadığı, işletilmelerinin zorluğu, kat edilmesi zor, uzun mesafeler nedeniyle çalışanlar ve hastalar için güçlükler taşıdığı gerekçesiyle ABD'den örnek alınan bu uygulamadan Avrupa ülkeleri kısa sürede vazgeçti. Her zaman bizimkiler pazara vardıklarında pazar dağılmış oluyor. Bu, bu ülkenin bir klasiği...

Aslında kazanç garantili bütün bu uygulamalarda adeta kapitalistler maaşa bağlanmaktadır. Bu uygulama kapitalizmin mantığıyla da çelişiyor. Zira kapitalist girişimci risk alandır. Enteresan olan, kamunun bütün riskleri ve giderleri üstlendiği bu yöntemde, yüklenici şirketin gerçek anlamda bir sermaye yatırmasına da gerek yok. *Kapitalsiz kapitalist, sermayesiz sermayedar* gibi garip bir durum söz konusu...

Oradaki amaç bir ihtiyacı karşılamaktan önce kapitaliste sermayesini değerlendirebileceği bir alan açmaktır. Elbette bu altyapı yatırımları yapılmasın demek değil. Muhakkak yapılmalıdır ama reel bir ihtiyacı karşılamak için ve öncelikleri de dikkate alarak... Mevcut durumda altyapı yatırımları toplumun altını oymak ve ekolojik yıkımı derinleştirmek anlamına geliyor. Büyük projelerin revaçta olması tam da söylediklerimle ilgili. Zira bir proje ne kadar büyükse, kâr da o kadar büyüktür. Tabii doğa tahribatı da... Eğer bu süreç vakitlice durdurulamazsa, geriye kurtarılacak pek bir şey kalmayacak ve üstelik zaman daralıyor.

Elbette emek sömürüsüne, ırkçılığa, sömürgeciliğe ve emperyalizme, homofobiye, patriyarkaya, şiddete ve skandal düzeyde sosyal eşitsizliklere dayalı işleyişe sahip bir sistemin doğaya saygılı, doğanın sınırlılığı konusunda duyarlı ve özenli olmasını beklemek abestir. Kaldı ki, öyle bir şey mümkün de değildir. İnsanı sömürmeye endeksli bir sistemin canlı doğanın dengesini ve sınırlılığını dikkate almasını beklemek beyhude bir iyimserlik olurdu.

Esasen insan-insan ilişkisinin mahiyeti radikal bir değişikliğe uğratılmadan *insan-doğa, toplum-doğa* ilişkisini dönüştürmek de mümkün olmaz. Dayatılan bu yıkım tablosundan çıkmak da kapitalizm dahilinde mümkün değildir.

Ancak, yeni değerlere dayanan bir sosyal sistemde söz konusu ilişkiler bütününü ve çelişkisini aşmak mümkün olabilir.

Kitabın bu bölümünde onca öğünülen "ekonomik büyümenin" tam bir yıkım demek olan öteki yüzü resmediliyor. Aslında görünür olan ama pek görülmek istenmeyeni göze sokmak amaçlanıyor. Ve bu vesileyle de şeylerin gerçeğiyle yüzleşmenin önemi hatırlatılıyor...

Madencilik, çevre, toplum

Afrika, Güney Amerika ve Güney Asya başta olmak üzere, birçok ülkenin kaynakları zengin emperyalist *Kuzey* tarafından talan ediliyor. Madencilik de doğa tahribatının en fazla, en kalıcı olduğu sektör. Ulusötesi şirketler dünyanın her yerinde maden işletme ruhsatları alıyor. Hissedarlarının hiç görmediği bölgelerde, yaşam biçimlerini, kültürlerini hiç bilmediği, merak da etmediği insanların topraklarında... O insanların değil görüşleri ve onayları alınmak, haberleri bile olmadan... Bağlantılar şirketlerin yetkilileriyle hedef ülke yetkilileri arasında yapılıyor. Kararlar kapalı kapılar ardında alınıyor. Bu yöntem kaçınılmaz olarak antidemokratiktir. Zira demokrasi yereli göz ardı ederek toplumun geneline yayılamaz. Binlerce kilometre uzakta bir şirket toplantısında bir toplumun, bir halkın yaşam alanını daraltacak, ormanlarını tahrip edecek, sularını zehirleyecek bir madenin işletilmesine karar veriliyor. Bölge halkının ne düşündüğü ne istediği sorulmuyor. On binlerce insanı olumsuz etkileyecek, geniş bir doğal alanı tahrip edecek bir faaliyetin gerekçesi de –ne demekse– büyüme, kalkınma kamu yararı oluyor.

Ulusötesi şirketlerin çıkarları ülkelerin *yönetim biçimlerinde* büyük ölçüde belirleyici. Güney Amerika ve Afrika ülkelerinde peydahlanan darbelerin gerçek nedenleri araştırılır-

sa çoğunun küresel planda, dünya ölçeğinde faaliyet gösteren şirketlerin çıkarlarını garanti altına almak için yapıldığı, daha doğrusu yaptırıldığı görülecektir.

Şili'de Pinochet liderliğinde 1973'te yapılan, Başkan Allende'nin ve üç binden fazla insanın katledildiği, on binlerce kişinin işkenceye maruz kaldığı, yüz binden fazlasının yurtdışına kaçmak zorunda kaldığı darbe tipik bir örnektir.

Şili %21'lik payıyla dünyanın en zengin bakır rezervlerine sahip. Ülkenin bakır kaynakları Amerikan şirketleri İTT, Kennecott ve Anaconda'nın kontrolündeydi. Allende iktidara geldiği 1970 yılından itibaren kısa sürede sadece bakırı değil, çelik ve kömür tesislerini de kamulaştırdı, halkın malı haline getirdi. İlaç sanayisini de millileştirme kararı aldı. ABD arka bahçesi olarak gördüğü Güney Amerika'da, Küba devriminin arkasından ulusötesi şirketlerin hareket alanını daraltacak, ezilen-sömürülen halklar için örnek teşkil edecek, toplum yararlarını öne çıkaracak böyle bir uygulamaya tahammül edemezdi. Şili ekonomisini çökertmek ve yeni yönetimi itibarsızlaştırmak için her yönteme başvuruldu. IMF ve Dünya Bankası devreye sokuldu. Bakır fiyatları düşürüldü. Şili'nin gelirleri azaldı. Şirketlerin satın aldığı sendika liderleri grevler başlattılar. Tekellerin oluşturup destek verdiği faşist örgütlenmeler suikastlara ve sabotajlara başladı. Bombalar patlatıldı. *Huzur ve sükûna her zamankinden fazla ihtiyaç duyulan günler* gelmeliydi ve getirildi... Allende'nin daha üç ay önce genelkurmay başkanlığına atadığı General Pinochet'nin liderliğinde 11 Eylül 1973'te askerî darbe gerçekleşti.

Seçilmiş başkan Allende terk etmediği başkanlık sarayında katledildi. ABD Başkanı Nixon'ın talimatıyla başta CIA olmak üzere, karışıklıkları finanse etmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan madencilik şirketleri, Şili'nin işbirlikçi egemen-

leri ve besleme paramiliter gruplar el ele verip hür dünyanın önünde bir tehlike olarak gördükleri Allende rejimini yıktılar. 16 yıl süren acımasız bir baskı rejimi kuruldu. O sırada Brezilya ve Arjantin'de ve daha birçok Güney Amerika ülkesinde askerî cunta rejimleri yürürlükteydi.

Tahmin edilebileceği gibi Pinochet'nin ilk işi, bakır tekellerini geri getirmek oldu. Şili'nin bakır madenleri açısından zenginliği Şili halkına ne kazandırdı? Yabancı şirketlerin 1 birim yatırım karşılığında 12 birim kazancı (kâr) transfer ettikleri hesaplanmıştır. Şili'ye düşen pay maden işletmelerinin tahrip ettiği doğa, bolca kan ve gözyaşı oldu.

Maden ve petrol gibi doğal zenginliklerin bir ülke halkına huzur ve refah getirmesi beklenirken çoğu durumda tersi gerçekleşebiliyor. Doğal kaynak zenginliği ülkenin başına bela olabiliyor. Ortadoğu halklarının yaşadıkları ortada. İkinci Irak Savaşı'nın ülkeyi kasıp kavurduğu, savaşın ve iç çatışmaların doruğa çıktığı bir dönemde bir Türkmen gazeteci şöyle yakınmıştı: "Şu lanet petrol bitse de Irak huzura kavuşsa."

Kaynak zengini ülke bu kaynağın acımasızca istismarına engel olmaz ve zenginliğin ulusötesi tekellere transferine ses çıkarmazsa, sistemin sürmesi için tesis edilen diktatörlük rejimi altında kalmak koşuluyla ve yoksulluğa rağmen hayat nispeten istikrarlı biçimde sürdürülebilir. Fakat Libya'da Kaddafi'nin yapmaya kalktığı gibi petrolden doğan gelirlerin bir bölümünü halkın refahı için ayırır, her çiftçiye bir traktör, iş kuranlara, evlenen gençlere ihtiyaçlarını karşılayacak kadar maddi yardım yapmaya kalkarsanız durum değişir. Kâr paylarında küçük bir düşüş bile petrol devlerini rahatsız etti. Hızla iç çatışmalar sahneye kondu. NATO harekete geçti. Kaddafi'nin sivilleri öldürdüğünü gerekçe göstererek Libya'yı bombaladılar. *Adeta siviller öldürülecekse bunu biz yaparız dediler.* Sonunda Kaddafi, tekel-

lerin finanse ettiği isyancılar tarafından linç edildi... Ülke kabilelerin egemenlik için çatıştığı, bakan kaçırma gibi eylemlerin sıradanlaştığı kalıcı bir iç savaşa sürüklendi. Petrol şirketleri artık Libya halkına dişe dokunur bir pay vermeden çok ucuza çıkarıp götürüyorlar petrolü. Total'in, Shell'in, BP'nin çıkarlarını korumak için kararlılıkla harekete geçen NATO bir savunma paktı değil, küresel şirketlerin muhafızlığını üstlenen bir saldırı paktı olduğunu bir kere daha kanıtladı.

Tekellerin dünyanın her yerindeki doğal kaynakların sahibi olmalarının olağan sayılması garip değil mi? Bu kaynakları sömürmek için gerek gördükleri zaman savaş çıkarmaktan bile kaçınmıyorlar. Kamuoyu medya aracılığıyla manipüle edilip destek sağlanıyor. Irak Savaşı sürerken ABD'de bir televizyonun sokak röportajında yaşlı bir kadına, "Çocuklarımız neden Irak'ta savaşıyorlar?" diye sorulduğunda cevap, "Çünkü onlar bize ait petrolün üstünde oturuyorlar." olmuştu.

Doğal kaynak zenginliğinin bir ülke için olumsuz sonuçlar doğurmasına "kaynak laneti" (*resource curse*) deniyor. Bu kavramla ilgili birçok çalışma var.[21] Kaynak zenginliği paradoksal biçimde ülkelerin yoksullaşmasına, otoriter rejimlere yatkınlığına, iç çatışma olasılığının artmasına neden olabiliyor.[22]

Kaynak ihraç eden ülke dendiğinde, söz konusu ülkenin petrolünü, demirini, bakırını, altınını kendisinin çıkardığı ve fiyatların adilce belirlendiği bir dünya piyasasında ihraç edip o geliri halkının refahı ve huzuru için harcayacağı düşünülür. Gerçekte çoğu durumda bu kaynakları işletme imtiyazı yabancı sermaye gruplarına ait oluyor. Yerli şirketler çoğu durumda yabancı şirketlerin taşeronluğunu yapıyor.

21 Bkz. Jeffrey Frankel, "The Natural Resource Curse: A Survey of Diagnoses and Some Prescriptions", 2012.

22 Bkz. Jonathan Di John, "Oil abundance and violent political conflict: A critical assessment", 2007.

Zenginliğin, kaynağın çok azı ülkede kalıyor. Sınırsız sömürü ve kontrolsüz üretim sonucu bu sınırlı kaynakların zamanla tükeneceği açık.

Doğal kaynakların dünya çapında yağmalanması, özellikle neoliberal politikaların uygulamaya konmasıyla daha da hız kazandı. Özelleştirmeler kamu işletmelerinin satışıyla sınırlı kalmadı. Hizmet sektörüne kadar, kamunun kontrolünde olan bütün varlıklar özelleştirme saldırısından nasibini aldı.

Türkiye'de de yağmacı neoliberal politikalar hızla devreye sokuldu. Madenler ve kömür ocakları hızla özelleştirildi ya da işletmeleri taşeronlaştırma ve rödovans gibi yöntemlerle şirketlere, kişilere devredildi. Etibank'ın çatısı altında toplanmış olan bütün maden işletmeleri parçalara ayrılıp özelleştirildi. Çalışanların iş güvenceleri ortadan kaldırıldı. Çoğu da işten çıkarıldı. Bilgi birikimi ve kalifiye işgücü gerektiren madencilik faaliyetleri özelleştirmenin doğası gereği maliyeti düşürme kaygısıyla ucuz işgücüne yöneldi. Örgütsüz işçilerin işten çıkarılma endişesiyle ağır çalışma koşullarını kabul etmekten başka seçenekleri yoktu.

Kurumlaşmış kamu işletmelerinde çalışanlara sosyal imkânlar sağlanıyordu. Lojman, okul, sağlık birimi, kültürel faaliyetler ve spor için yapılar oluşturulmuştu. Servis araçları vardı. Tüm çalışanları sendika çatısı altındaydı. Her kademede bir gelenek, bilgi birikimi ve tecrübe oluşmuştu. Parça parça satılan işletmelerin ruhsatlarını alan şirketler çoğu kez üretimi taşeronlara, onlar da alt taşeronlara yaptırmayı tercih ettiler. İş kazalarında belirgin artışlar oldu. Denetimsiz işletmelerde büyük çapta can kayıplarına yol açan kazalar yaşandı. Sosyal amaçlı yapılar rant alanlarına dönüştürüldü.

Soma kömür işletmesinde 301 çalışanın kaybedildiği *kaza* (doğrusu cinayet) ülke madencilik tarihinin en trajik faciası

oldu. Aşırı üretim hedefi, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine maliyeti düşürme kaygısıyla yeterli kaynak ayrılmaması ve işçilerin tehlikeye yönelik ısrarlı uyarılarının ciddiye alınmaması kaçınılmaz sonucu doğurdu. Kaza geliyorum demişti. Görünmez değil, görünür kazaydı. Eğer *kuralsızlaştırma* kural haline gelmeseydi bu kazanın yaşanmayacağı kesinlikle söylenebilir. Herhangi bir şirket aynı zamanda inşaat, AVM işletmeciliği, ticaret, ithalat-ihracat gibi farklı faaliyetler yürütürken madencilik sektörüne de girebilir. Bu konuda deneyim ve örgütlenme gibi koşullar gerekli değildir. Ruhsatı almak yeterlidir. Kervan yolda düzülecektir, düzülebildiği kadar...

Birçok ülkede, özelliği olan maden ocaklarında olası kazalarda çalışanların hayatta kalmasını sağlamak için yaşam odaları bulunması şart koşulmuştur. Soma kazasından sonra bu şart gündeme geldi fakat şirketlere ek maliyet getireceği gerekçesiyle TBMM'de ilgili kanun değişikliği teklifi reddedildi. Bu TBMM'ye ne olduğu, neye yaradığı hakkında bir fikir vermiyor mu? Ülkenin doğal kaynaklarını şahıs malı haline getirmek yeterli görülmedi. Şirketlerin kazançlarını azami, maliyetlerini asgari seviyede tutmak da gerekliydi. Bu tutumun benzer bir örneği de tümü özelleştirilen termik santrallerin bacalarına filtre takılmasının yıllarca zorunlu tutulmaması, takılmış olanların da çalışıp çalışmadığının denetlenmemesidir. Kamuya ait hazır tesislere ve çevredeki kömür yataklarına çok düşük bedellerle, neredeyse bedavaya sahip olan şirketi sadece çevredeki halk zehirlenmesin, tarım alanları zarar görmesin diye masrafa sokmak, neoliberal kapitalizmin ruhuna uymazdı. Kazançlar şirketlere gitmeli, bedelleri toplum ve doğaya ödetilmelidir. Doğal kaynak sınırsızca sömürülecek, pervasızca kullanılacak bir kazanç aracı kabul edilir.

İnşaatı merkeze alan, kafayı inşaatla bozan bir ekonomik modelde doğa tahribatının da çok fazla olacağını tahmin etmek zor değil. Yüzlerce AVM, sayısız gökdelen, binlerce kilometre uzunlukta otoyol ve bölünmüş yollar...

İmar değişiklikleriyle ticari alan ilan edilen ve kat yükseklik sınırları artırılan bölgelerde rant arttığı için 15-20 yıllık binalar yıkılıp yerlerine daha yüksek binalar yapılıyor. Bütün bu faaliyetler doğadan çok büyük ölçülerde kaynak çekilmesini gerektiriyor. Hava, su ve toprak kirletiliyor.

On binlerce taşocağı açıldı. Tamamı özel işletme olan ocaklarda üretime geçmeden önce yollar açmak gerekiyor ve tahribat başlamış oluyor. Patlatmalar yeraltı su kaynaklarına zarar veriyor. Kırma, kesme, öğütme işlemleri ocakta yapılıyor. Fazla miktarda toz çevreye yayılıyor. Tarım alanları, bitki örtüsü ve çevre halkı olumsuz etkileniyor. Atıklar yığılıp rüzgârla ve yağmurla çevreye yayılmak üzere kendi haline bırakılıyor. Ocak verimsiz hale geldiğinde de terk ediliyor. Yasa ve yönetmelikler ocak kapatıldıktan sonra sahanın ıslah edilmesi, yeşillendirilmesi şartlarını içerse de bunun bir maliyeti var ve bu kârdan zarar demektir. Tahrip edilen bölge genellikle olduğu gibi bırakılıyor.

Taşlık ve kayalık bölgeler yeraltı sularını besliyor. Fakat aynı kayalıklar parçalanıp kesilip öğütüldüğünde durum değişiyor. Çevreye yayılan artıklar ve tozlar adeta beton etkisi oluşturarak yağmur sularının yeraltına sızmasını güçleştiriyor. Göller bölgesinde göller küçülüyor, bazıları tümüyle kuruma sınırına geldi. Yeraltı sularının kontrolsüz ve aşırı kullanılması ve küresel ısınmanın yol açtığı kuraklık yanında taş ve mermer ocakları da etkenlerden biri.

Taş ve mermer ocaklarının en fazla olduğu Burdur'da bir gezinti yapmak durumun ne kadar ciddi olduğunu kavramaya

yeter. Gerek dağlarda gerekse düzlüklerde bir bakışta onlarca taş ve mermer ocağı görmek mümkün. Neredeyse biçimini, görüntüsünü kaybetmemiş, kesilmemiş tepe kalmamış durumda. Geriye terk edilen ocaklardan posa yığınları kalmış...

Burdur'da 300'e yakın faal mermer ocağı, işletme ruhsatı almış 700, saha arama ruhsatı verilmiş 900'den fazla saha var. Bu sahaların tamamı faaliyete geçtiğinde iki bine yakın ocak işler durumda olacak. Antalya da çok sayıda taşocağı olan illerden biri.

2002 yılında Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği (ÇED) değiştirildi. 25 hektar ve altı işletmeler için ÇED raporu istenmemesi hükme bağlandı. Bu ölçüyü geçenler de rakamlarda yapılan oynamalarla kolayca ruhsat alabiliyor.

2004'te maden yasası değiştirildi. Enerji ve maden yatırımları için sağlanan önceliklerle orman alanlarının şirketlere tahsisi kolaylaştırıldı. Bu değişikliklerden sonra maden ve taşocakları sayısında muazzam bir artış oldu. 2013'te dönemin enerji ve tabii kaynaklar bakanı bir soru önergesini cevaplarken, 2002-2013 yılları arasında maden, mermer ve taşocakları için verilen arama ve işletme ruhsatı sayısını 387.741 olarak açıklamıştı. Buna neredeyse bütün çaylara, derelere HES kurulmak üzere verilen izinler de eklenince özellikle ormanlık alanlarda büyük bir tahribat gerçekleşti.

Türkiye'nin mermer ihracatı daha çok bloklar halinde yapılıyor. Yani düşük katma değerle... Çin en büyük pazar. İşlediği blokları katma değerini artırarak dünyaya pazarlıyor. Esasen "mermerin yolculuğu" küresel kapitalist ekonominin işleyişi hakkında da bir fikir veriyor.

Bütün madencilik faaliyetleri sırasında kazıyla açığa çıkan kükürt açısından zengin kayaların su ve havayla teması sonucu sülfürik asit oluşuyor. Bu asit bakır, kurşun ve cıva gibi ağır

metallerin çözülmesine yol açıyor. Çevre için toksik olan bu metaller yeraltı ve yerüstü sulara, buharları havaya karışıyor. Ağır makineler ve diğer araçların hareketleri, patlatmalar ve rüzgârın etkisiyle oluşan toz çevreye yayılarak toprağı kontamine ediyor, *zehirliyor*... Ağır metaller doğal biyolojik süreçlerle zararsız elementlere indirgenemedikleri için etkileri on yıllar, hatta yüzyıllarca sürebiliyor.

Altın madenciliği çevreye en fazla zarar veren madencilik faaliyeti kabul ediliyor. Ayrıştırılmış birim element için kazılması gereken cevher ve işlemlerden sonra ortaya çıkan atık ve posa açısından altın birinciliği alıyor. Bir ton kömür elde etmek için bir ton kömür cevheri kazmak yeterli. Ortalama verimlilikte bir demir madeninde bir ton demir için yaklaşık üç ton cevher işlem görüyor. Bir ton bakır elde etmek için 100-150 ton cevher kazmak gerekiyor. Altın madenciliğinde cevhere ulaşmak için yapılan örtü kazısı hariç bir ton altın elde etmek için cevherin tenör değerine göre yüz elli ila iki yüz bin tondan fazla cevher kazısı gerekiyor. Altının çok değerli olması nedeniyle, bir ton altın için üç yüz bin ton kazı yapmak ekonomik nedenlerle makul kabul edilebiliyor!

Türkiye'de de faaliyet gösteren Kanadalı Alamos Gold şirketi Kazdağları'nda işletme ruhsatı aldığı altın madenlerinde sağlayacağı kazancın sadece %4'ünü Türkiye'ye bırakacak. Bu oran Alamos şirketi için özel olarak belirlenmiş değil. Yerli ya da yabancı bütün madencilik şirketleri için geçerli. Bu, maden kanununda belirlenen devlet hakkına karşılık geliyor. Genellikle %2 olan devlet hakkı gümüş, altın ve platin gibi değerli madenlerde %4. Topraktan çıkarılan işlem görmemiş cevhere tüvenan deniyor. Tüvenanın satış değeri esas alınıyor. Eğer cevher başka bir yerde işlenecek ya da satılacaksa taşıma bedeli düşülüyor. Ayrıca %15-20 kadar teşvik indirimi uygulanıyor.

Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü verilerine göre 2017 yılında Türkiye'de madencilik faaliyetlerinden tahakkuk eden tüm devlet hakkı tutarı 778 milyon 563 bin TL. Aynı yıl Orman Genel Müdürlüğü payı 83 milyon 538 bin TL olmuş. İyi de bu lanet olası yıkımın verdiği zararların da bir *fiyatı* yok mu? Bu akılsızlığa, bu kepazeliğe niye vakitlice karşı çıkılmıyor ve gereği yapılmıyor?

Kazdağları örneğine bakıldığında maden çıkarılıp varlık yurtdışına çıkarıldıktan sonra geride, *kesilmiş yüz binlerce ağaç, heyelana ve erozyona açık tepeler, siyanürle, ağır metallerle kirlenmiş yeraltı ve yerüstü suları, bozulmuş bir fauna ve flora, nicelik ve niteliği azalmış tarımsal üretim ve kitlesel hastalıklar kalacaktır.* Bu tablo ortadayken, "Yeraltı zenginliklerimizden faydalanmayalım mı? Bu memleketin yararına olan her şeye karşı çıkıyorsunuz," diyenlere sormak gerekir: *Devede kulak bile sayılmayacak bir maddi katkı için bu katkının binlerce katı kaynak harcansa telafi edilemeyecek ve etkileri nesiller boyu sürecek kayıplar neden göz ardı ediliyor?* Ulusötesi şirketlerin birçok ülkede minimum maliyet maksimum kazanç hedefine yönelik faaliyetlerine ve geride bıraktıkları sonuçlara bakıldığında tablo iç karartıcıdır. Çevre koruma kaygısının, iş sağlığı ve güvenliğinin neredeyse hiç olmadığı, iş güvencesinin de yok edildiği *Güney ülkelerinde* kaynakları yağmalayıp talan edip geride bir enkaz bırakarak tası tarağı toplayıp gidiyorlar...

Alamos Gold'un CEO'su John Mccluskey, Kanada'da katıldığı bir programda kendisine Türkiye'deki işletmelerde neden Kanadalı işçi çalıştırmadıkları sorulduğunda, "Türkler taş kırmada, taş taşımada çok iyiler," demişti. Katledilen ormanlara, altı üstüne getirilen toprağa, zehirlenen havaya, içilemez hale gelen suya insanımızın teri, gözyaşı da karışsın, olası kazalarda hayatlarını kaybetsinler, ne gam...

Şirketin yerli veya yabancı olmasının da hiçbir önemi yoktur. Zira orada söz konusu olan doymak bilmez *kâr mantığıdır.* Sermayenin vatanı, milliyeti, nüfus cüzdanı, kimlik numarası yoktur. Vatanı tüm dünyadır...

Madencilikte cevherin çıkarılması sırasında oluşan çevresel etkiler, sorunun göze görünen kısmı. Kırma, öğütme, yüzdürme, manyetik ayırma, çözeltiye alma ve kalsinasyon gibi ayrıştırma ve saflaştırma işlemleri daha büyük çevresel zararlara, kirlenmeye yola açıyor. Çoğu örnekte, bu işlemleri maden sahasının uzağında özel olarak inşa edilmiş kapalı alanlarda yapmak maliyeti artırdığı için tercih edilmiyor. Ocakta, açıkta yapmak daha kârlı... Fakat hepsi bu kadar değil. Bir de maden kanunuyla vergi indiriminden de yararlanıyorlar.

Metalurji profesörü İsmail Duman bu konuda şunları söylüyor: "Madenciler sıkça kullandıkları, 'Madenler bulundukları yerde çıkarılır' savıyla topraktan maden çıkarmakla madenden metal çıkarmayı kasıtlı olarak birbirine karıştırmakta ve böylece doğanın kendisini dev bir açık hava metalürji-kimya işletmesi olarak kullanmayı kendilerine hak olarak görmekteler."

Altın ve gümüş madenciliğinde saflaştırma için kullanılan zehirli siyanür açık havuzlarda biriktiriliyor. Siyanürün toprağa sızmasını tümüyle engellemek çok zor. Buharlaşmayla havaya karışıyor. İşlemler sırasında ortaya çıkan yan ürünlerden biri en toksik ağır metaller arasında yer alan cıva. Siyanür havuzlarının setlerinin çökmesi sonucu çevredeki göllerin ve ırmakların zehirlenmesi olaylarının dünyada birçok örneği var. 2011 yılında Kütahya Eti Gümüş işletmesinde aşırı üretim baskısı sonucu siyanürlü çamuru tutan üç setten ikisi çökmüş ve 25 milyon metreküp siyanürlü çamur üçüncü sete dolarak barajın yıkılması tehlikesi ortaya çıkmıştı.

Madencilik şirketleri ve ruhsat vermeye yetkili kurumlar yerel halkın onayını almak şöyle dursun onlara bilgi vermeye bile gerek görmüyorlar. Kanada'da toprakları işlenemez, suları içilmez hale getiren katran kumu işletmecileri yerli toplulukların fikrini sormak şöyle dursun, yaşam alanlarını yok edip topraklarından sürgün ediyorlar. Amazon yerlileri yabancı maden şirketlerine alan açmak için binlerce yıldır yaşadıkları doğal alanlardan kovuluyorlar.

Peki Türkiye'de uygulama nasıl? Bir fikir edinmek için sayıca en çok maden ruhsatı verilen il olan Muğla'ya bakabiliriz. Yöre halkının ve yerel yönetimin karar mekanizmalarından nasıl dışlandığını Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Gürün, Aralık 2019'da Muğla'da yapılan "maden çalıştayı"nda açıklamıştı. Gürün, hangi alanlara hangi amaçla ruhsat verildiği hakkında bilgi alamadıklarını ifade ederek şöyle diyordu:

> Bu bilgileri alamıyoruz. Resmi olarak yayınlanmıyor. Hırsız gibi sağdan soldan bilgi çalıp doğru yere ulaşmaya çalışıyoruz. Bu bilgiliyi maden ruhsatı veren kurum bize vermiyor açıklamıyor. Neyi kimden saklıyorsunuz? Defalarca yazı yazılmasına rağmen Muğla'da şu kadar alan var şu kadar ruhsat var gibi onlardan resmi olarak aldığım hiçbir cevap yok. Bu kadar karanlık bir şey tabii ki şüpheyi ortaya çıkarır. Nitekim toplumsal olarak geldiğimiz nokta bu. Gizli, saklı, devlet sırrı. İnternet sitelerinde yayınlanmıyor, açık bilgi yok. Neyi kimden saklıyorsunuz? Bunu ortadan kaldıracak kesinlikle yasa değişikliğine ihtiyacımız var. Muğla'nın yüzölçümü 13 bin 338 kilometre metrekare, 3 bin 523 kilometre kare ruhsatı olan alan var. Bu kadar büyük bir alan hiçbir şekilde yerel yönetimlere bilgi verilmeden onlardan görüş alınmadan veriliyor. Benim orda planım var mı? Gelecekle ilgili projem var mı? Hiç sormuyor. Bağımsız, her şeyin üstünde ben verdim oldu diyor.

Madencilik, taşocakları, HES'ler için ruhsat almak birçok imtiyaz edinmek anlamına geliyor. Yer yer binlerce hektar genişliğe ulaşan alanlar artık kişi veya şirketin tasarrufundadır. Bu alan ve içindeki kaynak halkın ortak varlığı olmaktan çıkmıştır. İmtiyazı alan kişi veya şirket isterse madeni kendisi çıkarır, tesisi kendisi kurar; isterse işletme hakkını başka bir şirkete satar. Hiçbir riske ve zahmete girmeden kazanç sağlayabilir.

Oysa, doğal kaynaklara doğru yaklaşım, bulunan her kaynağı mutlaka tüketmek olamaz. Bir kaynağın korunması toplumun sağlığı ve refahı, çevrenin korunması, canlı yaşamın sağlıklı biçimde sürdürülmesi için zorunlu olabilir. Binlerce yıldır akan bir ırmağın kirletilmeden ve doğal akışı bozulmadan bırakılması onun elektrik üretmek için nehir olmaktan çıkarılmasından çok daha faydalı ve akılcıdır. Tarım yapılabilen toprakları ya da bir orman alanını maden çıkarmak için altüst etmek, bir daha kullanılamaz hale getirmek, *bir doğal zenginlikten faydalanmak olarak kabul ediliyor...* Tabii ki bu nedenle kaybedilen temiz su, temiz hava, kesilen ağaçlar, artık üretilemeyecek olan temel gıdalar zenginlik sayılmazsa... Birçok bitki ve hayvan türünün yaşam alanının yok edilmesi hiç önemsenmezse...

Ormanlar, nehirler, ırmaklar, çaylar, meralar, kaynak suları, yeraltı suları ve diğer yeraltı kaynakları toplumun ve bütün insanlığın ortak varlığıdır. Bunlar müştereklerdir. Herkesin olan-olması gereken, toplumun ortak kullanımına sunulması, asla özelleştirilmemesi, özel mülk kategorisine indirgenmemesi gereken yaşam kaynakları, yaşam alanlarıdır... Bu niteliklerinden ötürü de bireylerin ve kapitalist işletmelerin tasarrufuna bırakılamazlar. Müşterekler toplumları bir arada tutan tutkaldır, ortak değerlerdir. Müştereklerin kişiler ve şirketler tarafından gasp edilmesi, sahiplenilmesi asla kabul edilebilir değildir. Zira toplumu oluşturan bireylerin aidiyet duygusunu

zedeler. Esasen müştereklerin özelleştirilmesi, özel mülk kategorisine indirgenmesi, geniş toplum kesimlerini mülksüzleştirmek, proleterleştirmek, onları üretmek ve yaşamak için gerekli araçlardan ve kaynaklardan mahrum etmektir...

Bir şirkete bir alanın tahsisi kararı halka danışılmadan yapılabiliyor. Son on yıllarda müştereklerin *sahipsiz* kabul edilerek *birilerine sahiplendirilmesi* yaygın uygulama haline geldi. Eğer bahşedilen alanda yurttaşların mülkiyetinde araziler, hatta evler, bahçeler varsa, acele kamulaştırma kararı alınıyor. Orada yaşayanların olurunu almak bir yana kendilerine bilgi vermeye bile gerek duyulmuyor. Aslında yapılan kamulaştırma değil, devlet marifetiyle insanların toprağını elinden alıp kapitalistlere peşkeş çekmek. Daha fazlası değil... Söz konusu olan apaçık bir özelleştirme operasyonu. Tabii hepsi bu kadar da değil; bir de bu sefil operasyonun kamu yararı için yapıldığı söyleniyor. Bu kepazelik karşısında sessiz ve tepkisiz kalmak, bu rezalete itiraz etmemek rahatsız edici değil mi? Bir şey daha var: O "kamulaştırma bedeli" de halktan alınan vergilerle ödeniyor... Bütün pürüzleri giderilen alan sembolik bir bedelle ruhsatlandırılıyor. Bir maden ocağı, enerji üretim santrali, otoyol ya da turizm tesisi böylece kurulabiliyor. Topluma ait olan varlıklar az sayıda *işbitirici kapitalistin* elinde toplanıyor. Yoksulluk artıyor, doğa tahribatı –ekolojik yıkım– derinleşiyor. Hepsi bu kadarla da sınırlı değil; bu duruma itiraz eden ekolojistler de düşmanlaştırılıyor...

Elektrik üretimi ve çevre

HES, hidroelektrik santrali teriminin kısaltması. Bu anlamda, Keban ve Atatürk Barajı gibi hem su biriktirilen hem de elektrik üretilen tesisler de HES sınıfına dahil. Fakat bu barajların elektrik üretiminin yanında tarım alanlarının su-

lanması, yerleşim alanlarına içme ve kullanma suyu sağlanması, su baskınlarının önlenmesi işlevi de var. Bu nedenle genel olarak HES dendiğinde daha çok, sadece elektrik üretmek amacıyla kurulan santraller anlaşılıyor. Bu santrallerde, nehrin çıktığı kaynakla eriştiği göl veya deniz arasında akışını sağlayan yükselti farkından yararlanılıyor. Seviye farkının oluşturduğu potansiyel enerji akış hızının sağladığı kinetik enerjiye, bu enerji de türbinler aracılığıyla elektrik enerjisine dönüştürülüyor. Bir baraj seti inşa edip büyük bir su rezervuarı oluşturmak söz konusu değil.

Irmağın ya da çayın suyu uygun bir yerde kurulan bir regülatörle yatağından ayrılıyor. Bir çöktürme havuzuna alınıp buradan beton kanallar, tüneller ve borularla santralin kurulu olduğu alana kadar nehir yatağı by-pass edilerek kilometrelerce taşınıyor ve yükleme havuzuna alınıyor. Belirli bir yükseklik sağlanarak hızla aşağı düşmesi sağlanan su türbinlere gönderiliyor. Tekrar alındığı akarsuyun yatağına deşarj ediliyor. Suyun yatağından ayrıldığı noktada az miktarda su yatağa bırakılıyor. Su canlıları, yatak çevresindeki bitkiler ve yaban hayatı için ayrılan bu suya *can suyu* deniyor. Ne var ki can suyu çevreyi canlı tutmaya yetmiyor. Yeterli uzunlukta bir akarsuyun mecrası boyunca ardışık olarak onlarca HES kurmak mümkün. Bu durumda su, güneş yüzü görmeden erişebilir denize veya göle.

On binlerce yılda oluşmuş doğal dengeler altüst oluyor. Toprak bakterileri, solucanlar, mantarlar, arılar, böcekler, balıklar, yabani hayvanlar, ırmak yatağı çevresindeki sucul bitkiler ve ormanlar, yani yaşayan ne varsa risk altında.

Akarsudan tarımda sulama için faydalanan yöre halkı bu olanaktan mahrum ediliyor. Hayvanlarını sulamakta bile güçlük çekiyorlar.

Akarsular havzalarında aşındırma yoluyla organik ve inorganik materyalleri taşırlar. Yatağından ayrılan, ızgaralardan geçirilen, havuzlarda çöktürülen, borularla taşınan ve güneşin etkisinden yoksun bırakılan su, artık geçtiği alanlara alüvyon ve zenginlik taşıyan su olmaktan çıkmıştır. Elektriğe, paraya, ranta indirgenmiştir.

Su sadece insanlar için değil bütün canlılar için vazgeçilmez bir haktır.

HES inşaatı sırasında çok sayıda servis yolu açılıyor. Büyük hacimlerde kazı yapılıyor. Çıkan malzeme genellikle belirlenecek depolama alanlarına taşınmak yerine maliyeti artırmamak için rasgele etrafa saçılıyor. Kanal ve tünel yapmak, boruları monte etmek için geniş alanlar ağaçsızlaştırılıyor. Heyelan ve su baskınlarına zemin hazırlanıyor. Erozyon hızlanıyor.

Büyük küçük demeden neredeyse her akarsuya HES kuruluyor. Şirketlere cazip koşullarda kredi sağlanıyor. Belirlenen üretim düzeyine ulaşılmaması durumunda aradaki fark için kamu tarafından *ödeme garantisi* veriliyor. Tıpkı köprüler, tüneller için verilen araç sayısı garantileri, şehir hastaneleri için sağlanan yatak doluluk garantileri gibi... Firmalar için sıfır risk anlamına gelen bu teşvikler yazları neredeyse kuruma seviyesine gelen, debisi düşük çaylara bile santral kurma furyasının en büyük itici gücü. Şu an binden fazla HES kurulmuş durumda. Yüzlercesi de proje ve ruhsat aşamasında.

Akarsuların bir su döngüsü vardır. Bu döngünün sonsuza kadar sürüp gideceği varsayıldığından, bu yöntemle elde edilen enerjinin *yenilenebilir* olduğu kabul ediliyor. Ne var ki durum bu kadar basit değil. Bir nehrin ya da çayın doğal akışını bozarsanız, bunun birçok olumsuz etkisi olacaktır. Çünkü akarsular çevrelerini etkiledikleri gibi, çevreden de etkilenirler. Doğal akışı engellenen, boruların içine alınan akarsuların kaynak-

ları, oluşan farklı mikroklima değişimleri nedeniyle zamanla zayıflayacaktır. *Doğadan sağlanan hiçbir yararın bedelsiz olmadığı kuralı mutlaka işleyecektir.* Bu bedel de hem kısa ve hem de uzun vadede ödenecektir. Uzun vadede yağış rejimi bozulacaktır. Küresel ısınmayı artıran etkenlere bir yenisi eklenecektir.

Avrupa Birliği ülkelerinde bir HES'in yenilenebilir enerji kabul edilebilmesi için en fazla 5 MW gücünde olması gerekiyor. Türkiye'de bu sınır 50 MW olarak belirlenmiş durumda. Bizim doğamızın kendini Avrupa'dan on kat daha hızlı yenilediği kabul ediliyor anlaşılan...

Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi'nde 2023 yılına kadar hidroelektrik potansiyelimizin tamamının elektrik enerjisi üretiminde kullanılmasının sağlanacağı kaydediliyor. Bu sürecin tamamlanması için nehir tipi HES sayısının 2000'e çıkarılması gerekiyor. Bu, neredeyse bütün ırmaklara, çaylara dizi dizi HES kurulacak demektir. Belirlenen tarihte bu hedefe erişilirse, bu yöntemle sağlanacak ortalama üretim en iyimser tahminle toplam talebin *yirmide birine karşılık gelecek.* Bedeli, kuruyan ırmaklar, özelliğini, güzelliğini canlılığını yitirmiş vadiler, bitirilmiş tarım alanları, terk edilmiş köyler olacak...

Enerjinin dağıtım işi özelleştirilirken altyapıya yatırım yapılacağı, kayıpların en aza indirileceği, hizmet kalitesinin artacağı savunuluyordu. Halkın vergileriyle inşa edilen barajlar, kurulan santraller, elektrik iletim hatları, trafolar şirketlere altın tepside sunuldu. Herhalde sistemi her şeyiyle kuran kamunun (devletin) dağıtım işini beceremeyeceğine karar verildi... Özelleştirmelerin üstünden yıllar geçti. Şirketler yatırım yapmak yerine mevcut yapıyla azami kazanç sağlamayı tercih ettiler. Yıpranan ve yaşlanan iletim hatlarındaki kayıplar gittikçe arttı. Fakat şirketlerin gelirleri azalmadı. Faturalara *ka-*

yıp ve kaçak bedeli adı altında bir kalem eklendi. Formül çok açık, giderler ve zararlar halka, kârlar şirketlere...

Aslında sadece yıpranan iletim hatlar yenilense ve yetersiz duruma gelen trafolar ıslah edilse, sürekli doğa tahribatı yaratan HES'lere gerek kalmazdı.

Sıfır riskli kapitalist girişim ne kadar da avantajlı. Nehirler, halkın vergileriyle yapılan barajlar, elektrik dağıtım sistemleri, halkın müşterekleri olmaktan çıkarılıp, suyun kullanım hakkı ve kazançlar şirketlere ve kişilere terk edilirken, çevresel zararlar, tarımsal üretimin azalmasından doğan kayıplar, bakım, onarım maliyetleri halka ödetilmelidir.

Toplam elektrik üretimine çok sınırlı katkısı olacak HES inşaatlarına her türlü kolaylık sağlanırken, yenilenebilir enerji kaynaklarının sınırsız ve mümkün olanları içerisinde çevreye en az zararlı olan güneş enerjisine gereken önem verilmiyor. Toplam üretimin %1'inden daha azı güneşten sağlanıyor.

Enerji talebi gittikçe artarken bu enerjinin nerelerde harcandığına da bakmak gerekir. İstanbul ağırlıklı olmak üzere son yirmi yılda gittikçe hızlanan bir AVM furyası var. *Tüketim tapınakları* olarak nitelenebilecek olan AVM'ler inşa edilirken azamet ve gösteriş esas alınıyor. Enerji tasarrufu asla öncelikli değil. Gün ışığından neredeyse hiç yararlanılmıyor. Alışveriş için gelenlerin zaman kavramını kaybetmeleri amaçlanıyor. Yapay aydınlatma, ısıtma ve soğutma sistemleri, yürüyen merdivenler, asansörler, sürekli temizlenmesi gereken geniş yüzeyler çok fazla enerji gerektiriyor. Işıltılı mağazalarda sergilenen objeler ayrı ayrı ışıklandırılıyor.

Elektrik Mühendisleri Odası Samsun Şube Başkanı Mehmet Özdağ, "Alışveriş merkezleri birer enerji canavarıdır. Orta ölçekli bir AVM'nin kullandığı aylık elektrik 15 bin hanenin tükettiği elektriğe eşittir," demişti...

Cazip teşvikler nedeniyle su debisi çok az olan, yaz aylarında kurumaya yüz tutan en küçük çaylara bile HES'ler kuruluyor. Güçleri 2 MW'tan az olan 70 HES var. Yani AVM'ler için yüzlerce akarsuyu ve vadiyi gözden çıkarmak bile yetmeyecek. Edilen hayır ürkütülen kurbağaya değmeyecek. Aslında kurbağaların ürkütülmesi değil, öldürülmesi söz konusu. Birçok sucul canlıyla birlikte...

Gökdelen niteliğinde inşa edilen dev binalar da çok fazla enerji harcıyor. Bu binalar daha çok şirketlerin güçlerini göstermek amacıyla planlanıyor. Gökyüzünü kapatıp kuleler arasında parça parça görülecek hale getirirken, şehir insanının kendisini paranın gücü karşısında *çaresiz ve ezilmiş hissetmesi amaçlanıyor sanki.* Doğaya da topluma da bir meydan okuma biçimi...

Sürekli ışıklandırılan cepheler, iklimlendirme için çalıştırılan devasa sistemler, çok sayıda asansör, yürüyen merdivenler... Bir semtteki tüm konutların ihtiyacını karşılayacak kadar elektrik harcayan tek bir bina...

Kömüre dayalı termoelektrik santraller (KES) çevre ve insan sağlığı için en zararlı olanlar. Kömürün topraktan çıkarılması geniş çapta ormansızlaştırmaya, değerli toprakların kaybına, su kaynaklarının kirlenmesine ve hava kirliliğine neden oluyor. Başta santrallerde çalışanlar olmak üzere, yakın çevrede yaşayanlar solunum sistemi, kalp damar hastalıkları ve kanser riski altında. Yöre halkında ortalama ömür kısalıyor. Çevredeki tarım ürünleri zarar görüyor. Tarım yapılamaz hale geliyor. Bir fikir edinmek için Yatağan Termoelektrik Santrali'nin etkilerine bakmak yeter. Aslında zararlı etkiler çok daha geniş bir alana yayılıyor.

New York halkı 860 kilometre uzaklıktaki Ohio'da kurulması planlanan KES'in kendilerine zarar vereceğini öne sü-

rerek açtıkları davayı kazandılar ve projeden vazgeçildi. New York eyaletinde bütün termik santraller kapatıldı.

Türkiye taşkömürü ve kaliteli linyit açısından zengin değil. Bu nedenle mevcut santraller büyük ölçüde ithal kömüre bağımlı durumda. 2017 rakamlarına göre yerli kömür ve linyitten elde edilen fosil yakıta dayalı enerji, ithal kömür ve doğalgazdan elde edilenin dörtte biri düzeyinde.

Avrupa Birliği ülkeleri kömür temelli santralleri kapatmaya başladı. Çoğu ülke 2030'a kadar kömürden, belirli bir sürede de doğalgaz dahil fosil yakıtları kullanmaktan tümüyle vazgeçmeyi planlıyor. Biz de mevcut kömüre dayalı termoelektrik santrallerini kapatmak şöyle dursun, yenilerini kurmak için teşvikler veriyoruz. Rusya'dan, Güney Afrika'dan, Bolivya'dan, Avustralya'dan, ABD'den kömür ithal ediyoruz. Gemilerle taşınan kömürü yakıp insanları zehirlemeye, havayı, suyu, toprağı kirletmeye, ağaçları kurutmaya devam edeceğiz.

Faal durumdaki 42 kömür yakıtlı santrale ek olarak yapım aşamasında 7, proje ve lisans aşamasında 20 santral var. Yine cazip teşvikler ve üretilmese de bedeli ödenecek, satın alma garantili projeler.

Avrupa ülkeleri çok kirletici olduğu, yüksek emisyona neden olduğu ve doğaya çok zarar verdiği için çimento üretiminden büyük ölçüde vazgeçti. Böyle işler bize bırakıldı. Başta Fransızlar olmak üzere Türkiye'de özelleştirilen çimento fabrikalarını yabancı şirketler avantajlı bedellerle satın aldılar. Hazır çimentoyu ülkelerine götürecekler. Bize düşen pay da çevresel maliyetler, doğaya verilen zararlar olmak kaydıyla...

Türkiye toplam elektrik üretiminin üçte bire yakın bölümünü doğalgaz çevrim santrallerinden sağlıyor. İrili ufaklı 220 santralden sadece 2'si kamuya ait. Doğalgazın neredeyse tamamı ithal ediliyor.

Ege bölgesinde Gediz ve Büyük Menderes havzalarında zengin jeotermal kaynakları var. Isıtma yanında elektrik üretimi de yapılıyor. Sıcak suyun çıkarılıp ısıtma veya elektrik elde edilme işlemi sağlandıktan sonra reenjeksiyonu, yani yeraltına pompalanması gerekiyor. Bu şartla kısmen yenilenebilir bir enerji kaynağından söz edilebilir. Çünkü yeraltı sıcak su kaynakları sınırsız değil. Sürekli olarak çıkarılıp yüzeye deşarj edilirse kaçınılmaz olarak azalıp tükenecektir. Yüzeye bırakılan bu su bor, arsenik, nikel, çinko gibi elementler bakımından zengin. Yerüstü sulara, nehirlere ve göllere karıştığında temiz suları kirletiyor. Tarım üretimi zarar görüyor, ürünlerin nitelikleri bozuluyor. Sondajlar sırasında tatlı su rezervlerinden daha aşağıda oldukları için termal sular yeraltı tatlı sularına karışabiliyor.

Termal suyun reenjeksiyonu maliyeti arttırıyor. Üretilen enerjinin bir bölümünün bu işleme sarf edilmesi, kârdan zarar anlamına geliyor. Yaygın uygulama zararlı içerikler taşıyan suyun sulama kanallarına, derelere, çaylara deşarj edilmesi...

Gerek sondaj yapılırken gerekse reenjeksiyon sırasında termal suyun tatlı su akiferlerine ve taban suyuna karışma riski var.

Jeotermal sularında çevreye karbondioksit, amonyak, cıva, bor buharı, metan hidrojen sülfür, kükürtdioksit, arsenik ve radyoaktif radon gazı bulunuyor. Bunlardan karbondioksit ve metan, etkili sera gazları. Yani küresel ısınma artışının en önemli nedenleri arasında. Santrallerin yaygın olduğu bölgelerde yaşayanların yakındıkları çürük yumurta kokusu hidrojen sülfür kaynaklı. Sorun sadece kötü kokması değil zehirli de olması ve havadan ağır olduğu için zemine çökmesi. Hidrojenle birleşerek havadaki oksijen yüzdesini de düşürüyor.

Jeotermal enerji tesislerinin yerleşim bölgelerine ve tarım alanlarına yakın olmaması gerekiyor. Zararlı gazların termal suyun çıktığı noktada ayrıştırılıp güvenli şekilde depolarda saklanması gerekirken maliyeti artırıcı bu önlemler alınmıyor.

Gediz Ovası'nda üzüm, Aydın Ovası'nda binlerce yıldır sürdürülen zeytincilik ve incir üretimi, sayıları gittikçe artan jeotermal enerji tesislerinin tehdidi altında. Gediz havzasında Sarıgöl, Alaşehir ve Salihli'de jeotermal suyun buharları yoğunlaşarak asit yağmuru olarak yere iniyor. Bağların hem yaprakları hem üzüm salkımları yanıyor. Üreticiler naylon örtüler kullanmak zorunda kalıyor. Büyük masrafa yol açan bu yöntem de yeterli faydayı sağlamıyor. Çare olarak üreticilere sera sistemine geçmeleri öğütleniyor. Açıkta doğal ortamda yapılabilen üretimin yapay ortama taşınması bir hatanın daha büyük bir hatayla telafi edilme çabasıdır. Akla ve mantığa mugayirdir... Gerçekte telafi de mümkün olmayacaktır. Geniş alanların kapatılması maliyetleri artırmanın yanında çevre tahribatını da geri dönülmez noktaya getirecektir. Jeotermal kaynaklı elektrik üretiminin getirileri gıda üretimindeki kalıcı kayıplarla karşılaştırılsa, yani soruna sadece ekonomik açıdan bakılsa bile zararın yarardan çok daha fazla olacağı açıktır. Geniş tarım alanları özelliklerini yitireceği için ileride de telafi etmek mümkün olmayacaktır.

Aydın'da zeytin ve incir üretiminde hem verim hem kalite giderek düşüyor. Tabii ki bu ovalarda sadece zeytin ve incir üretilmiyor. Her türlü tarım ürünü zarar görüyor. Başta insanlar olmak üzere bütün bitki ve canlı türlerinin etkilenmesi kaçınılmaz. Bütün canlıların ortak biyolojik özellikleri ve kırılganlıkları var.

Halk sağlığı uzmanı Profesör Ali Osman Karababa, "jeotermal tesislerin yaydığı toksik maddeleri besinlerle de vücudumuza aldığımızı" belirtiyor.

Kanal İstanbul

Karadeniz 12 bin yıl önce Hazar Denizi gibi büyük bir iç denizdi. Jeolojik bulgular buzul çağının sona ermesiyle eriyen buzulların Karadeniz'in su seviyesini 150 metre kadar yükseltmesiyle mevcut bir fay yarığında taşıp Karadeniz'i Marmara Denizi'yle birleştirdiğini gösteriyor. Karadeniz, Marmara Denizi aracılığıyla Ege Denizi'ne, Akdeniz'e ve Atlas Okyanusu'na bağlanmış durumda.

Eğer İstanbul Boğazı var olmasaydı, Akdeniz'i Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Pasifik Okyanusu'na bağlayan Süveyş Kanalı ve Atlas Okyanusu'nu Pasifik Okyanusu'na bağlayan Panama Kanalı gibi bir kanal açılması zorunlu ve mantıklı olurdu. Fakat zaten doğal bir kanal varken ve yüz binlerce tonluk tankerler rahatça geçebilirken yapay bir kanal inşa etmenin mantığı ne olabilir? Gemilerin kat edeceği mesafe Panama Kanalı'nın açılmasıyla 13 bin kilometre, Süveyş Kanalı sayesinde 8 bin kilometre kısaldı. İstanbul Boğazı bir uçtan öbür uca 30 kilometre. Kanal İstanbul 45 kilometre uzunlukta olacak. Mevcut su yolunu kısaltan değil, 15 kilometre de olsa uzatan ilk kanal olarak tarihe geçecek...

İstanbul ve Çanakkale boğazları üç denizi birleştiriyor. Benzeri olmayan bir doğal sistem. Karadeniz çok sayıda nehirle beslendiği için tuz oranı düşük. Su seviyesi Marmara Denizi'nden 30 santimetre daha yüksek. Akdeniz, Ege ve Marmara denizleri daha sıcak olmaları, buharlaşmanın fazla olması ve tatlı su girişinin az olması nedeniyle daha tuzlu. Bu fiziksel farklılıklar nedeniyle İstanbul Boğazı'nda katmanlı bir akıntı sistemi var. Karadeniz'in az yoğunluklu suyu yükselti farkının da etkisiyle üstten hızla Marmara'ya akıyor. Daha tuzlu, dolayısıyla yoğunluğu fazla Akdeniz suyu dipten Karadeniz'e akıyor. Boğaz'ın kıv-

rımlı yapısı ve derinliğin sürekli değişmesi yer yer bu akıntıların birbirine karışmasına ve girdaplar oluşturmasına rağmen sular tekrar olağan akıntı sistemine dönüyor. Şiddetli rüzgârlar da akıntıların karışmasına neden oluyor.

İstanbul Boğazı 30 kilometre uzunluğunda. En geniş yeri Karadeniz girişinde Anadolu ve Rumeli fenerleri arasında 3500 metre. En dar yeri Anadolu ve Rumeli hisarları arasında 698 metre. En derin noktası 124, en sığ yeri 36 metre.

Son proje değişikliklerine göre Kanal İstanbul 45 kilometre uzunlukta, 150 metre genişlikte, 25 metre derinlikte olacak. Kanalın zorunlu olduğunu savunanların öne sürdükleri gerekçelerden biri gemilerin neden olduğu kazaları önlemek. Aslında İstanbul Boğazı'nda kazalar alınan önlemler ve ileri teknoloji sayesinde çok azaldı. Ayrıca boğazdan çok daha dar ve daha sığ yapay bir kanalda kaza olasılığının nasıl azalacağını anlamak güç.

Kanaldan geçecek gemilerden yüksek ücretler alınarak hem inşaat maliyetinin karşılanacağı hem de ülkeye sürekli bir gelir kaynağı kazandırılacağı iddia ediliyor. Montrö Anlaşması'na göre Çanakkale ve İstanbul boğazlarından bütün ülkelerin gemileri serbest geçiş hakkına sahip. Hatta kılavuz kaptan almak zorunlulukları da yok. Sadece geçiş sırasında almak istedikleri hizmetler karşılığı ödeme yapıyorlar. Savaş gemilerinin geçişiyle ilgili sınırlamalar var. Türkiye bu kuralların uygulanmasından sorumlu.

Kanal inşaatının ve çevresinde oluşacak yapılaşmanın olumsuz sonuçlarını öngörmek zor değil. İstanbul bugünkü haliyle ve 16 milyonu bulan nüfusuyla bir megapol. Aşırı yapılaşma, doğal alanların kaybı, ulaşımda güçlük, altyapı sorunları, su temini, sıvı ve katı atıkların bertaraf edilmesi gibi baş edilmesi güç sorunlarla boğuşuyor. Fay hatlarının

arasında ve büyük bir deprem riski var. Suyun çevre havzalardan getirilmesi gerekiyor. Gıdalar yüzlerce kilometre uzaklardan taşınmak zorunda. İstanbul'a yeni yapılaşma alanları açmak, mevcut sorunları çok daha içinden çıkılmaz hale getirecektir.

Önce, "Kanal İstanbul çevresinde İstanbul'a iki milyon nüfuslu yeni bir İstanbul ekleyeceğiz," dendi. Sonra bu hedef revize edildi. Kanalın her iki yakasında 250'şer binlik olmak üzere yarım milyon nüfusun hedeflendiği söylendi. Arazi rantını artırarak kaynak sağlamak hedef olunca, sık sık yapılan imar değişiklikleriyle yapılaşmanın ve nüfus baskısının çok daha fazla olacağını tahmin etmek zor değil.

Kanalda yer alacak konteyner limanları, marinalar, ticari yapılar ve konutların eklenmesiyle artacak hareket, İstanbul'un mevcut ulaşım sorununu daha da içinden çıkılmaz hale getirecektir.

Yeni havalimanı inşasıyla İstanbul'un oksijen kaynaklarının en önemlisi olan Kuzey Ormanları büyük ölçüde tahrip edilmiş, su kaynakları da zarar görmüştü. Kanal ve çevresindeki yapılaşmayla İstanbul'a yakın mesafeden gıda sağlayan son tarım alanları ve meralar da kaybedilecek. Yeraltı su kaynakları zarar görecek. Sazlıdere Barajı yok olacak. Küçükçekmece Gölü denizle birleşecek ve tuzlu su gölüne dönecek.

Profesör Cemal Saydam, "oluşturulacak yeni adanın, yeraltı sularının kaynaklarıyla irtibatının kesilmesi nedeniyle, sadece borularla taşınacak suya mahkûm olacağı" gerçeğine işaret ediyor. Olası arızaların sekiz milyon nüfuslu adada büyük sıkıntılara neden olması kaçınılmaz.

Kanal için yapılan kazıdan çıkacak hafriyat miktarı bir milyar yüz yetmiş milyon metreküp olarak tahmin ediyor. Bu amaçla binlerce patlatma gerekiyor. Çökmeler ve kaymalar

olması da kaçınılmaz. Hafriyat malzemesiyle deniz kıyısına dolgular yapılması, Dubai'deki gibi denizde adalar oluşturulması planlanıyor. Bu durum denizdeki canlı yaşama zarar verecektir.

Basit bir hesapla, sadece kanal kazısından çıkan malzeme 15 metreküp yük taşıyabilen 80 milyon kamyon yükü demek. İnşaatı yedi yıla yaysanız bile günde 30 bin kamyon dolusu malzeme taşınması gerekir. Yani her gün binlerce kamyon faal durumda olacak. Kazıcılar ve yükleyiciler de gürültü kirliliğini artıracak.

Hafriyat işi sadece kanal kazısıyla sınırlı kalmayacaktır tabii ki. Ticari alanlar, konutlar, yüksek binalar, köprü ayakları ve yollar için de fazla miktarda kazı yapılacaktır. Kanalın betonunu dökmek için gerekli çimento çok sayıda taş ve kum ocağı açmayı gerektirecek. Bunların neden olacağı hava kirliliğini, tatlı su kaynaklarına vereceği zararları da maliyetler arasına eklemek gerekir.

Kanal çevresinde 350 milyon metrekare rezerv yapı alanı ayrılmış durumda. Çevredeki yapılaşma için kanal inşaatının bitmesi beklenmeyecek, aynı anda köprülerin, yeni yolların, ticari yapıların, konutların inşaatları da başlayacaktır. Çünkü *kanalın kendisi değil, çevresinin ticarileşmesi ve yapılaşması öncelikli amaç...* Kanal, yeni rant alanları oluşturmak için bir vesile olacak. Ülke tarihinde görülmemiş çapta, çok geniş bir alanda yıllarca sürecek bir şantiye oluşacak. Yüz binlerce ağaç kesilecek. Kazılmadık alan kalmayacak. Endemik türler yok olacak. İstanbul'un yakın mesafeden gıda sağladığı son tarım alanları da yok olacak.

Kanalın genişliği önce 275 metre olarak planlanmıştı, daha sonra 250 metreye düşürüldü. Son olarak 150 metrede karar kılınmış görünüyor. Bu ölçüler yüksek tonajlı uzun ve geniş

gemilerin geçişi için uygun değil. Arızalanan büyük bir gemi geçişi kapatacaktır. Halbuki İstanbul Boğazı geniş olduğu için kaza veya arıza durumunda geçiş devam ediyor. Büyük tankerlerin suya batan bölümü 18 metreyi buluyor. Kanalın sığ oluşu nedeniyle sadece Karadeniz'den Marmara'ya akıntı olacak. Karadeniz'in suyunun yoğunluğu daha az olduğu için gemiler suya daha fazla batacak.

Karadeniz, Marmara Denizi'ne göre 30 metre daha yüksek olduğu için gemiler Karadeniz'e geçerken adeta yokuş yukarıya çıkıyor ve ters akıntıya maruz kalıyor. Bu akıntı açılacak kanalda boğazdakinden daha şiddetli olacaktır. Çünkü doğal bir geçit olan İstanbul Boğazı'nın taban yüksekliği değişken, kıyıları girintili çıkıntılı olduğu için üst ve alt akıntılar engellere çarparak yavaşlıyor ve yer yer birbirine karışıyor. Duvarları ve tabanı tamamen düz olan kanalda akıntının hızı çok daha fazla olacak, gemiler daha fazla teknik güçlükle baş etmek zorunda kalacaktır.

Karadeniz'e Tuna, Don, Dinyeper, Dinyester, Kuban, Çoruh, Yeşilırmak, Kızılırmak ve Sakarya nehirleri dökülüyor. Bu nehirler Karadeniz'e tatlı su taşırken çok fazla organik ve kimyasal kirliliği de beraberinde getiriyor. Büyük bölümü Tuna kaynaklı olmak üzere Marmara Denizi aşırı derecede kirlenmiş durumda. Derinliğinin çok daha az olması ve akıntıların niteliği yüzünden neredeyse sadece tek yönlü olarak Karadeniz'in suyunu taşıyacak olan kanal, Marmara Denizi'nde zaten ileri düzeyde olan kirliliğini hızla artıracaktır.

Marmara Denizi'nin 150 metreden aşağıdaki derinliği tamamen oksijensiz ve dünyadaki en büyük hidrojen sülfür deposu durumunda. Bu gaz zehirli ve çürük yumurta kokusu yayıyor. Yeterli oksijen bulunmayan ortamlarda bakteriler sülfat bileşiklerini ayrıştırarak elde ettikleri oksijeni kullanı-

yorlar. Bu sırada zehirli ve kötü kokulu hidrojen sülfür oluşuyor. Derinde bulunan hidrojen sülfür güçlü lodos gibi şiddetli hava hareketleri sırasında yüzeye çıkıyor. Kanalın neden olacağı etkenlerin hidrojen sülfür miktarını deniz yüzeyine yakın katmanlarda daha da artırmasıyla lodos estiğinde yoğun çürük yumurta kokusu İstanbul'a yayılacak. Şehir yaşanması güç hale gelecek.

Cemal Saydam, Kanal İstanbul projesini "bir havuza ikinci bir tahliye musluğu eklenmesine" benzetiyor. Karadeniz havuzuna giren tatlı su miktarı değişmeyecek. Fakat çıkan su artacak. Bu Karadeniz'de tuzluluğunun artması demek. Çünkü boğazdaki dip akıntısı tuzlu suyu Karadeniz'e taşımaya devam edecek. Karadeniz'den fazladan girecek suyun taşıdığı organik materyalle ilk dönemde Marmara'da canlılık artacak. Fakat artan organik materyal planktonların miktarını artıracak. Tüketimi artan oksijen zamanla tamamen bitecek, balıkçılık yapılamaz hale gelecek, canlı yaşamı bitecek.

Bağlantılı bütün denizler ve bu denizlere kıyısı olan bütün ülkeler bu durumdan etkilenecek. Havuz problemi gerçekten çok büyük bir probleme dönecek. Çözümü de geri dönüşü de olmayacak. Velhasıl insan eliyle oluşturulan bir sorun ortaya çıkacak...

Limanlar denizin taşıdığı kum ve balçık nedeniyle sık sık temizlik ve bakım gerektirir. Kanalın Karadeniz girişinde oluşacak jet akım, Karadeniz'den ve kanalın bir bölümünü oluşturacak Küçükçekmece Gölü'nün tabanından çok miktarda kum, balçık ve kirlilik taşıyacaktır. Kanalda sık sık dip taraması ve temizlik gerekecektir. Kanalın sağlayacağı savunulan ve pek de gerçekçi olmayan kazançlar sıralanırken, işletme maliyetlerinden hiç söz edilmiyor.

Deniz jeolojisi uzmanı Profesör Naci Görür, "kanalın yatay ve düşey hareketlere sıfır toleranslı bir yapı olması nedeniyle depremlerde ciddi hasara uğrayacağını, drenaj sistemi işlevi görerek su rezervuarlarını tahrip edeceğini, bölgede tuzlanmaya neden olacağını" öngörüyor.

İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçiş kuralları Montrö Anlaşması'yla belirlenmiş durumda. Kontrolü Türkiye'de olmak kaydıyla, bütün ülke gemilerinin geçiş hakkı var. Sadece Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine tonaj ve Karadeniz'de kalma süresi sınırlaması var. Boğaz geçişi sırasında sadece aldıkları hizmetler için ödeme yapan gemileri açılacak yeni kanaldan yüksek ücretlerle geçmeye zorlamak uluslararası hukuk açısından mümkün değil.

Serbest geçiş hakkına sahip gemiler daha geniş, daha derin, daha kısa doğal bir kanal varken, üstelik yüksek geçiş ücretleri ödeyerek daha dar, daha sığ, daha uzun, daha riskli bir kanalı neden tercih etsinler?

Bir yarımadayı zorunlu olmadığı halde kanalla bölerek yeni bir ada oluşturmak herhalde var olmayan birçok sorunu insan eliyle oluşturmanın en iyi örneği olarak gösterilebilir. Sekiz milyon insanın karayla doğrudan ulaşımı kesilecek. Altı köprü inşa edilmesi planlanıyor. Yedinci köprü olasılığı da telaffuz ediliyor. Su ve doğalgaz hatları gibi altyapıların yenilenmesi bile milyarlarca liralık kaynak gerektirecek. Yeraltı sularının bağlantısının kesilmesi ya da tuzlanması su sıkıntısını daha da artıracak. Zaten aşırı nüfus ve yapılaşma baskısı altındaki dar bir yarımadaya on binlerce yapı, yüz binlerce insan daha eklemek mevcut sıkıntıları kat kat artırmak demek...

V

"Muasır Medeniyet" Seviyesini Yakalama Perspektifinin Bir Karşılığı Yok!

Serbest ticaretçi bayların bir ulusun bir başkası aleyhine nasıl zenginleştiğini anlamadıkları gibi, bir ülkede bir sınıfın bir başka sınıf aleyhine nasıl zenginleştiğini anlamak istememeleri de bizi şaşırtmıyor.[23]

Karl Marx

Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız. Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir. Geçen zamana nispetle, daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü, Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti milli birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir.

Mustafa Kemal Atatürk (1933)

23 https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/free-trade/index.

Kahraman Türk Milleti, bu tükenmez inanç ve kararlılıkla, Atatürk İlke ve Inkılaplarının gösterdiği yolda, cumhuriyetin güçlü kanatlarında çağdaş uygarlığa mutlaka ulaşacaktır. Bunun için gerekirse, birlik ve beraberliğimize kast edebilecek düşmanları çelikten bir yumruk olup ezecek ve geleceğimizin nurlu ufuklarını gölgeleyebilecek bütün engelleri yok edeceğiz.

Kenan Evren (29 Ekim 1988)

Atatürk'ün ifade ettiği muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkmak bir amaçsa, bugüne kadar gelenler maalesef bu amacın semtine bile uğramadılar. Biz Atatürk üzerinden geçinmiyoruz. O amaca varmak suretiyle Atatürk'e olan bu noktadaki muhabbetimizi ortaya koyuyoruz.

Recep Tayyip Erdoğan

Tahterevalli
iyice görüyorum artık düzeni.
orada, bir avuç insan oturuyor yukarıda,
aşağıda da birçok kişi.
ve bağırıyor yukardakiler aşağıya:
"çıkın buraya gelin ki,
hepimiz olalım yukarıda."
ama iyice gözlediğinde görüyorsun,
neyin saklı olduğunu
yukardakilerle, aşağıdakiler arasında.
bir yol gibi gözüküyor ilk bakışta.
yol değil ama.
bir tahta bu.
ve şimdi görüyorsun açıkça;
bu bir tahterevalli tahtası.
bütün düzen bir tahterevalli aslında.
iki ucu birbirine bağımlı.
yukardakiler durabiliyorlar orada,
sırf ötekiler durduğundan aşağıda
ve ancak;

aşağıdakiler, aşağıda oturduğu sürece
kalabilirler orada.
yukarıda olamazlar çünkü,
ötekiler yerlerini bırakıp çıksalar yukarı.
bu yüzden isterler ki;
aşağıdakiler sonsuza dek
hep orada kalsınlar.
çıkmasınlar yukarı.
bir de, aşağıda daha çok insan olmalı yukardakilerden.
yoksa durmaz tahterevalli.
tahterevalli.
evet, bütün düzen bir tahterevalli.

Bertolt Brecht

Türkiye'nin yönetici elitleri yaklaşık yüz yıldır "muasır medeniyet" seviyesine ulaşmayı bir hedef saydılar, saymaya da devam ediyorlar. Arapça bir sıfat olan muasır, "bir asırda yaşayanların her biri" demek. Latin dillerindeki *contemporary*, *contenporain*'in karşılığı. Öz Türkçe'deki *çağdaş*... Aslında aynı çağda yaşayan insanlar, toplumlar zaten çağdaştır. Adı üstünde "aynı çağda yaşıyorlar". O halde sorun ne? Aynı çağda yaşayanlar arasında bir *gelişmişlik-azgelişmişlik, zengin-yoksul farkı, hiyerarşisi var.* İleri gitmiş olanlar var, bir de geride kalmış olanlar... Geride kalanlar, ileri gitmiş olanları *taklit ederek* onlar gibi olunabileceğini sanıyor, öyle bir şeyin mümkün olduğuna da inanıyor... O zaman "ileri gidenler kim ve nasıl ileri gitmişler" sorusu akla gelir. Dün olduğu gibi, bugün de *ileri gidenler,* dünyanın geri kalanını sömüren, yağmalayan, talan eden sömürgeci, emperyalist ülkeler... Kapitalist dünya sisteminin *merkezindekiler.* Kapitalist dünya *piramidinin* tepesindekiler. Eğer hiyerarşik bir sistem söz konusuysa, bu, ileri gidenlerle geride kalmış olanlar arasında *eşitsiz bir sömürü-hâkimiyet-tabiiyet-bağımlılık ilişkisi var* demektir. Birileri hiye-

rarşinin yükseklerinde, *piramidin tepesinde*, diğerleri de aşağılarda... Aynı Bertolt Brecht'in yukarıdaki "Tahterevalli" şiirindeki gibi... O halde soru şu olabilir: Hem o piramit dahilinde, o "eşitsiz ilişki", hiyerarşi koşullarında kalıp, hem de "gelişmiş" (zengin) olanların düzeyine çıkmak mümkün müdür? Başka türlü söylersek, yoksul ülkeler zengin ülkelerin "düzeyine" çıkabilirler mi? Köleyle efendi arasındaki bağımlılık-hâkimiyet-tabiiyet ilişkisi dahilinde kölenin efendi gibi olması mümkün müdür? Ya da hangi durumda mümkün olabilir?

Muasır medeniyet seviyesine çıkacağım demek, "Ben de emperyalist-kolonyalist ülkeler gibi olmak istiyorum," demektir. Kitabın bu bölümünde, ilk olarak, emperyalist Batı'da geçerli modeli taklit etmenin (yakalamanın) neden mümkün olmadığına ve ikinci olarak, neden "gerekli de olmadığına" kısaca açıklık getirmeyi deneyeceğim. Fakat daha önce, burjuva düzenini, sermaye egemenliğini *meşrulaştıran-kabullendiren*, Batı düşüncesinin, burjuva ideolojisinin *derin çekirdeği* dediğim *liberalizme* dair bazı hatırlatmalar yapacağım. Elbette amacım liberalizmin bir *karşı tarihini* yazmak değil. O başlı başına bir kitabın veya kitapların konusu olabilir.

1. "Muasır medeniyet" denilenin derin çekirdeği: Liberalizm

Esasen "gerçek dünyada" iki farklı liberalizm var: Birincisi, burjuva ideologlarının, burjuva filozoflarının tevatür ettiği liberalizm; ikincisi de *reel liberalizm.* Liberalizm, *aydınlanma* (*Lumières*) yüzyılında ortaya çıktı. Onun "çocuğuydu"... Özgürlük, eşitlik, laiklik, cinsiyet eşitliği, ifade ve basın özgürlüğü, inanç özgürlüğü ve dahası bir tür enternasyonalizm vadeden bir *politik felsefenin* adı oldu. O zaman, liberalizmin bu vaatleri gerçek dünyada bir karşılık buldu mu veya ne ka-

dar buldu sorusuna odaklanmak; başka türlü söylersek, *görüntünün* gerisindeki gerçekle yüzleşmek gerekli. Velhasıl *liberalizme* dair genel kabulleri sorgulamak gerekiyor.

Gerçek dünyada geçerli liberalizm pratiği (*reel liberalizm*), tevatür edildiği gibi değil. Görüntüyle gerçek dünyada yaşananlar arasında derin bir uçurum vardı. Vaat edilenin aksine, kölecilik, sömürgecilik, sayısız jenositler, kitle katliamları, ırkçılık, Batılıların *barbar* dedikleri halkları ve "alt sınıfları" küçümsemesi, hor görmesi ve aşağılaması, geride kalan dönemde *reel liberalizmin* özünü oluşturdu... 20. yüzyılın ilk yarısında Batı'da *arz-ı endam* eden faşizm/nazizm/siyonizm gökten zembille inmiş değildi... Bir *sapma,* arızi bir şey, bir yol kazası da değildi... Doğrusu, *yeryüzünün lanetlilerinin* yüzyıllardır maruz kaldıklarının Avrupa'ya sirayet etmesiydi. Bizatihi liberal ideolojide mündemiçti. Dolayısıyla liberalizm, vadettiğinin tam tersi demektir. Tabii "Batı demokrasisi" denilen de tam bir yutturmacaydı. Mercimeğin ne olduğunu bilmeyene, nohutu mercimek diye sunmak mümkündür. Reel dünyada liberalizm her zaman sınıf mücadelelerini, devrimleri lanetlemeyi amaçladı.

Esasen liberalizmin teorisyenlerinin asıl sorunu, hak ihlallerine, sosyal eşitsizliklere, ayrımcılığa maruz kalan, ezilen, sömürülen sınıfların, halkların akıbeti değildi. İnsanlığa musallat olan sayısız *eşitsizlikler* değildi. Onlar artık önemli bir güç haline gelmiş kapitalist sınıfın, burjuvazinin *organik aydınlarıydılar*...Başka türlü söylersek, liberal ideolojinin "kurucu babalarının" asıl kaygısı, eşitsizliğe maruz kalan, özgürlükleri gasp edilmiş insanlar, ezilen ve sömürülen sınıflar, halklar değildi. Artık gününü doldurmuş *eski rejimleri* (*ancien régime*) etkisizleştirmek, yükselen yeni sınıfı (burjuvaziyi) iktidara taşımaktı... Liberalizm teorisyenleri de zaten mülk

sahibi sınıflara mensuplardı. Yükselen burjuva sınıfı ekonomik alana hükmeder duruma gelmişti ama henüz politik iktidar geleneksel hâkim sınıfların elindeydi. Dolayısıyla başlangıçta liberal ideoloji, bir *düzeltme operasyonunun* hizmetine koşulmuştu. Krallığı ve Kilise'yi tasfiye etmenin ideolojik "silahıydı". Burjuva filozofları Gramsci'nin kavramıyla, yükselen yeni sınıf olan burjuvazinin *organik aydınlarıydı...*

Nitekim, liberalizmin en etkili kurucu babalarında biri, "özel mülkiyetin" mucidi olan, John Locke (1632-1704), boşuna burjuva üniversitelerinin vazgeçilmezi sayılmıyor. Bir hekim ve filozof olan John Locke, liberalizmin en etkili fikir adamlarından biriydi. Doğanın insanlara (topluma) çok az *değer* sağladığını, şeylere asıl değeri verenin emek olduğunu ileri sürmüştü. Ve oradan hareketle de mülkiyete dayalı bir *emek teorisi* geliştirmişti. Özel mülkiyetin vazgeçilmez olduğunu ileri sürmüştü. Ona göre mülkiyetin *devlete* (hükümete) *önceliği* vardır, dolayısıyla da vazgeçilmezdir. Devlet mülkiyet sahibi olmamalı, özel kişilerin mülkiyetine el koyma keyfiliğine de sahip olmamalıdır. Ona göre insan, kendi emeğinin sahibi olmalıdır. *Aynı kendi kendisinin de sahibi olduğu gibi...*

Lakin o hak herkese tanınamazdı. Zira öyle bir şey Tanrı'nın isteğine aykırı olurdu. Dolayısıyla bu hak, insan toplumunun tamamı için söz konusu olmamalıdır. Onun tasarladığı sistemde yoksullar yoksulluklarından dolayı ayıplanmalıdır, kınanmalıdır. Nitekim, "Yoksulluk Politikasının Temelleri" başlığını taşıyan bir raporda, işçilerin katı disipline, aşırı çalışmaya zorlanması gerektiğini ileri sürüyordu. Boş gezerlerin, avarelerin etkisizleştirilmesi ve zor işlere koşulmaları gerektiğini ileri sürmüştü. Suç işlediklerinde de sömürgelerdeki plantasyonlarda çalışmaya zorlanmaları gerektiğini savunuyordu.

Aslında filozofun önerileri şaşırtıcı değildir. Zira zenci ticaretinin başlıca aracı olan, *Afrika Krallık Şirketi'nin* (*Royal African Company*) ortağıydı. Kuzey Amerika'da Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünen *Carolina eyaletinin* anayasasını hazırlayan ekipte de yer almıştı (1729). Ve o anayasada Güney Carolina yurttaşlarının köleleri üzerinde sınırsız yetkiye sahip oldukları yazılmıştı. *Liberal* bir sömürgeci olarak Amerikan yerlileriyle ilgili de *enteresan* bir görüş ortaya atmıştı: Yerliler toplayıcılık, avcılık, balıkçılıkla geçiniyorlar, oysa toprak onu işleyenin olmalıdır. Dolayısıyla, üzerinde yaşadıkları topraklara, rızaları, onayları olmadan *el konulmalıdır*....

İngiltere'de 1601-1648 döneminde *workhouses*'lar (iş evleri-sanayi evleri) bir tür *çalışma kamplarıydı*. Kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz durumda olanlar o evlerde kölelik koşullarında çalışmak zorundalardı. Toplama kamplarında olduğu gibi üniformalılardı ve yakalarında aşağılık bir "sınıfa" mensup olduklarını ima eden *P* harfi vardı. Çalışma koşulları faşizmin toplama kamplarından pek farklı değildi. 4 yaşındaki çocuklar da dahil günde 18 saate kadar çalışmak zorundalardı. Bir İngiliz sömürgesi olan İrlanda'da 19. yüzyılın ortalarında, büyük açlık yıllarında *iş evlerinde* 280 bin kişi hayatını kaybetmişti. Ünlü İngiliz yazar Charles Dickens o dönemde *iş evlerinde* yaşanan vahşeti çok iyi anlatır. *İş evlerine* alınan eşler bile birbirlerinden ayrılıyordu...

Liberalizmin önemli teorisyenlerinden biri olan Jeremy Bentham, bireysel ve ekonomik özgürlüklerden yanaydı. Devletin Kilise'den ayrılmasını savunuyordu. İfade özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliğinden yanaydı. Eşcinselliğe karşı değildi. Daha da ötede, köleliğin lağvedilmesini savunuyordu. Söyleminin temelini de *iyiliğin ve kötülüğün ölçüsü, toplum çoğunluğunun mutluluğudur* ilkesi oluşturuyordu. Fakat bu

"ilerici retoriğe" rağmen, sorunun bir de görünmeyen tarafı vardı. Yakından bakıldığında, antisosyal eğilimleri onu ele veriyordu. Mesela *iş evlerine* yaptığı övgü, "ilerici söylemini" ele veriyordu. Yoksullara karşı son derece sert tedbirlerden yanaydı. *İş evlerindekilerin* üniforma taşımalarını savunurken, "Askerler üniforma taşırken, yoksullar niye taşımasınlar. Ülkeyi savunanlar üniformalıyken, iş evlerindekiler neden ondan muaf olsun..." diyordu. Sadece iş evlerindeki "sürekli" işçilerin değil, geçici işçilerin de üniformalı olmalarını öneriyordu. Bunun asayiş ve temizlik için gerekli olduğunu söylüyordu. "Tanınırlıkları" ancak öyle mümkün olabilirdi...

Dikkat edilirse Jeremy Bentham bir taraftan özgürlük güzellemesi yaparken diğer yandan *yoksulları sadece yoksul oldukları için hapse atmayı* öneriyordu. *İrlanda Patates Kıtlığı* olarak da bilinen *Büyük Kıtlık* –ki nedeni *mildiou* denilen bir parazitin patates üretimini tahrip etmesiydi– 1846-1851 arasında yaklaşık 1 milyon insanın ölümüne neden olmuştu. Bu rakama İngiliz sömürgelerine göç etmek zorunda olan 2 milyon kişiyi de dahil etmek gerekir. Aynı dönemde, 19. yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere dünyanın birinci ekonomik gücüydü. Üretimi (GSYH) 1700-1860 aralığında %600 artmıştı. İrlanda'da insanlar açlıktan kırılırken Avrupa'nın hiçbir yerinde hububat ihracatı hız kesmiyordu...

Haklı olarak, öylesi koşullarda İngilizlerin duruma neden müdahale etmedikleri sorusu akla gelir. Bunun nedeni, burjuva iktisat öğretişinin, *bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler* (*laisser faire, laisser passer*) "kutsal" saplantısıydı. İngiliz kapitalistleri "serbest piyasa ekonomisi" saplantısının bir sonucu olarak, gıda maddeleri ihracatının aksatılmasından yana değillerdi.

İkincisi, dönemin "liberal-Protestan" anlayışına göre, Katolik inançlarından ötürü Tanrı İrlandalıları cezalandırı-

yordu... Açlığın Tanrı'nın İrlandalılara reva gördüğü bir ceza olduğu düşüncesi söz konusuydu.

Ve üçüncüsü, dönemin İngiliz burjuvazisinin anlayışına göre İrlandalılar "geriydiler", "tembeldiler", "kendilerini hileciliğe kaptırmışlardı". Nitekim dönemin liberal gazetesi *The Times*, İrlanda halkının üzerine bir kırmızı çizgi çiziyor ve şöyle yazıyordu: "Hileci bir tembellik, hesapçı, açgözlü, her türlü bireysel çabadan yoksun, ahlaken hasta, gönüllü yoksulluk çukuruna düşmüş koskoca bir halk..."

Bir tarihçi ve gazeteci olan John Michel, İngilizleri jenosit yapmakla suçlayan ilk şahsiyetti: "Gerçi bizi şu yıkıcı mildiou vurmuştu ama açlığı provoke eden Britanyalılardı." İrlandalı tarihçi Tim Pat Coogan, *The Famine Plot* başlığını taşıyan kitapta, İngilizleri açıkça *holocouste* yapmakla suçluyordu. İrlanda ekonomik tarihi yazarı Cormac O'Grada, daha az doktiriner bir yaklaşımın birçok yaşamı kurtarabileceğini yazmıştı. *Büyük Açlık Döneminde İrlanda* kitabının yazarı, Queen's University Belfast profesörü Peter Gray, İngilizlerin tavrının "ihmal suçu" olduğunu ileri sürmüştü. Bilindiği gibi, "tehlike altındaki bir insana veya insan grubuna yardımdan sakınmak" hukukta, *tehlike altındaki insana yardım etmemek suçu* sayılıyor...

Irkçı önyargılara eşlik eden *bırakınız yapsınlar* saplantısı, faşist ideolojinin temellerinden birini oluşturuyor. Büyük Kıtlık'a eşlik eden İngiliz müdahalesizliği (*non-intervention*), aslında liberalizmin faşist-nazi ideolojisinin sivri kazığının bir işareti sayılabilir. Oradan hareketle de sosyal Darvinizmearyan ırk mefhumuna varılıyordu. Zaten genel bir çerçevede Hitler'in ve Nazi Partisi'nin ileri gelenlerinin "ırk temizliği" saplantısına kapıldıkları biliniyor. *Aryan*, temiz bir Alman ırkı idealine ulaşmanın aracı sayılıyordu. Onlara göre, *aryanların kanı temiz, derisi solgun, saçları sarı ve gözleri mavidir...*

Oysa, *aryan* olmayanlar temiz değil, şeytanidir... Hitler'e göre işte bu aryan üstünlüğü, Yahudiler tarafından tehdit ediliyordu. Bilindiği gibi nasyonal sosyalizm, insanlar arasında evrensel eşitlik ilkesine karşıydı. Yaptıklarını meşrulaştırmak için kendi "özgünlüklerini", "biricikliklerini" öne çıkarıyorlardı. Velhasıl, geride kalan on yıllarda oluşturulmuş ırkçı teorilerin bütünlüklü bir tezahürüydü...

Esasen aynı şey yüzyıl önce Herbert Spencer'ın geliştirdiği fikirler için de geçerliydi. *Sosyal Darvinizmin* teorisyeni sayılan Herbert Spencer, *The Economist* dergisinin genel yayın yönetmeniydi. *The Times* da İrlanda karşıtı bir gazeteydi. Açlık yıllarında İrlanda'ya yardım yapılmasının engellemesi yönünde yayın yapmıştı. Bu vesileyle sosyal Darvinizmin Darvinizmle pek ilgisi olmadığını da hatırlamak gerekir. Zira sosyal Darvinizm, Francis Galton'ın temsil ettiği ırk ıslahı (*eugénisme*) "biliminin" gelişmesine yol açmıştı. Irkçı teorisyene göre, ne yapıp edip "ulusal elitler" korunmalı, muhafaza edilmeliydi. Aksi halde *elitler,* sayıları nesilden nesile sürekli artan *yoksullar lehine ortadan kalkardı...*

İlk ırk ıslahı kongresi 1912 yılında Londra'da yapıldı. *British Eugenics Society Education* tarafından düzenlenmişti. Derneğin üyeleri arasında İngiliz siyasi ve entelektüel elitinin önemli simaları vardı. 1937-1940 aralığında Birleşik Krallık başbakanı olan Arthur Neville Chamberlain, 1940-1945 ve daha sonra 1951-1955 döneminde başbakan olan Winston Churchill, sosyal liberalizmin mucidi (1937-1944 döneminde British Eugenics Society'nin direktörü) ünlü iktisatçı John Maynard Keynes... Lord Balfour'un açılışını yaptığı kongrede tüm Anglosakson ülkeler temsil edilmişti. ABD'den gelenler sayıca çoktu.

İkinci kongre 1921 yılında New York'ta toplandı. Esasen ABD, Almanya'dan önce "ırk ıslahının" merkezi durumun-

daydı. "Irk ıslahı" ile ilgili ilk yasal düzenleme de ABD'de yapılmıştı. Daha 1899'dan itibaren Indiana eyaleti (devleti) suçluları ve zihinsel özürlüleri kısırlaştırıyordu. 1907 yılında *dejenerelerin* kısırlaştırılmasını öngören bir yasayı onaylamıştı. 1914'te de 30 eyalet (devlet) *aptallarla* (*idiot*) evlenmeyi yasaklıyordu ki o yasa bugün de 9 eyalette yürürlükte... Amerikan ıslahçı (*eugéniste*) akımı mültecileri, özellikle de Güney ve Doğu Avrupa'dan gelenleri hedefliyordu. Onlar Anglosaksonlardan "aşağı" bir ırka mensup (insanlar) sayılıyordu. *Islahçı* hareket zamanla Kıta Avrupası'na da yayıldı. İskandinav ülkeleri *epilepsi* hastaları ve "akıl hastalarıyla" ilgili kısırlaştırma yasaları çıkardı. O yasalar epey zaman sonra yürürlükten kaldırıldı. Danimarka'da 1967, Finlandiya'da 1970, İsveç'te 1976 ve Norveç'te 1977...

ABD Başkanı Theodore Roosevelt şöyle diyordu: "Umut etmek isterim ki, aşağı kategorilerden insanların çoğalması engellensin. Bu insanların uygunsuz doğaları belirgin olduğuna göre, o yönde önlemler alınmalı, zayıflar ve zihin özürlülerin üremesi, bilinç özürlüsü olanların çoğalması engellenmelidir." Winston Churchill de, "Doğa karşıtı zayıfların, bilinç yoksullarının ve psikiyatri hastalarının çoğalması, buna karşılık üstün, tutumlu ve enerjik insanların sürekli olarak azalması, ulus için hafife alınmamalıdır. Bana kalırsa, bu durumu yaratan şey, bir yıl bile geçmeden durdurulmalıdır," diyordu.

Panjermenik idelojiyle liberal *eugénisme* buluşursa!

Esasen "aryan ırkı" popülarize eden Houston Stewart Chamberlain'di. Onun Anglosakson *eugénisme*'iyle Panjermenizmi buluşturan şahsiyet olduğunu söylemek mümkündür. Panjermenizm, aynı dili konuşan "adamların" birliği demekti. Sosyal Darvinizmden esinlenen Fransız aristokrat

Arthur de Gabineau, aynı ırk içinde de bir "ayrım" yapıyordu. Ona göre aynı ırk içinde de bir yanda "soylu aryanlar" öte yanda "aşağı yurttaşlar ırkı" vardı... Chamberlain 20. yüzyıl için dünyanın aryanlarıyla (temiz ırk) aşağı ırklar (Yahudiler, zenciler, Asyalılar gibi) arasında bir savaş öngörüyordu. Zaten 1916'da Alman yurttaşı oluyor, kısa bir süre sonra da "Demir Nişanı"yla ödüllendiriliyor, 1923'te Hitler'e desteğini beyan ediyordu...

ABD'nin 26. başkanı Theodore Roosevelt yazdığı bir makalede Chamberlain'i destekliyordu. Rockefeller da 1930'lu yıllarda Almanya ve İskandinav ülkelerinde *ırk temizliği* araştırmalarını finanse ediyordu...

Fransız burjuvazisinin baş tacı Alexis de Tocqueville, Cezayir için Amerikan kolonizasyon (sömürgecilik) modelini öneriyordu. Vahşilere karşı yürütülen "haklı savaşı" teorileştiriyordu. Beyaz ırkın üstünlüğüne dayalı, ırk ayrımcı (*apartheid*) bir yönetim öneriyordu. Fransız aristokrata göre, Avrupa ırkı insanlık ailesini oluşturan tüm ırklardan üstündü. Cezayir'de işlenen sayısız katliamı ve vahşeti destekliyordu... Şöyle diyordu: "Fransa'da saygı duyduğum ama anlamakta zorluk çektiğim bir serzenişle karşılaşıyorum. İşte mahsullerin [hasadın] yakılması, siloların boşaltılması, silahsız kadınların, erkeklerin, çocukların derdest edilmesi, hapsedilmesi... Gerçi bunlar sevimsiz şeyler ama gerekli şeylerdir. Tüm bunlar, Arapları dize getirmek için kaçınılmazdır. Savaş hukuku bize o ülkeyi yakıp yıkma yetkisini veriyor..."

İngilizler 17 ve 18. yüzyıllarda Kuzey Amerika'da 13 koloni oluşturdular (oralara İngilizleri yerleştirdiler). 1783'te bağımsızlıklarını kazandılar ve *Amerika Birleşik Devletleri* adını aldılar. Bağımsız ABD'nin ilk 36 yılının 34'ündeki başkanlar köle sahibiydi... Köle ticaretinden büyük servetler edinenlerin bir de *liberalizm şampiyonu* sayılmaları ne anlama gelebi-

lirdi? Gerçekten bir kıymet-i harbiyesi olur muydu? Köle tacirlerinin ve köle sahiplerinin liberalizm, özgürlük, demokrasi söyleminin bir inandırıcılığı olur muydu?

15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar 11 ila 12,7 milyon Afrikalı topraklarından koparılıp, Amerika'ya taşınmıştı. O insanlık suçunun faillerinin *liberalizmi* ne anlama gelirdi?[24] Esas itibarıyla insanlık suçunun failleri Portekizliler, İspanyollar, İngilizler, Hollandalılar, Belçikalılar ve Fransızlardı.

Fakat köleleştirilen sadece Afrikalılar değildi. Kuzey Amerika *yerlileri* de köleleştirilmişti... Velhasıl "uygar Avrupa"nın suçu büyüktü. Nitekim, Kuzey ve Güney Amerika'da 2 ila 4 milyon "yerlinin" köleleştirildiği tahmin ediliyor. 1778-1890 aralığında yerlilerle 65 silahlı çatışma (savaş) yaşandığı tahmin ediliyor. Yerliler *rezerv* denilen yerlere sürgün ediliyordu. Savaşlar, hastalıklar ve bizonların katli sonucu açlığa mahkûm ediliyorlardı. 16. ve 19. yüzyıl aralığında "yerli nüfusu" 20 milyondan 250 bine iniyor... Bundan büyük *jenosit* olur mu? Nitekim, Thomas Jefferson, "Bu durum bizi yerlilerin kökünü kazımaya götürdü," diyordu... Amerikan yerlilerine 1924 yılına kadar yurttaşlık hakkı tanınmamıştı. Afrika kökenlilere gelince, kölelik 1865'te lağvedilse de zenci-

24 2011 yılında Dünya Sosyal Forumu için Senegal'e gitmiştim. Sömürgecilik tarihi okumalarımda hep *Gore Adası*'yla karşılaşıyordum. Gore, Senegal'in başkenti Dakar'a çok yakın, çok küçük bir ada... Yaklaşık Kadıköy-Karaköy mesafesinde. Bir gün o adaya gittim. Eğitimli bir mihmandar beni 2,5 saat adada gezdirdi. Kıtanın iç bölgelerinde avlanan insanlar önce oraya taşınıp orada bir sağlık muayenesinden geçirildikten sonra gemilere bindirilerek Amerika'nın yolunu tutuyordu. Sağlıklı görülmeyenler okyanusa atılıyor, timsahlara yem oluyordu. Kölelerin tutulduğu binada kadınlar, erkekler ve çocuklar ayrılıyordu. Kaçma girişiminde bulunan veya itaatsizlik yapanların cezalandırdıkları bir oda vardı. İşkence odası ve işkence yöntemi, insan havsalasını zorlayacak düzeydeydi... 2,5 saatin sonunda Dakar'a dönmek üzere vapura bindiğimde tuhaf duygular içindeydim. Aklıma dönüp dolaşıp, şu lanet olası *Batı medeniyeti* ne menem bir şey sorusu geliyordu...

lerin 1960'lı yıllara kadar çeşitli "hileci" gerekçelerle oy kullanması fiilen engellenmişti. Okuma yazma bilmemek, daha önce oy kullanmış bir dedesi olmamak gibi... Hepsi bu kadar da değil. İkinci Emperyalist Savaş öncesine kadar beyazlarla siyahların evliliği birçok eyalette yasaktı. Ayı şekilde Asyalılar ve yerlilerle de... Aslında Hitler'in yaptığı "Amerikan modelini" taklit etmekten ibaretti. Daha fazlası değil... Velhasıl III. Reich gökten zembille inmiş değildi.

İngiliz oligarşisinin vazgeçilmezi, "ırk temizliği" akımının hararetli taraftarı, mümtaz devlet adamı, *liberal* Winston Churchill, 1927'de Roma'da Benito Mussolini'ye şöyle sesleniyordu: "Hareketiniz tüm dünyaya hizmet etti. Eğer İtalyan olsaydım, hayvani Leninizme karşı yürüttüğünüz tutkulu, görkemli mücadelede, hareketinizin her aşamasında bütün kalbimle sizinle olurdum." 1920'de Yahudileri Rus devriminin "sorumlusu" olmakla suçluyordu. 1937'de de Avam Kamarası'nda, "uygar olmayan topluluklara karşı kimyasal gaz kullanılmasına şiddetle taraftar olduğunu" ilan ediyordu. İki dönem İngiltere başbakanı olan Winston Churchill, 1920'lerde Adolf Hitler'in *Mein Kampf*'ı (*Kavgam*) tarafından teorileştirilen *fiziki yok etmeyi* destekliyordu...

Liberalizmin öncü teorisyenleri ilk dönemlerde Avrupa'da hâkim iktidar biçimi olan mutlak monarşilere karşı keskin bir muhalefet yürütüyorlardı. Gerçi daha geniş "haklar" talebiyle sahneye çıkmışlardı ama o hakların *talibi-muhatabı* büyük burjuvaziydi. Haklara ve özgürlüklere asıl ihtiyacı olan, o haklardan mahrum edilen ezilen-sömürülen sınıflar, *yeryüzünün lanetlileri* değildi... Liyakate, emeğe, beceriye, uzmanlığa, akla gönderme yapmaktaki asıl amaç, "eski rejim"in geleneksel hâkim sınıflarını (aristokrasi ve *clergé*) etkisizleştirmekti. Dolayısıyla, gerçekleşen "dönüşüm" kurulu düzenin

"tamamına" dokunmamıştı. Başka türlü söylersek, o kadarı *şeylerin seyrinde kayda değer bir "değişiklik" yaratmayacaktı.* Yapılanlar, söylenenin tersiydi... Tam tersine, kölecilik yeniden hortlamış, *yeniyetme kapitalistler* mülksüzleştirilmiş sınıfları (modern proletarya) daha etkin sömürme olanağına kavuşmuş, "yerli halkları" jenositlerle yok etmişti...

İyi de onca vahşet nasıl "meşrulaştırılıp" dayatılabildi? Zira insanlık suçunun failleri "üstün bir uygarlığa" mensup olduklarına inanıyorlardı. Yeryüzünün efendisi haline gelenler tam bir özgüvenle 20. yüzyılın ilk yarısında bile ve büyük bir hevesle *ırk temizliği* operasyonuna girişebiliyorlardı. Daha önce de söylediğim gibi, faşizm, nazizm, nasyonal sosyalizm, siyonizm ve türevleri zaten burjuva politik düşüncesinde mündemiçti. Öyle olduğunu görmek için geride kalan yaklaşık beş yüz yıllık tarihin eleştirel bir tahlili yeterlidir. Tabii onun için önce bilincin özgürleşmesi, "Avrupa merkezli" egemen ideoloji kategorilerinin dışına çıkılması gerekiyor. Faşizm her zaman liberalizme mündemiçti... Küresel oligarşinin ideolojik uşaklarının, *insan hakları, demokrasi* gibi söylemlerinin bu dünyada reel bir karşılığı yoktu. Bu, dün öyleydi, bugün de öyle... Bugün de boşuna "medeniyetler çatışması" (*choc de civilization*), "demokrasi götürmek", "insani müdahale" türü safsatalar gündeme gelmiyor. Kaldı ki, her söz her ağza yakışmaz diye boşuna denmemiştir... Bu dünyada "medeniyetler çatışması" diye bir şey mümkün müdür, akla, mantığa, izana uygun mudur? Öyle bir şeyin bilimsel bir temeli ve inandırıcılığı olabilir mi?

Burjuva uygarlığının *derin çekirdeği* olan liberalizm özünde gericidir. Onun için neden söz ettiğini, ne ile cebelleştiğini bilmek önemlidir. Liberalizmin misyonu ve varlık nedeni, tarihte *sınıf mücadelesinin* önemini yok saymaktır. Türkiye'nin yönetici elitleri hâlâ Batı medeniyeti denilenin aslında ne ol-

duğunu sorun etmiyorlar. Öyle bir kaygıları da yok, olması da zaten mümkün değil. Sol hareketin durumu da farklı değil... *Muasırlaşmak* isteyenlerin asıl derdi, verili sömürü ve baskı düzenini dayatmak ve sürdürmektir. Düzenin aydınları, oligarşinin sözcüleri ve akıl hocaları, resmi ideoloji üreticileri hâlâ "muasır medeniyete ulaşma" şarkıları söylüyor. Muasır medeniyet deyip yere göğe koyamadıkları şu kapitalist barbarlık düzeni çökerken bile...

2. Kapitalizm dahilinde "kalkınma" mümkün değildir

Batı'da emperyalist dünyada geçerli modeli yakalamak, onu taklit etmek iki nedenle mümkün değildir. Birincisi, kapitalizmin kutuplaştırma yaratmadan, kutuplaştırmayı derinleştirmeden; bir kutupta zenginlik, karşı kutupta açlık, yoksulluk, sefalet üretmeden yol alması mümkün değildir. İkincisi de ekolojik nedenle, "ekolojik sınırla" ilgilidir... Zira gezegenin kaynakları, emperyalist merkezlerdeki üretim, tüketim ve yaşam tarzının dünyanın geri kalanı tarafından taklit edilmesine izin vermez. Her dünyalının ortalama bir Amerikalı, İngiliz, Japon, Alman, Fransız gibi üretip tüketmesi, onlar gibi yaşaması mümkün değildir. Kaldı ki, sınırsız büyüme, sınırsız sermaye birikimi "kalkınma" değildir.

Kalkınma, kapitalizmin "yapısal krizi" atlatıp yeniden yükselme sürecine girdiği, "şanlı otuzlar" da denilen 1945-1975 döneminin revaçta kavramıydı. Kapitalizmin 1970'lerin ortalarında yeniden "yapısal krize" girmesiyle gündemden düştü. Türkiye'de 1960'lı yıllarda planlama düşüncesi revaçtaydı. Neoliberalizmin kendini dayattığı dönemde, 1980 sonrasında gündemden düştü. Esasen kalkınma, "Batılı uzmanların" mühendislik faaliyeti gibi bir şeydi... Kalkındırılması gere-

ken hep "ötekilerdi", "başkalarıydı". Şimdilerde ise bir reçete, bir ilaç olarak sayılmıyor. Artık IMF, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası gibi emperyalist kurumlarda ve Davos gibi, küresel oligarşinin dünyanın gidişatına yön vermeyi amaçladığı *gayriresmî buluşmalarda* esamesi okunmuyor...

Tabii, küreselleşme çağında *Güney* denilen ülkelerin yönetici sınıflarının da bir kavramı değil. Artık kalkınma, küresel STK'ların, kalkınma ajanslarının işi. Onlara havale edilmiş durumda... Zaten NGO'lar (STK'lar) meseleyi bir hayır işi olarak görüyorlar... Daha çok acil yardımlar için seferber oluyorlar. Ekonomik kalkınmayla ilgili değiller. Hayli zamandır kalkınma cephesindeki iflastan söz edilmiyor. Öyle ya, bundan böyle "çözüm" ekonomilerin "uluslararasılaştırılması", küreselleşme sayesinde mümkün. Eğer öyleyse, ayrıca *kalkınma* diye bir şeye de gerek yok demektir. Artık kalkınmadan söz etmenin bir manası yok!

O halde yapılacak şey belli: Küreselleşeceksin, piyasalara uyum sağlayacaksın, bunun için de dışa açılacaksın... Kurtuluş oradan geçiyor... Tabii durum öyle olunca, küreselleşme çağında artık *Güney* denilen, kapitalist dünya sisteminin çevresinde yer alan *yeryüzünün lanetlileri* için ayrı bir "teoriye", özel bir "reçeteye" de gerek kalmazdı.

Dünyanın tüm bölgelerinde, tek düşüncenin geçerli olduğu, *tek dünyanın* geçerli olduğu koşullarda, kalkınma da artık "birileri" için değil, herkes içindir ve tabii herkes kalkınma halindedir. Herkes aynı yolun yolcusudur. Böyle bir rota değişikliğiyle, perspektif kaymasıyla, kalkınma mitinin herkese vadettiği asgari refah söyleminin de bir karşılığı kalmıyordu... Oysa, Keynesçi-Fordist modelin geçerli olduğu İkinci Emperyalist Savaş sonrasında *Güney'in* yoksullarına da bir kırıntı düşüyordu ve o da oralardaki rejimlere asgari de olsa bir

meşruiyet sağlıyordu. Ulusal bütünlüğü korumayı mümkün kılıyordu...

Serbestleştirme (liberalizasyon), *özelleştirme* (privatizazyon) ve *kuralsızlaştırma* (deregülasyon-dereglemantasyon) ile birlikte eşitsizlikler aldı başını gitti. Nitekim Birleşmiş Milletler Örgütü Kalkınma Programı'nın bir raporuna göre, 20. yüzyılda 174 ülkenin 100'ünde kişi başına ortalama gelir düşmüştü. Tabii yaşam beklentisi de...

Küreselleşme çağında artık "kalkınmanın" esamesi okunmuyor. Artık bütün mesele "yapısal uyum" Meselenin sosyal veçhesine, sosyal boyutuna gelince, artık o iş NGO'lara, sözde "devlet dışı" denilen örgütlere bırakılabilirdi...

Nasıl "kalkınma" retoriği sömürgeciliğin (kolonyalizmin) *başka araçlarla sürdürülmesi* idiyse, küreselleşme, daha doğrusu "yeni küreselleşme" de kalkınmayı başka araçlarla sürdürmekten ibarettir. Artık devlet piyasanın arkasında silinebilirdi... Batılı devletler kendi elleriyle peydahladıklarının araçları haline gelmişlerdi. O halde IMF *yapısal uyum programlarını* dayatabilirdi. Zira bir kere *zihin dünyaları, bilinçleri* ve *hayal dünyaları,* ilerleme, bilim ve teknoloji fetişizmi tarafından dağlanmış bulunuyordu... Bilinç dünyaları, ilerleme ve teknoloji saplantısı, her şeye kadir teknik bilim tarafından hizaya getirilmişti... Yapılan sınırlı itirazlar da bu yeni *paradigmada* bir gedik açmakta başarısız oldu.

Zenginliğin sadece maddi zenginlikten ibaret olduğu düşüncesi varlığını sürdürdü. Kalkınma kavramının önüne bir dizi niteleme sıfatı eklemek genel bir pratik halini aldı; "katılımcı kalkınma", "komünoter kalkınma", "halkçı kalkınma", "eşitlikçi kalkınma"...[25] Bundan büyük başarı olur muydu? Böylece

25 Bkz. Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Özgür Üniversite, 2011.

kurbanların duygularını başka yöne kanalize etmek kolaylaşmıştı. Ve artık neoliberalizm çağında *sürdürülebilir kalkınma* nöbeti devralabilirdi. Malum, şeyleri değiştirmek mümkün olmadığında, kelimeleri, kavramları değiştirmek adettendir...

Oysa, gerçek dünyada yüz yüze gelinen sorunlar, açlık, dışlanma, yoksulluk, ekolojik yıkım, iklim krizi, *gerçekte var olan* "kalkınmanın" bir sonucuydu. Tabii kimin nasıl kalkındığı da bir sır değildi.

Fakat bir şey var: Bütünü oluşturan unsurlardan birine odaklanarak, temeldeki sorunlar savsaklanıyor. Oysa, *gerçek bütündedir, hakikat bütündedir.* Temel dinamikler, genelleşmiş rekabetçi sistemin eleştirisi es geçildiği sürece, şeylerin gerçeğine nüfuz etmek mümkün değildir. Oysa ortada "gerçekte var olan kalkınmadan" başka bir şey yok. Ve gerçekte var olan kalkınma da ekonomik savaş, doğanın yağmalanması, ekolojik yıkım, iklim krizi, sosyal çürüme, farklı kültürlerin yok olmasıdır... Aslında köklü, radikal bir paradigma değişikliğine ihtiyaç var. Her halkın kendi sorunlarını enternasyonal dayanışma koşullarında ele alma gereği var. Bunun için de kalkınma, ilerleme, küreselleşme gibi kavramların ne ifade ettiği, kimin için ne anlama geldiği hususunda *bilinç açıklığına* ihtiyaç var. Daha önce de ifade ettiğim gibi, büyüme kalkınma değil ve büyüyen de sermaye... Velhasıl ideolojik planda bir devrim, bir yenilenmeye ihtiyaç var.

O halde iki şey söylenebilir; birincisi, "muasır medeniyet" denilen, kapitalizmdir, emperyalizmdir, kolonyalizmdir. Yeryüzünün beşerî ve doğal kaynaklarını sömürenlerin, yağmalayanların, talan edenlerin düzenidir. İkincisi, artık yıkıcılığı yapıcılığının önüne geçmiş durumdadır... Her seferinde çözdüğünden daha çok sorun yaratıyor, insanlığın ve uygarlığın geleceğini tehlikeye atmış bulunuyor. Türkiye'nin Batıcı

yönetici elitleri 21. yüzyılda da Batı'ya ulaşma hedefinden uzaklaşmış değil. Hâlâ çürümüş ve çürüten burjuva uygarlığını "yakalamak" "vazgeçilmez bir amaç sayılıyor". Üstelik burjuva uygarlığının iflası da ortadayken... Kapitalizm koşullarında, kapitalizmden kopmadan "kalkınma" diye bir şey asla mümkün değildir. Kapitalist sömürü ve emperyalist bağımlılık koşullarında "kalkınma", "ilerleme", "muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkma" türü söylemler sadece kitleleri aldatmaya, sömürü-bağımlılık-hâkimiyet ilişkilerini sürdürmeye yarar.

3. Avrupa Birliği bir "yeryüzü cenneti" değildir

Türkiye'nin AB'ye katılması, "muasır medeniyet seviyesine" ulaşma hedefinin gerçekleşmesi olacaktı. Esasen Avrupa'ya katılma perspektifi cumhuriyet dönemine mahsus bir şey de değildi. Bundan 281 yıl önce Tanzimatçı Mustafa Reşit Paşa da *civilisation*'a katılma isteğini dilendirmişti. Cumhuriyet döneminde Avrupa Birliği'ne katılma başvurusu 1959'da yapıldı. 61 yıl sonra Türkiye hâlâ "bekleme odasında". Türkiye katılma başvurusu yaptığında birliğin adı "Ortak Pazar"dı. Daha sonra AT adını aldı ve şimdi Avrupa Birliği... 1959'da üye sayısı 6 idi, bugün 28... Ve o 28'in içinde Türkiye yok! Neden? Aslında iki tarafı ilgilendiren iki nedenden, daha doğrusu iki *ikiyüzlülüğün kesişme noktasında bir sorun olmasından*... Birincisi, Avrupa'nın "asıl ortakları" Türkiye'yi içlerine almak istemiyorlar. Fakat hiçbir zaman "almayacağız" da demediler... Türkiye'nin kalabalık nüfusu belirli çevrelerde dillendirilse de asıl neden "kalabalık nüfus" değildi. Kaldı ki, büyük nüfus büyük "pazar" demektir ve sermaye için büyük bir nimettir. Asıl neden herhalde Türkiye'nin Müslüman bir ülke oluşuydu. AB'nin bir Hristiyan kulübü olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

Tabii bir de sorunun Türkiye'yi ilgilendiren tarafı var... Türkiye'nin egemenleri, retorik olarak AB'ye katılma yanlısı görünseler de öylesi samimi bir niyetleri hiçbir zaman olmadı. Avrupa'nın demokratik standartları "kutsal devlet" için bir tehlike sayıldı. Eğer bir dizi demokratik açılım gerçekleşirse, bunun Türkiye'nin bölünüp parçalanmasıyla sonuçlanacağını düşünüyorlar. O zaman mesela Kürt sorununu çözmek, demokratik açılımlar yapmak gerekecek. Oysa bu rejim hiçbir zaman Kürt sorununu çözmek istemedi. Zira varlığını "iç düşmanlara" borçlu ve onların başında da Kürtler geliyor. Bu rejim hiçbir zaman haklar, özgürlükler ve demokrasi bahsinde adım atmaz. Öyle bir şeyin *kutsal devletin büyüsünü bozmasından* korkar. Bugüne kadar halktan gelen hiçbir talep kabul edilmedi... Egemenler, eğer bir talebe olumlu cevap verilir ve gereği yapılırsa, başka taleplerin gündeme gelmesinden korkuyorlar. *Kapı bir kere açılırsa, kimin geçeceği belli olmaz* diye düşünüyorlar. Demokratikleşme, rejimin tabularıyla, *kutsallarıyla* hesaplaşmayı varsayar... Mesela o zaman işlenmiş insanlık suçları tartışma gündemine gelebilir. Bu rejimin kendi geçmişiyle yüzleşme yeteneği yok. Bağnaz resmî tarih ve resmî ideoloji öyle bir şeye izin vermiyor. Demokratikleşmenin *o yolu açmasından korkuluyor...* Netice itibarıyla Türkiye'nin AB'ye katılma perspektifi, *iki ikiyüzlülüğün kesişme noktasında bir sorun olarak görülmelidir...*

Fakat sözünü ettiğimiz ikiyüzlülüğe rağmen, Türkiye AB'ye katılmasa da Türkiyeliler AB'ye katıldı. Şu anda yurtdışında yaşayan yaklaşık 5 milyon kişinin ezici çoğunluğu AB ülkelerinde... Aslında kapılar açık olsa, Türkiye'nin nüfusunun önemli bir bölümünün Avrupa'nın yolunu tutacağını tahmin etmek zor değil... Bir ülkeyi "yaşanamaz bir yer haline getirirseniz" başka türlü olabilir miydi?

"Reel Avrupa Birliği" bir ABD projesidir, büyük sermayenin imparatorluğudur

Her nekadar AB'nin temelinin 1957'de Roma Antlaşması'yla atıldığı bilinse de *asıl temel atma tarihi*, NATO'nun kurulduğu 1949'dur. Zira bugünün AB'sinin temeli Roma'da değil, Washington'da atıldı... İkinci Emperyalist Savaş'ın sonunda Avrupa'nın doğusu Sovyetler Birliği'nin etki alanına girmiş, batısı da savaşta büyük yıkıma ve kan kaybına uğramıştı. Emperyalist savaştan prestijini artırarak çıkan Sovyetler Birliği, Batı Avrupa'nın yoksulluk ve sefaletle boğuşan işçi sınıflarının ve emekçi halk kitlelerinin gözünde bir "çekim merkezi" haline gelmişti. Üstelik bazı ülkelerde (Fransa, İtalya) güçlü komünist partileri vardı. İşte AB projesi böyle "kritik bir tarihsel anda" gündeme gelmiş, küreselleşme yolundaki Amerikan ve Batı Avrupa sermayesinin imdadına yetişmişti. Dolayısıyla, baştan itibaren büyük sermayenin projesiydi... 1947'da CIA Avrupa'daki durumla ilgili, politik ve ekonomik mahiyette olmak üzere iki "tehlikeye" dikkat çekiyordu. Ekonomik mahiyetteki sorun, Batı Avrupa'da ekonomik bir çöküşün "ABD'nin güvenliği" açısından arz ettiği "tehlikeydi". Kaygının nedeni de komünist unsurların iktidarı ele geçirme ihtimaliydi. Ve söz konusu ikili tehlikeyi bertaraf etmek üzere *Marshall Planı* devreye sokuldu.

Ekseri sanıldığı gibi, "Marshall Yardımı" asla *insani kaygılarla* gündeme gelmiş değildi. Öyle bir şey zaten mümkün de değildir. Zira dönemin tartışmasız hegemonik gücü haline gelmiş olan ABD'nin *saf insani kaygılarla* hareket ettiğini düşünmek abesle iştigal etmek olurdu. Planla amaçlanan, çökme riski altındaki Batı Avrupa rejimlerini "ayağa kaldırmaktı". Tabii yardımın şartları vardı: 4 Mayıs 1947'de Fransa'da,

13 Mayıs 1947'de İtalya'da, aynı ayın sonlarına doğru da Belçika'da komünist bakanlar hükümetten kovuldu. Bu operasyonun hemen sonrasında da (5 Haziran 1947) Marshall Planı ilan edildi. Planın amacı, Amerikan dolarının egemenliği altında Avrupa ekonomilerini bütünleştirmekti. Elbette planın başka amaçları da vardı: ABD ekonomisini 1948-49 krizinden kurtarmak, savaşta zayıf düşen Avrupa kapitalizmini düzlüğe çıkarmak, Batı Avrupa'daki sol hareketleri etkisizleştirmek ve Amerikan sermayesinin Avrupa'ya daha fazla nüfuz etmesinin koşullarını oluşturmak... Bunun anlamı, Batı Avrupa ekonomilerinin yönünü Atlantik'in öteki yakasına çevirmekti. Başka türlü söylersek, bidayetten itibaren AB projesi bir Atlantik projesiydi. Realite tevatürden farklıydı... Ve Marshall Planı etkisini göstermekte gecikmeyecekti: 1948-1951 arasında dış yardımlar ikiye, ABD'ye transfer edilen kâr da yaklaşık üçe katlanmıştı...

Ekseri tevatür edildiği gibi, AB iki kutup arasında (ABD ve Sovyetler Birliği) bağımsız bir güç odağı oluşturmak üzere gündeme gelmedi. AB projesinin misyonu, Batı Avrupa rejimlerini ABD'nin bir *vasali* yapmaktı... Esasen AB projesi temel bir tespite dayanıyordu: Doğası gereği yayılmak, *küreselleşmek* zorunda olan sermaye (kapitalizm) her bir kapitalist ülkenin dar sınırları içine hapsedilemezdi. Dolayısıyla AB projesi büyük sermayenin her seferinde genişleyen pazar ihtiyacının bir gereği olarak gündeme gelmişti. Dönemin medyası 169 milyonluk "büyük pazardan" söz ediyordu. Nitekim, Fransız *Pathé Journal*'in 3 Temmuz nüshasında, "Neden bir Avrupa ortak pazarı" sorusunun cevabı şöyle veriliyordu: "Çünkü modern ekonomi hayati önemde geniş alanlar gerektirir... İç gümrükler tasfiye edilerek Avrupa dünya ekonomisi ölçeğinde 160 milyon tüketiciden oluşan bir pazara dönüşüyor. Bu,

verimliliğe, tam istihdama ve ancak geniş pazarların mümkün kıldığı işletmelerin modernizasyonuna açılan yoldur."

Roma Antlaşması 25 Mart 1957'de imzalandı. O tarihten sonra Batı Avrupa ekonomilerinin bütünleşmesi hızlandı. Antlaşmaya göre, 1 Temmuz 1968'den itibaren sanayi ürünlerine konan gümrük vergileri tümden kaldırılacaktı. Tabii izleyen yıllarda başka alanlarda da (tarım ve ticaret politikaları) ortak politikalar gündeme gelecekti. Malların, sermayenin, hizmetlerin ve insanların serbest dolaşımı sağlanacak, sermayenin önü sonuna kadar açılacak, pazar genişleyecekti...

Bunları da politik-bürokratik kurumsal yapıların oluşturulması izleyecekti: Avrupa Komisyonu, Bakanlar Kurulu ve Avrupa Parlamentosu üçlüsü... ABD'nin belirleyiciliğinde büyük sermayenin önünü açmak üzere oluşturulan, Avrupa'yı Amerika'nın bir *vasali* statüsüne indirgeyen bu projeye yegâne itiraz General De Gaulle'den gelmişti. O dönemde Fransa'nın devlet başkanı olan General De Gaulle, her ne kadar Roma Antlaşması'nın *liberal* karakterine itiraz etmese de ABD *vasali* bir Avrupa yerine, *Avrupalılar için Avrupa'dan* yanaydı. Avrupa'nın hem ekonomik hem de politik planda etkin bir güç odağı, dünya siyasetinin belirleyici bir aktörü olmasından yanaydı. Bu yüzden ABD'nin tam bir *truva atı* dediği İngiltere'yi AB dışında tutmakta ısrarlıydı. Avrupa'nın neredeyse ABD'nin bir "serbest bölgesi" haline gelmekte olduğunun bilincinde olan bir devlet adamıydı. Fakat De Gaulle'ün önerdiği proje destek görmedi. Batı Avrupa büyük sermayesi tercihini Atlantik'ten ve serbest ticaretten yana yaptı ve o tarihten sonra da *bağımsız bir Avrupa* perspektifi artık bir daha hiçbir zaman gündeme gelmeyecekti... AB'nin rotası bütünüyle ABD'nin etki alanına girip *Soğuk Savaş'a* endekslenecekti...

Maastricht Antlaşması'yla AB projesinin sınırsız bir piyasa ekonomisi tercihinden başka bir şey olmadığı tartışmasız bir şekilde ortaya çıktı. Esasen AB'nin ilk bileşenlerinin tamamı eski kolonyalist güçlerdir. İlk kolonyalistler, İspanya ve Portekiz; büyük kolonyalist imparatorluklar, İngiltere, Hollanda, Fransa ve Belçika; sofraya geç dahil olanlar Almanya ve İtalya... Bu kolonyalist güçlerin "eski" kolonileriyle ilişkilerinin mahiyeti, *dekolonizasyona* (kolonyalizmin doğrudan veya klasik versiyonunun tasfiyesi anlamında) rağmen özü itibarıyla değişmedi. Bu yüzden kolonyalizmin tasfiye edildiği söyleminin reel bir karşılığı yoktur. Velhasıl emperyalizm cephesinde kayda değer bir "yenilik" yok! Sadece Avrupa'nın kolonyalist-emperyalist devletleri kendi aralarındaki çatışmaya son verip ABD'nin şemsiyesi altına girmeye razı olarak, *kolektif emperyalizmin* üç bileşeninden biri (diğer ikisi ABD ve Japonya) olmayı tercih ettiler. *Vasalleşmeye* razı oldular... Bir dizi insani söyleme rağmen, Avrupa'nın dünyanın geri kalanıyla ilişkileri yeni bir retorikle ve yeni bir görüntü altında kaldığı yerden devam etti. Aslında AB'nin şimdilerde *Güney* denilen üçüncü dünya ülkeleri emekçi sınıflarına ve Avrupa'nın işçilerine ve emekçi sınıflarına karşı büyük sermayenin (küresel plütokrasinin) tam bir "ortak saldırı cephesi" olduğunu söylemek bir abartı değildir... Avrupa Birliği'nin genişlemesi, birliğe dahil olan ülke sayısının önce İrlanda, İngiltere ve Danimarka'yla 6'dan 9'a, daha sonra 12'ye, şimdilerde de 28'e çıkması, sermayenin pazar ihtiyacının bir gereğidir. Oysa AB'nin her genişlemesi olumlu bir şey olarak sunuluyor. Oysa her genişlemenin işçilerin ve bir bütün olarak emekçi çoğunluğun aleyhine olduğunu görmek için "uzman" olmak gerekmiyor...

Demokrasi retoriğinin reel bir karşılığı yok!

Baştan itibaren Avrupa Birliği projesiyle asıl amaçlanan sermayenin önünü açmaktı. Yayılmak, genişlemek, küreselleşmek *zorunda olan* kapitalizmin ihtiyaçları için tasarlanmıştı. Gerçek anlamda bir Avrupa Birliği, kapitalizm koşullarında, neoliberalizm koşullarında mümkün olmazdı. Dolayısıyla *reel Avrupa Birliği* bir kapitalistler kulübüydü. Belirleyici olan halkların iradesi değildi. Birliğin tüm oluşum aşamalarında (ortak pazar, tek pazar, Maastricth Antlaşması, tek para avro, Avrupa Birliği Anayasası, Lizbon Antlaşması gibi) halkların iradesinin gerçek anlamda bir dahli olmadı. Tam tersine, birbirini izleyen söz konusu aşamalar, emekçi sınıflar lehine kazanılmış sosyal ve demokratik mevzilerin aşındırılması anlamına geliyordu...

Yegâne amacı ve varlık nedeni kârı, dolayısıyla sermayeyi büyütmek olan kapitalist-emperyalist bir birliğin demokratiklik iddiasının bir karşılığı olması mümkün değildi. Fanatik piyasacılıkla malul, *liberal virüs* tarafından zehirlenmiş bir oluşumun, geniş emekçi sınıflara teklif edebileceği bir şey olabilir miydi? Orada söz konusu olan demokrasi kaygısı değil, *daha fazla sömürüydü*... Bir insanın politik planda "özerk olabilmesi", ekonomik planda da özerkliği varsayar... Oysa *birlik*, insan ve toplum yaşamı için vazgeçilmez olan ne varsa özelleştirilmesini, bir kâr aracına dönüştürülmesini, *kamu hizmeti olsun, sosyal hizmetler olsun* hepsinin özelleştirilmesini *piyasanın işleyişinin bir gereği, olmazsa olmazı sayıyordu*... Nitekim, koronavirüs (Covid-19) salgınında genel olarak özelleştirme saplantısının, özel olarak da sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesinin ne anlama geldiği anlaşıldı. Kâra endeksli sistemin ne demeye geldiği görüldü. Binlerce insan, yeterli

hasta yatağı, hekim, hemşire, yoğun bakım ünitesi yetersizliğinden hayatını kaybetti. Kamu hizmetlerinin, sosyal hizmetlerin özelleştirilmesinin faturasının kimlere kesildiğini gözler önüne serdi.

Bir devletin, bir rejimin niteliğini belirleyen, onun *biçimsel işleyişinden* çok, sınıfsal niteliğidir. Eğer öyleyse soru şu olabilir: AB'nin rotasını aslında kim belirliyor? Cevap belli değil mi? Elbette büyük sermaye grupları, Avrupa oligarşisi ve plütokrasisi belirliyor... Esasen temsili demokrasi denilen kitleleri aldatmanın, oyalamanın bir aracıdır. Hiçbir zaman "reel bir temsil" söz konusu değildir. Zaten bidayetten itibaren temsili demokrasi gerçek demokrasinin önünü kesmek amacıyla peydahlanmıştı.

Kaldı ki, AB'de süreci asıl belirleyen *seçilmişler* değildir... Üye devletlerin "bağımsız" bürokratik-teknokratik yapılarıdır. Bu reel iktidar odaklarının misyonu demokratik işleyişin önünü kesmektir ama demokrasi ilkesini işlemez hale getirme kaygısı da başka amaçları gerçekleştirmek içindir. Bir kere söz konusu bürokratik-teknokratik iktidar araçları sadece Avrupa'da değil, dünya ölçeğinde de sermaye egemenliğini, eşitsiz ekonomik-ticari ilişkiler bütününü ve aşırı kârları güvence altına almak, neoliberal sistemi dünyanın her yerinde hâkim kılmak, işçilerin, bir bütün olarak emekçi sınıfların, üçüncü dünya halklarının haklı taleplerini bastırmak gibi işlevler üstlenmiş durumdadır. İşçilerin ulusal düzeyde sahip oldukları ve daha iyi kullanmaları muhtemel pozisyonlarını, pazarlık güçlerini zayıflatmak üzere, *karar mekanizmalarını* ulusal düzeyden, ulusüstü kertelere aktararak etkisizleştiriyor. Bilindiği gibi, *temsil edenle temsil edilen* arasındaki mesafe büyüdükçe temsilin etkinliği daha da azalır. Bu yüzden doğrudan demokrasi vazgeçilmezdir.

Her ne kadar birlik üyesi ülkelerin yurttaşları her beş yılda bir Avrupa Parlamentosu için temsilci seçse de bu onların yönettiği anlamına gelmiyor. Zira *asıl iktidar odağı* Avrupa Konseyi ve Bakanlar Konseyi... Parlamenterlerin yasa teklifi yetkisi bile yok. Birlik politikasıyla ilgili temel kararlar (ortak tarım politikası, gümrükler, iç pazar, avro gibi) Avrupa Konseyi'nin yetki alanında. Birliğin geleceğiyle ilgili temel kararlar Avrupa Komisyonu ve Bakanlar Konseyi tarafından alınıyor. Her ne kadar Bakanlar Konseyi üyeleri üye devletler düzeyinde yapılan seçimlerle belirlense de kendilerini seçenleri temsil ettikleri söylenemez. Zira *temsilin* kendisi sorunlu... Yılda dört kere toplanan Bakanlar Konseyi, temel doğrultunun çerçevesini belirliyor. Bakanlar Konseyi'nde alınan kararlar, birliğin yürütme organı olan Avrupa Konseyi tarafından uygulanıyor. Komisyonun kararları, uygulama aşamasına Parlamento ve Bakanlar Konseyi'nin onayıyla girse de asıl karar verici olan Avrupa Konseyi, dolayısıyla alınan kararlar şeklen "demokratik" görünse de orada söz konusu olan bir biçim sorunu. Netice itibarıyla gerçek iktidar odağı Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi. Avrupa Birliği Parlamentosu da seyirciyi oyalama işlevi görüyor...

Avrupa Merkez Bankası'nın başkanı ve yöneticileri Avrupa Konseyi tarafından tayin ediliyor. Para ve döviz politikasını belirleyen söz konusu banka *özerk*, hesap vermiyor, istediği kararı alıyor. Yaklaşık 500 milyon insanı ilgilendiren kararlara imza atıyor ama hiçbir denetime tabi değil. Zaten Maastricht Antlaşması sonrasında temel politik kararların %70'i Avrupa Parlamentosu tarafından değil, Avrupa Komisyonu'nun kimseye hesap vermek durumunda olmayan teknokratları tarafından alınıyor. Söz konusu teknokratlar sadece altı ayda bir birkaç saatliğine toplanan başbakanlara "hesap veriyorlar!"...

Aslında hem Avrupa kurumlarının yöneticileri hem de Avrupa Parlamentosu üyeleriyle halk çoğunluğu arasında belirgin bir *sınıf farkı var*... Daha da ötede, başta Avrupa Parlamentosu olmak üzere Avrupa kurumları lobiciler aracılığıyla çokuluslu şirketler ve bir bütün olarak "iş dünyası" tarafından kuşatılmış durumda. Söz konusu kurumlarla doğrudan ilişkide olan lobilerde yaklaşık 15 bin lobici "uzman" görev yapıyor: Büyük sanayi lobileri, işveren sendikaları lobileri, NGO'lar, uzmanlık şirketleri, halkla ilişkiler ve komünikasyon lobileri... Bu, her parlamentere yaklaşık 30 lobici düştüğü anlamına gelir. Brüksel'de derin kök salmış, en büyük "halkla ilişkiler" ajansı olan *Burson-Marsteller*'ın Arjantin, Endonezya, Güney Kore gibi ülkelerde (aşırı sağcı) diktatörlerin "imajını düzeltme"[26] işi yaptığı hatırlanmalıdır. Tabii söz konusu lobicilerin bir saatlik "hizmet" karşılığında 700 avrodan düşük ücret talep etmedikleri de...

AB, antidemokratikliğini gizlemek amacıyla, "sivil toplum", "sosyal ortaklar" ve "sosyal taraflar" gibi söylemleri de ustalıkla kullanıyor. Bir avuç çokuluslu şirket patronunu temsil eden bir lobi, *sivil toplumun* iradesi sayılıyor ve *sosyal taraf* ilan ediliyor. Bir veya birkaç çokuluslu şirketi "temsil eden" birkaç lobici de, birkaç milyon işçiyi temsil eden bir sendika konfederasyonu da "çıkar grubu" sayılıyor ve eşdeğerde görülüyor... Gerçi "tarafların" varlığı bir vakıa olsa da, aslında tarafların "durumu" da bir vakıadır. Köle efendinin, serf senyörün, işçi kapitalist patronun tarafıdır demenin acaba bir kıymet-i harbiyesi var mıdır? AB'nin bir hukuk devleti olduğu da öyle... Hukuku olmayan bir devlet olmayacağına göre...

26 *Europe Inc: Comment les multinationales Construisent l'Europe et l'Économie Mondiale*, s. 49'dan aktaran Benjamin Landais, Aymeric Monville ve Pierre Yaghlekdjian, *L'Idéologie Européenne*, Éditions Aden, 2008, s. 87.

Bir dizi normun varlığı, hukuki normlar hiyerarşisinin varlığı ve bunların anayasal denetime tabi olması, kuşkusuz onun bir "hukuk devleti" olduğunu gösterir ama o kadarı demokratiklik iddiasında olmak için yeterli değildir. AB'nin demokratikliğinin bir başka "kanıtı" da basın özgürlüğü... Tüm büyük gazeteler, televizyon kanalları, radyolar, velhasıl tüm iletişim araçları küçük bir azınlığın, dar bir sermaye grubunun mülkiyetinde ve tasarrufundayken orada basın özgülüğünün bir kıymet-i harbiyesi olabilir mi? Tabii temel üretim araçları da küçük bir azınlığın mülkiyetinde ve tasarrufundayken, orada özgürlüklerden söz edilebilir mi?

Sosyal Avrupa mı?

Söylem şöyleydi: Önce ekonomik birlik gerçekleşecek, politik birliğin koşullarını yaratacak (Avrupa Anayasası'nın –TCE– kabulü de siyasi birliğin tecellisi olacaktı), üçüncü aşamada da "sosyal Avrupa"ya sıra gelecekti... Söylem öyle olsa da aslında *üçlüden* gerçekleşen sadece birincisi olan kapitalist entegrasyondu. Politik entegrasyon gerçekleşmek şurada dursun birlikte dağılma süreci başlayalı hayli oldu... Kaldı ki, öyle bir şeyin *ultra-liberalizm* temelinde gerçekleşmesi zaten mümkün değildir. Sosyal Avrupa'ya gelince, bu söylem *ilerleme ideolojisinin* bir tezahürü ve neoliberal küreselleşmeye teslim olmuş Avrupa solunun ideolojik bir manipülasyonudur... Zira Avrupa'nın ne olduğu ve/veya ne olması gerektiğine dair bıktırıcı nakarata rağmen Avrupa Birliği hiçbir zaman *halkların Avrupası* olmadığı gibi, aslında öyle bir niyet de söz konusu değildi... Amaç Avrupa'nın büyük kapitalistlerinin, büyük sermaye gruplarının ihtiyacına cevap verecek bir "çerçeve" oluşturmaktı. Ulusüstü kurumsal çerçeve, küreselleşen sermayenin ihtiyacı olan kararların alınmasını ve düzenleme-

lerin yapılmasını kolaylaştırmakla, ama asıl olarak da ulusal düzeylerde emekçi sınıflar tarafından kazanılmış mevzileri "aşındırmanın" araçlarını yaratmakla ilgiliydi...

Elbette Avrupa solunun misyonuna ve varlık nedenine yabancılaşması *kolektif emperyalizmin* bir bileşeni olan AB'nin destekçisi olmakla başlamadı. Aslında adına yaraşır bir Avrupa solu hiçbir zaman olmadı. Avrupa solu kapitalist barbarlığa bir alternatif oluşturma, onu aşma perspektifine hiçbir zaman sahip olmadı. Oldum olası, burjuva düzeninin bir "iç muhalefeti" olmanın ötesine geçemedi. Her zaman kolonyalistti ve öyle kaldı. Nitekim, II. Enternasyonal'in 1907'deki Stuttgart Kongresi'nde Hollandalı sosyalist Van Koll, "sosyal bir kolonyal politika" öneriyordu ve Koll o görüşü savunan yegane sosyalist değildi... Fransız sosyalist milletvekili Alexandre Varenne, 1925-1938 aralığında Fransız sömürgesi Hindi Çin'inde genel valiydi. Dönemin Fransız sosyalistleri, "uygarlıklar hiyerarşisine" ve "uygarlaştırıcı misyona" dayalı bir söylem geliştirmişlerdi. Son on yıllarda "ana akım" Avrupa solu için "sosyal ilerleme" söylemi sosyal hakların aşındırılmasına giden yolu aralamaktan başka bir işe yaramıyor...

Üye ülkelerde neoliberal politikalar pupa yelken yol alırken AB düzeyinde hangi mucize, şeylerin seyrini değiştirebilirdi? Kendinden menkul Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (CES) mu sermeyenin saldırısına karşı koyacak? Avrupa Sendikalar Konfederasyonu 82 üyeye sahip ama varlığı bir biçimden ibaret... Tamamıyla bürokratik olarak merkezden, "yukarıdan" oluşturulmuş, mücadele alanından kopuk bir konfederasyon... Aslında söz konusu örgüt, AB'nin egemen söylemi olan ve neoliberal saldırıyı meşrulaştıran *sosyal odaklar* söyleminin bir unsuru, daha fazlası değil... Ne zamandan beri işçilerle patronlar *kendinden menkul bir ortaklığın taraf-*

ları oluyor? Aslında Avrupa solunun önerdiği yeni ve orijinal bir şey değil. Oldum olası ABD'de olanı sanki yeni bir şeymiş gibi sunmaktan ibaret... Başka türlü söylersek, Amerikan siyasi kültürünün belirleyici, başat niteliği olan *konsensüs* söyleminin Avrupa'ya taşınması... Bürokratik Avrupa Sendikalar Konfederasyonu, son on yıllarda moda olan *sosyal diyaloğun* bir unsuru... O konfederasyonda çalışanların "işçilikle" bir ilgileri yok. Zaten bir kısmı ömür boyu profesyonel sendikacılardan oluşuyor... Birçoğu da Avrupa'nın önemli okullarından mezun "uzmanlar". Konfederasyonun finansörü de Avrupa Komisyonu. Ücretleri bu komisyon (devlet ve sermaye) tarafından ödenen "sendikaların" gerçek anlamda işçi örgütü-sendika sayılmaları mümkün müdür? Aslında Avrupa Sendikalar Konfederasyonu da diğer AB kurumlarının işlevine koşulmuş durumda; sermayenin sömürüsünü meşrulaştırıp kabullendirmek... Konfederasyon, işçilerin, emekçilerin, mütevazı toplum kesimlerinin çıkarını savunmak, sermayenin saldırısını püskürtmek yerine, patronlarla kalıcı bir işbirliğinin peşinde, *konsensüsün* hizmetinde...

Kapitalizmin saldırısı derinleştikçe sınıflar, bölgeler ve ülkeler arasındaki eşitsizliğin ve hiyerarşinin derinleşmesi de kaçınılmazdır. Oysa, bir ülkenin AB'ye "tam üye" olması bir başarı veya bir *kurtuluş* olarak sunuluyor. Bu yüzden *birliğin* genişlemesi demek, *birliğe* üye ülkelerde sömürünün derinleşmesi demektir. AB'nin kapitalist patronları için *birliğe* yeni bir üyenin katılması demek, ucuz işgücü ve *pazarın genişlemesi* anlamına geliyor. Mesela Romanya'da asgari ücret 114 avro. Fransız çokuluslu otomobil devi Renault, Romanya'da *Dacia modelini* üretiyor ve çalıştırdığı işçilere ortalama 285 avro ücret ödüyor. Tabii Romanya'da geçerli ücretle üretip Fransa'da geçerli fiyatla satıyor.

İşçilerin birbirlerine rakip hale getirildiği koşullarda hâlâ "sosyal Avrupa"dan söz etmenin bir karşılığı olabilir mi? "Sosyal damping"in kural haline getirildiği koşularda *sosyalin* bir kıymet-i harbiyesi olabilir mi? Bu vesileyle Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) verdiği rakamları hatırlamak uygun olur. Dünya ölçeğinde işçilerin %70'i bir iş akdine tabi olmadan çalışıyor ve %80'i de hiçbir sosyal korumadan yararlanmıyor. Başka türlü söylersek sosyal güvenceden yoksun... Bir şey de şu: Polonya, Macaristan, İspanya, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya ve Estonya, AB'ye üye olmadan önce NATO'ya dahil edildiler ve Irak'a asker göndererek, "dünya barışı için nasıl *yanıp tutuştuklarını*" kanıtladılar... Daha önce de söylediğimiz gibi, AB demek *kolektif emperyalizmin üç bileşeninden biri* demek... AB demek NATO demek...

Baştan itibaren AB iki şeye dayandı: Neoliberal küreselleşme ve askerî bir saldırı paktı olan NATO. Böyle bir birliğe katılarak *hidayete ereceğini* sanmaktan daha büyük aymazlık olabilir mi? Eğer düşünme yeteneğiniz dumura uğramışsa neden olmasın? Oysa, ünlü Fransız düşünür Alain, "Düşünmek hayır demeyi bilmektir," demiştir. Sizin yerinize kapitalist patronların akıl hocaları, medyatik aydınlar, siyaset erbabı, her şeyi bilen köşe yazarları "düşünmeye" devam ettikçe AB gibi emperyalist bir birliğin *refah, özgürlük, demokrasi, bolluk adası, yeryüzü cenneti sayılması* neden şaşırtıcı olsun? Bir şey daha var. Son kırk-elli yıldır Avrupa'da gerçek bir sol hareket, bir sol muhalefet yok! Neoliberalizme teslim olmuş bir "sol" olamayacağına göre... Herhalde davulun sesi hoş geliyor ki yakın zamana kadar "emeğin Avrupası" tekerlemesi kimi "rafine solcuların" ağzından düşmüyordu.

VI

Eko-Sosyalist Paradigma Zamanı

> Kıvılcım dinamite ulaşmadan yanan fitili kesmek gerekir.
>
> *Walter Benjamin*

> Şu komünizm... insan ile doğa arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın gerçek çözümü. Tarihin çözüme kavuşmuş (ya da çözümlenmiş) muammasıdır ve bunun bilincindedir.
>
> *K. Marx*

Bu dünyada insan yaşamı için vazgeçilmez olan ne varsa elimizden alındı. Hava zehirli, su kirli, toprak yorgun... Artık yediklerimiz hasta ediyor. Otların, ağaçların, çiçeklerin kokusunun yerini benzin, mazot kokusu, sessizliğin yerini arabaların gürültüsü aldı. Çocuklar ekmeğin AVM'lerde üretildiğini sanıyor, buğdaydan habersiz. Devasa kuleler, neon ışıklar göğü, ayı yıldızları görünmez kılıyor, genç nesiller Çoban Yıldızı'nı bilmiyor. Beton ve asfalt insanların ayağını toprağa değdirmiyor. Hastane artık hastane olmaktan çıktı, bir ticarethaneye, kapitalist işletmeye dönüştü, misyonuna ve varlık nedenine yabancılaştı. İnsan ve toplum yaşamı için vazgeçilmez olan *müşterekler* özelleştirildi, birer kâr aracına dönüştürüldü. Oysa *müşterekler* insanları-toplumu bir arada

tutan *tutkaldır.* İnsanlar yalnız... Aşırı zenginlik artışına aşırı yoksulluk ve sefalet eşlik ediyor. İklim krizi ve ekolojik yıkım almış başını gidiyor. Velhasıl tam bir anlam kaybı söz konusu... Bu bir *sürdürülemezlik halidir,* başka türlü ifade etmek gerekirse *uygarlık krizidir.* İnsanlık ve uygarlık artık geri dönüşü olmayan *kritik eşiği* aşmış bulunuyor.

"Uygarlık krizinin" gerisinde ne var?

Neden bir uygarlık krizi ortaya çıktı sorusu, "kapitalizm nedir, nasıl işliyor, ne gibi 'zorunlu' sonuçlar ortaya çıkarıyor" sorularından bağımsız değil. Kapitalizmin şimdilerde içine sürüklendiği kriz, sistemin bildik krizlerinden biri değil. Bu, Antonio Gramsci'nin *organik kriz* dediği... Gramsci, "Organik kriz şu ki, eskisi ölmekte yenisi ise henüz ufukta görünmüyor ve bu alacakaranlıkta canavarlar ürüyor," demişti... "Organik kriz" küresel ve çok boyutlu kriz demektir. Sadece ekonomik krizden ibaret değildir, aynı anda finansal, ekolojik, sosyal, politik, jeopolitik, kültürel, etik krizdir. Fakat asıl zorluk, tüm bu krizler arasındaki *organik bağı, karşılıklı etkileşimi* anlamakla, bilince çıkarmakla ilgilidir.

Birçok yerde *neofaşist iktidarların* türemesi, politik krizin belirgin bir emaresi. Zira neoliberal saldırıyı artık bildik yöntem ve araçlarla sürdürmek mümkün değil. ABD'de Trump, neofaşist örneklerden sadece biri ve *liberal demokrasi* oyununun artık oynanamaz oluşuşunun kanıtı. Sosyal kriz de İkinci Emperyalist Savaş sonrasının *refah devleti, sosyal devlet* modelinin tasfiyesinin sonucu. Başta işçi sınıfı olmak üzere, ezilen ve sömürülen sınıfların ve daha genel olarak da *yeryüzünün lanetlilerinin* bulundukları mevzilerin gerisine püskürtülmesinin sonucu. Nitekim, sosyal devlet modelinin geçerli olduğu ülkelerde, GSYH'nin %40'tan fazlası *meta kategorilerinin* dı-

şına çıkarılmıştı. Sosyal refah amacıyla kullanılıyordu. Etkin bir sosyal güvenlik sistemi geçerliydi, kamu hizmetleri alanı genişlemişti. Velhasıl güçlü bir kamu sektörü vardı. Parasız sağlık ve eğitim söz konusuydu, işsizlik, hastalanmak artık bir kaygı konusu değildi. Şimdilerde özelleştirmelerle tüm kazanımlar yok edilmiş durumda.

İklim krizi ve bir bütün olarak ekolojik yıkım, tehlikeli, geri dönülmez kritik eşiğin aşılmakta olduğunun habercisi... Ekolojik bozulmaya sayısız sosyal kötülük (açlık, işsizlik, yoksulluk, sefalet) ve etik kriz eşlik ediyor. Bunun anlamı artık hastalığın tüm bünyeyi sarmış olmasıdır. Bir tıp terimini kullanmak gerekirse, bir *metastaz* durumu söz konusu.

İşte, son on yılda dünyanın dört bir yanında az çok eşzamanlı olarak sahneye çıkan halk isyanlarının, protestoların nedeni bu... Aslında bir duvara dayanmışlık durumu söz konusu. Dolayısıyla bir *kızıl-yeşil birlikteliğinin* veya aynı anlama gelmek üzere, eko-sosyalist paradigmanın vakitlice ete kemiğe büründürülmesi gereken bir zamandayız.

Kapitalizm genelleşmiş meta üretimi sistemidir. Canlı olan ne varsa ölü metalara dönüştüren bir sömürü düzenidir. Öyle ki, hiçbir şey metalaşma sürecinin dışında kalmıyor. Aynı, Marx'ın *Felsefenin Sefaleti* adlı ünlü eserinde yazdığı gibi:

> En sonunda, insanın ayrılmaz parçası olan her şeyin alışveriş ve pazarlık konusu olduğu zaman gelip çattı. Bu, o zamana kadar el değiştiren fakat ticaret konusu olmayan, erdem, duygu, kanaat, bilgi ve bilinç gibi şeylerin de ticaret konusu olduğu bir zamandır. Tek kelimeyle her şey ticaret konusu oldu. Bu genel kokuşma ve evrensel ölçekli alışveriş dönemidir. Eğer ekonomik terimlerle ifade etmek gerekirse, bu, maddi olsun manevi olsun, her şeyin gerçek değerinin saptanması için pazara getirildiği bir zamandır.

Başka türlü söylersek, kapitalizm kâr amacıyla pazarda (piyasada) satmak üzere mal üretmektir. Bu da ücret karşılığında emeğini satmak zorunda olan bir *sınıfı, işçi sınıfını, proletaryayı varsayar.* Kapitalizm, üretmek ve yaşamak için gerekli araçlardan yoksun sınıfın, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip kapitalist sınıfa emeğini satmak zorunda olduğu bir sistemdir. Yani bir *ücretli kölelik sistemidir...*

Dolayısıyla herhangi bir meta üretimi sistemi değildir. Orada alınıp satılmayan, meta kategorisine indirgenmeyen hiçbir şey yoktur. Her şeyin *alınıp satıldığı* tuhaf bir sistemdir. İnsan emeğinin ürünü olmayan tüm doğal kaynaklar (toprak, su, hava, ormanlar, molekül, genler, denizin dibi, uzay...) meta kategorisine indirgenmiş durumdadır. Tabii insanın çalışma gücü, insanın vücudu da... Zira insan vücudu enerji geçişi (*convertisseur*) sağlayandır. Zaten kapitalizm, bir *doğal kaynak* olan "işgücünün-çalışma gücünün" metalaştırılmasıyla tarih sahnesine çıkmıştı.

Kapitalizm öncesi dönemin üretim tarzlarında (kölelik, serflik) ücretli emek ve piyasa (pazar) önemli bir varlığa sahip değildi. Kural değil istisna idi. Değişim değeri marjinal düzeylerdeydi. Aslonan kullanım değeriydi. Somut çalışmanın ürünü olan, doğrudan doğadan alınanlar/çekilenler zenginliğin temelini oluşturuyordu. Doğa toplum ilişkisinin belirleyeni de kolektif mülkiyetti. Genel bir çerçevede kaynakların "komünal kullanımı" söz konusuydu. Toprakların özel mülkiyet konusu olma hali istisna idi. Müştereklere (komün) dayalı bir üretim ve yaşam tarzı geçerliydi. Fakat sanayi kapitalizminin (sermayenin) tarih sahnesine çıkmasıyla her şey tepeden tırnağa değişecek, altüst olacaktı... Soyut değer olan para artık sadece bir "değişim aracı" (mübadele aracı) değil, zenginliğin *asıl kaynağıydı.* Değerin ölçüsü de bir malın üretimi için gerekli soyut

emek miktarıydı. Böyle bir altüst oluş, toprağın özel mülkiyet konusu olmasını varsayıyordu. En temel üretim ve yaşam aracı olan toprak artık ayrıcalıklı küçük bir azınlığın eline geçmişti. Köylü çoğunluğun mülksüzleştirilmesi, yaşam araçlarından mahrum edilmesi, ortak yaşam alanlarından kovulması, kapitalizmin ilk kez sahneye çıktığı İngiltere'de yüzyıllar almıştı. Köylülerin üzerinde yaşadıkları topraklardan koparılmasına *çitleme* (*enclosure*) deniyordu ve yasalarla da korunuyordu. *Çitleme* saldırısı 18. yüzyılda doruk noktasına ulaştı. Topraklardan koparılan kır nüfusu için artık üretim araçları sahiplerine emeklerini satmaktan başka çare kalmamıştı.

Karl Polanyi ünlü eseri *Büyük Dönüşüm*'de toprakların, meraların, otlakların, yaşam alanlarının yağmalanmasından söz ederken şöyle diyordu:

> Toprak çevrimlerine haklı olarak, zenginlerin yoksullara karşı gerçekleştirdikleri bir devrim denilmiştir. Soylular bazen şiddete başvurarak, sık sık da baskı ve yıldırma yoluyla, eski düzeni bozuyor, eski yasa ve gelenekleri ortadan kaldırıyorlardı. Yoksulların ortak arazideki paylarını alenen ellerinden alıyor, onların eskiden geleneğin yıkılmaz gücüne dayanarak kendilerinin ve mirasçılarının bildikleri meskenleri yerle bir ediyorlardı. Toplumsal doku parçalanıyordu. Terk edilmiş köyler ve yıkılmış evler, ülkenin savunma mekanizmalarını tehdit eden, şehirleri yerle bir eden, nüfusunu azaltan, toprağını yıpratıp toza çeviren, insanlarını bîzar eden, onları namuslu çiftçilerden dilenci ve haydut çetelerine dönüştüren devrimin acımasızlığına tanıklık ediyorlardı.[27]

Bundan beş yüz yıl önce yaşananların bizzat tanığı olan Thomas More da *Ütopya* adlı klasik eserinde durumu şöyle resmediyordu:

---

27 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm-Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Temelleri*, Alan Yayıncılık, 1986, s. 58

> Geniş tarım topraklarını boşaltıp otlak yapıyorlar. Evleri yıkıp Kilise'yi bırakıyorlar yalnız onu da ağıl olarak kullanıyorlar. En çok oturulan, en çok işlenen yerleri çöle çeviriyorlar. Ormanlara, parklara, av hayvanlarına ayırdığınız yerler yetmiyormuş gibi... Böyle doymak bilmez cimrinin biri binlerce dönümlük yeri kuşatıveriyor. İçindeki namuslu çiftçileri evlerinden çıkarıyor: kimini yalan dolanla, kimini zorla, kimini türlü yollarla tedirgin edip yerlerini satmak zorunda bırakarak. Doyuracak karınları paralarından çok fazla olan bu köylüler (tarım çok kol isteyen bir iştir çünkü) çoluk çocukları, dulları yetimleri, ana babaları ve torunlarıyla yollara düşerler. Doğdukları evden, karınlarını doyuran topraklardan ağlayarak uzaklaşır zavallılar ve barınacak yer bulamazlar. O zaman kap kacaklarını, pılılarını pırtılarını yok pahasına satarlar. Onlara da ne kalır yapılacak: çalmak ve Tanrı buyruğuyla asılmak. Yoksulluklarını dilencilikle sürdürmek isteyenler de çıkabilir: onları da serseri diye yakalayıp zindana atıverirler. Oysa nedir suçları bu insanların? Çalışmaya can attıkları halde kendilerine iş verecek kimseyi bulamamak. Hem hangi işe girebilirler zaten? Topraktan başka şeyden anlamazlar ki. Eskiden yüzlerce kolun çalıştığı topraklarda koyunları otlatmak için bir tek çoban yeter.[28]

Bir sosyal sömürü ilişkisi olan sermaye, insanlara ve doğaya zarar vermeden var olamıyor. Tarihin belirli bir anında (18. yüzyıl sonu) ve belirli bir ülkede (İngiltere) ortaya çıkan kapitalizm, *nevi şahsına münhasır* bir sistemdir...

Bir dizi araç, 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de kapitalizmin ortaya çıkmasını *kolaylaştırmıştı.* Yeterli para, piyasa, merkezîleşmiş bir devlet, bir dizi egemenlik mekanizması: Sömürgecilik, kölelik, patriyarka ve "faydacı" (*utilitarisme*) bir ideoloji... Para sermayeye dönüştü ve tüm sosyal alanı istila etti. Mutlakiyetçi devlet iktidarı yerini burjuva devletin ikti-

28 Thomas More, *Ütopya*, Kabalcı, 2009, s. 114.

darına bıraktı. Tabii geniş ailenin yerini de ana, baba ve çocuklardan oluşan *patriyarkal çekirdek aile* alıyordu.

Elbette böylesi bir altüst oluşu mümkün kılan bir dizi unsur da söz konusuydu: *Yeni Dünya* denilen Amerika kıtasının yağmalanması, Batı Avrupa'ya taşınan altın ve gümüş bolluğunun ticareti "kolaylaştırması", İngiltere'de 18. yüzyılın sonunda tarım teknolojisindeki gelişmenin üretimi artırmasıyla göreli bir nüfus fazlasının (proletarya) ortaya çıkması, başka türlü söylersek, sanayinin gelişmesine uygun koşulların ortaya çıkması, bir *sanayi devrimini* mümkün kıldı... Tabii kömür de başat enerji kaynağı haline gelmişti.

Kapitalizm iki temel olumsuzluk yaratmadan yol alamıyor: Sömürünün doğrudan sonucu olan sosyal kötülükler (işsizlik, yoksulluk, sefalet, ahlaki çöküntü gibi) ve doğa tahribatı. Yıkıcı rekabete dayalı "işleyiş", kapitalistleri, kapitalist işletmeleri her seferinde, her ileri aşamada daha çok üretmeye zorluyor. Elbette üretimin insan ve doğa üzerindeki sonuçları da dikkate alınmıyor. *Üretim için üretim* saçmalığı geçerliyken başka türlü olması da zaten mümkün değil. Zira vahşi rekabet ortamında var olabilmenin, yarışta kalabilmenin koşulu sermayeyi büyütmeyi gerektiriyor. Sermayeyi büyütmek de daha ileri üretim tekniklerine sahip olmak ve işçileri daha çok sömürmekle mümkün. Emek sömürüsünü artırmanın yolu da: 1. Çalışma süresini uzatmak; 2. Verimliliği artırmak ki bu teknolojik performansı büyütmek demektir; 3. Ücretleri düşürmektir.

Böyle bir "zorunluluk" da *üretmek için üretmek, sermaye biriktirmek için sermaye biriktirmek* saçmalığı demektir. Rekabetçi olabilmek, yarışta kalabilmek sermayeyi büyütmeyle, sermayeyi büyütmek de daha ileri, daha gelişmiş teknolojileri üretim sürecine sokmakla mümkün... Lakin önemli

bir şey var: Bu dünyada değeri yaratan yegâne şey insandır, insan emeğidir. "Canlı emektir!" Her ileri aşamada daha gelişmiş teknolojiler kullanmak da, işçiyi makine ile ikame etmek demektir. Daha çok makine, daha az canlı emek (işçi) kullanma *zorunluluğu* da iki kaçınılmaz sonuç doğuruyor: 1. Kâr oranları eğilimsel olarak düşüyor zira makine yeni değer, fazla değer, artık değer yaratmaz, sadece daha önce yaratılmış ve makinede "dondurulmuş" değerin bir bölümünü yeni ürüne aktarır (transfer eder), makineler daha çabuk ve daha çok üretmeyi mümkün kılar, sonuç itibarıyla üretilen değer göreli olarak küçülür; 2. Daha az işçi istihdam etmek ve ücretleri düşürme baskısı, üretilen malların satılmasını zora sokar. Başka türlü söylersek, *bir talep yetersizliği* ortaya çıkarır. Üretilenin satılması, Marksist bir kavramı kullanmak gerekirse, *realizasyon* (gerçekleşme) zorlaşır. İşte, kapitalizmin krizlerle yol almasının asıl nedeni bu...

Bazı burjuva iktisatçıları teknolojik gelişmenin "daha az doğal kaynak kullanmayı", *doğal kaynak tasarrufunu* mümkün kılarak doğa üzerindeki baskıyı azaltacağını, ekolojik yıkımı hafifleteceğini ileri sürüyor. Lakin bu iddianın gerçek dünyada bir karşılığı yok. Öyle bir şey, kâr mantığına aykırıdır. Zira sermayenin her büyümesi, göreli olarak üretimde kullanılan hammaddelerin, enerjinin, toprağın, tatlı suyun artması, doğadan daha çok kaynak çekilmesi demektir... Canlı emeğin (işçinin) yeteri kadar artık değer yaratabilmesi, her seferinde daha çok miktarda hammadde kullanmayı gerektirir. Dolayısıyla asıl neden tüketim artışı değil, üretim artışıdır. Nitekim, geride kalan son kırk yılda gezegenden, doğadan çekilen hammaddelerin üç kat arttığı biliniyor.

Eğer her kapitalist, her kapitalist işletme her seferinde piyasada satmak üzere daha çok üretmek zorundaysa, *aşırı üre-*

tim (*surproduction*) krizleri kaçınılmazdır. Tabii her krizde *küçük kapitalistlerin büyükler tarafından yutulması* da...

Kapitalizm öncesi uygarlıklarda, sosyal formasyonlarda sosyal ve ekolojik sorunlar *yetersiz üretimden* kaynaklanırdı. Kronik bir üretim yetersizliği söz konusuydu. Kapitalist üretim tarzındaysa (burjuva uygarlığı) *aşırı üretimden* ve *aşırı tüketimden* kaynaklanıyor. Kapitalizmle birlikte insan toplumlarıyla doğal çevre ilişkisi radikal değişikliğe uğradı. Kapitalizm, insan-insan ve toplum-doğa ilişkisinin mahiyetini değiştirdi. Dolayısıyla şimdilerde yüz yüze gelmediğimiz sorunlar, sayısız sosyal kötülük, ekolojik yıkım, iklim krizi, eni sonu iki yüz elli yıl geçmişi olan sanayi kapitalizminin eseri... Ekosistemin bozulması ve doğa tahribatı (iklim krizi, kimyasal kirlenme, biyolojik çeşitliliğin hızlı aşınması, toprağın kirlenmesi, verimsizleşmesi, tropikal ormanların tahribi gibi) kapitalizm dahilinde durdurulabilir değildir. Dolayısıyla neden durdurulamaz olduğunu bilince çıkarmak büyük önem taşıyor.

Zira kapitalist mantık ve işleyiş dahilinde doğaya saygılı, ekolojik gerekleri ve sınırları dikkate alan bir yaklaşım mümkün değildir. Tabii, imkânsızlığın nedeni de bir sır değil. Teknolojik gelişmenin, "teknoloji harikalarının" her türlü sorunun üstesinden gelebileceğine dair yaygın bir anlayış geçerli olsa da reel dünyada bunun bir karşılığı yok! Kapitalizm dahilinde teknolojik gelişme daha az çaba harcayarak daha çok ve daha kolay üretmenin, yaşamı kolaylaştırmanın, insanları daha çok boş zamana kavuşturmanın aracı değildir. Tam aksine, kapitalizmin ürettiği ve kapitalizmi yeniden üreten teknolojiler, çalışma sürelerini ve çalışma yoğunluğu artırdı. Artık değer (karşılığı ödenmemiş emek) sömürüsüne dayanan bir sistemde başka türlü olabilir miydi? İleri teknoloji harikaları sermayenin sınırsız birikiminin hizmetindeyken... Ve

bu süreç sermayeyi yeni değerlenme alanları bulmaya zorluyor. Üretimin ihtiyaçlara yabancılaştığı koşullarda, lüzumsuz ve zararlı bir sürü mal üretmek kaçınılmaz hale geliyor. Amaç artık değer üretmek, her seferinde daha çok üretmek olunca, yeni pazar arayışı da kaçınılmaz oluyor. Bu amaçla da yapay "ihtiyaçlar" peydahlanıyor. Daha önce söylediğim "üretim için üretim", "tüketim için tüketim" saçmalığının bir gereği olarak... İşte, kapitalist üretim tarzının "genetiği", böylesi bir mantıksızlığı, tutarsızlığı bünyesinde barındırıyor. Durum böyleyken, bilimi kendinden menkul burjuva iktisatçılarının dilinden *kapitalizm gelmiş geçmiş en rasyonel sistemdir* tekerlemesi hiç düşmüyor. Kapitalizmin *katıksız bir meta fetişizmi* olduğu gerçeği gözden kaçıyor.

Kapitalizmde durmak diye bir şey yoktur. Avusturya kökenli Amerikalı iktisatçı Joseph Schumpeter, sistemin bu özelliğinin farkındaydı. Kapitalizmin durağanlığa izin vermediğini yazmıştı. Zira öyle bir şeyin mümkün olabilmesi için, *rekabetin* ortadan kalkması (lağvedilmesi), kapitalistler arasındaki rekabetin yok edilmesi gerekecektir.

Geride kalan dönemin üretim tarzlarının (sosyal formasyonların-uygarlıkların) hiçbiri emek verimliliğini kapitalizm kadar artırmayı başaramadı. Kaynak kullanımı etkinliğini de... Vahşi rekabet koşullarında aşırı kâr arayışı, kapitalist işletmeleri her seferinde daha çok üretmeye zorluyor. Daha çok üretmek demek her seferinde doğadan daha çok kaynak çekmek, eksiltmek, azaltmak demektir. Başka türlü söylersek, *ekolojik ayak izini* büyütmektir. Otomobil sektöründen bir örnek meramımızı anlatmayı kolaylaştırabilir: Teknolojik gelişme daha az yakıtla çalışan bir motor üretmeyi mümkün kıldığı durumda, daha az benzin-mazot harcanır ve doğaya karışan, atmosferin ısınmasına neden olan karbon gazı emisyonu

azalır. Fakat daha çok otomobil üretmek zorunluluğu, teknik gelişmenin mümkün kıldığı enerji tasarrufunu önemsizleştirir. Nihai olarak toplam karbon gazı emisyonu da artmaya devam eder. Kapitalist büyüme eğiliminin (oburluğunun) bir sonucu olarak...

Aynı şekilde daha az su harcayan bir bulaşık makinesi, kıt bir kaynak olan tatlı su kullanımını azaltmayı mümkün kılar ama bulaşık makinesi üretimi arttığında, yapılan tasarruf önemsizleşir. Zira makine üretimindeki ve satışındaki artış, su kullanımı artışına eşlik eder. Özetle, kapitalist büyüme her seferinde daha çok doğal kaynak kullanmak zorunda ve bu durum, doğa üzerindeki baskıyı artırıyor. Netice itibarıyla doğanın kendini yenileme hızıyla (ritmiyle), kapitalizmin kendini yenileme (büyüme) hızı (ritmi) arasında bir *uyumsuzluk* ortaya çıkıyor... İşte, son dönemde keşfedilen *Dünya Limit Aşımı Günü*, söz konusu bu uyumsuzluğu ortaya koyuyor. Nitekim 2019 yılında Dünya Limit Aşımı Günü 29 Temmuz'du. Türkiye'de de 27 Haziran... Türkiye bu alanda dünya ortalamasından yaklaşık bir ay önünde. Anlaşılan, *muasır medeniyet seviyesinin* önüne geçmiş. Bu da, yaklaşık 6 ay doğaya borçlu yaşayacağız demek. Ve her geçen yıl Dünya Limit Aşımı Günü öne çekilmek kaydıyla... Bireyler borçlu, aileler borçlu, şirketler borçlu, belediyeler borçlu, devletler borçlu ve bir bütün olarak insanlık da doğaya borçlu... Buradan bir yere varılabilir mi?

O zaman, haklı olarak, "Kapitalist büyümenin teorik sınırı nedir?" sorusu akla gelir. Aynı anlama gelmek üzere, "Ekolojik bozulmanın sınırı nedir?" Bu soru da bir gerçeğe gönderme yapar; sermaye "bir şey değil", bir "sömürü ilişkisidir"... Kapitalist sermaye birikimi de zaten hâkim sınıflar tarafından, toprağa, suya, ormana el koyma sayesinde mümkün

olmuştur. Tabii iş doğal kaynaklara el koymakla bitmiyordu. Yaşam araçlarından mahrum edilen, yaşam alanlarından kovulan insanlar (proleterler) de kapitalistlerin sömürüsüne açık hale geliyorlardı. Ve işte böylece işçilerin (proleterin) çalışma gücü, işgücü de bir meta kategorisine indirgenmiş oluyordu...

Doğal kaynakların yağmalanması, egemen sınıflar tarafından gasp edilmesi ve emek sömürüsü, madalyonun iki yüzü haline geliyordu... Bu vesileyle akılda tutulması gereken bir şey var: İnsan (onun emeği-çalışması), insan vücudu termodinamik açıdan bir doğal kaynak sayılabilir.[29] Bu, doğanın, sonra da emeğin (insanın) metalaşması demektir. İnsan vücudu enerji dönüşümü, enerji geçişi demek olduğuna göre... Kaldı ki kapitalist, insanı insan olarak görmez ve ona öyle davranmaz. Aslında kapitalist üretim için gerekli olan insan (proleter) dışındaki şeyler, araçlar da (aletler, makineler, binalar, enerji) doğadan kaynaklanır ve insan emeğinin ürünüdür. Böylesi koşullarda verimlilik artışı da *göreli bir öneme* sahip olabilir sadece. Bu çerçevede aşırı kâr arayışı, sermayenin değişen ve değişmeyen unsurları üzerinde etkili olur. Velhasıl, kapitalist üretimin her ileri aşamada daha çok sabit ve değişen sermayeye ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Nitekim Marx, "Sermayenin kendinden başka sınır yoktur," derken, tam da bunu kastediyordu.

O halde nerede duracak, durabilir? Tam da Marx'ın söylediği gibi, "Her türlü zenginliğin iki kaynağı olan toprak ve emek [insan] kurutulduğunda"... Dolayısıyla kapitalizm dahilinde iyimserliğe yer olmamalıdır. Zira sistemin "kendini sınırlaması" mümkün değildir. Kullanım değeri üretilmesi gerekirken, değişim değeri üretilen bir sistem söz konusuyken

29 Bkz. Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm-Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Temelleri*, Alan Yayıncılık, 1986, s. 87-192.

başka türlü olması da zaten mümkün değildir... Durum böyleyken, ultra-liberalizm şampiyonları, küresel oligarşinin sözcüleri, hâlâ doğal kaynakların emek ürünü olan şeylerle ikame edilebilirliğinden şüphe etmiyorlar. Elbette "yeşil ekonomiye" yönelen yatırımlar önemli kârlar sağlıyor ama devlet desteği sayesinde...

Bu vesileyle daha baştan bir hususa açıklık getirmek gerekiyor: "Yeşil ekonomi" denilen aslında tam bir "oksimoron"dur. Seyirciyi oyalamaya yönelik ideolojik bir manipülasyondur. Zira kapitalist mantık dahilinde ekolojik duyarlılığı, ekolojik kaygıları ve gerekleri dikkate alan bir sürece girmek mümkün değildir.

Güçler dengesi değişmeden, en başta da bugünkü ekonomi-toplum-doğa ilişkisinin yönü, *doğa-toplum-ekonomi* biçimini almadan, tersyüz olmadan, sosyal kötülükler, eşitsizlikler ve hiyerarşi varlığını korurken (işsizlik, yoksul, sosyal eşitsizlik, sayısız "ayrımcılık", çalışma koşullarının giderek kötüleşmesi), *yeşil yatırımlar* mevcut sisteme "yama" olmanın ötesine geçemez. Zira kapitalizm her ileri aşamada daha çok üretip daha çok satmadan, yeni pazarları "fethetmeden", yeni teknolojileri üretim sürecine sokmadan varlığını sürdüremez. Kapitalizm dahilinde ekolojik duyarlılığı esas alan "radikal kararlar ve dönüşümler", her yola başvurularak oligarşiler tarafından engellenecektir ve engelleniyor... Rotayı yerel ve küresel oligarşiler belirlemeye devam ettiği sürece, ekolojik plandaki düzenlemeler, kapitalizmin yıkıcı, yok edici karakterini asla değiştiremez. Hem iflah olmaz kâr mantığı yerli yerinde duracak ve hem de şeylerin seyri değişecek... Böyle bir şey mümkün değildir. Bir şeyi olmadığı yerde aramaktır. Einstein boşuna, "Bir sorunu onu yaratan düşünce tarzına dayanarak çözemezsiniz," dememişti... Kapitalist sınıf doğal kaynakları

"fiyatlandırdığında", onlara "fiyat biçtiğinde" sorun çözülmüş olur mu? Ekolojik yıkımı yaratan genelleşmiş kapitalist üretim olduğuna göre...

İnsan yaşamı için vazgeçilmez olan her şeyin (su, hava, toprak, karbon gazı gibi), velhasıl tüm doğal zenginliğin metalaştırıldığı, *şeyleştirildiği* koşullarda ve doğa tahribatı da hız kesmeden yol almaya devam ederken, ekolojik yıkım, iklim krizi nasıl durdurulacak? Doğal kaynakların metalaştırılması sermaye sahipleri tarafından özel mülk kategorisine indirgendiğinde, metalaştırıldığında... Kâr amacıyla kullanıldığında, araçlaştırıldığında... Fakat doğal kaynakları "fiyatlandırma" girişimi, üstesinden gelinemez sorunlar yaratmaya gebedir. İnsan emeğinin ve çalışmanın (soyut emek) ürünü olmayan şeyler nasıl fiyatlandırılabilir? Parayla ölçülebilir şeylere, ölü metalara nasıl dönüştürülebilir? Mesela gezegende yaşamı mümkün kılan güneş ışığına hangi değer biçilecek, fiyatı ne olacak?

Atmosfer ısısının, sanayi devrimi öncesindeki seviyeye göre 2 dereceden fazla artmaması, artışın 2 derecenin altında tutulabilmesi için, karbon gazı emisyonunu 2050'ye kadar dünya genelinde %50 ila %85 oranında, gelişmiş kapitalist ülkelerde de %80 ila %95 oranında azaltmak gerekecek. Üstelik bunun da vakitlice yapılması kaydıyla. Eni sonu iki nesillik bir zamandan söz ediyoruz. Üstelik şimdilerde kullanılan toplam enerjinin %80'ini hâlâ fosil enerjiler oluşturmaya devam ederken! Sadece temiz enerji yatırımlarını teşvik etmekle, geleneksel (fosil) enerjileri yüksek oranda vergilendirmekle işin içinden çıkmak mümkün görünmüyor. Başka türlü söylersek, "kirlenme fiyatını yükseltmek" çözüm değil. Öyle bir şey hem sosyal ve hem de ekolojik bakımdan uygun ve yeterli değil.

Esasen toplumun ezen-ezilen, sömüren-sömürülen ayrımı varlığını korudukça, doğayla toplum arasında uygun bir

metabolizma olması mümkün değildir. Aslında üstesinden gelinmesi kolay olmayan bir ikilem ortaya çıkmış bulunuyor: Bir yanda en temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz durumda milyarlarca insan var ve onların bu ihtiyacının karşılanması gerekiyor. Diğer yanda ise bu dünyada en zengin 26 *işbitirici kapitalist* dünya nüfusunun öteki yarısı kadar zenginliğe sahip. Küresel oligarşinin hovardalığına son vermeden, birçok şeyin üretimini kısmadan, üretimin yönünü "gerçek ihtiyaçlara" döndürmeden sorun çözümsüz görünüyor. Zira doğaya daha çok yüklenmek, doğadan daha çok "kaynak" çekmek eksiltmek demek... Tabii aynı zamanda kirletmek demek... Öte yanda daha önce de hatırlattığımız gibi, bugün itibarıyla kullanılan enerjinin yaklaşık %80'ini fosil enerjiler oluşturuyor ki bunlar sera gazı emisyonunun en büyük "sorumluları".

Öte yandan kapitalist dünya sistemi bir çöküş (*décadence*) sürecine girmiş bulunuyor. İklim krizini önlemek, ekolojik yıkımı durdurmak için sera etkisi yaratan karbon gazı emisyonunu radikal olarak azaltmak gerekecek. Ya da kapitalist üretimi kayda değer düzeyde azaltarak doğa üzerindeki baskıyı ve atmosferin ısınmasını durdurmak... Bunun için de atmosferi kirletmeyen, doğa üzerindeki baskıyı hafifletecek yenilenebilir enerjilere yönelmek...

Kapitalizm dahilinde kalındığında, kapitalist mantığın geçerli olduğu durumda neler olabileceğini tahmin etmek zor değil. Bu, milyonlarca insanın yaşamını riske atmak ve gelecek nesillerin ufkunu karartmak demek.

1. "Eko-kapitalist" ekolojik hareketlerin zaafı

Bir düşünce kuruluşu olan *Roma Kulübü'nün* talebi üzerine 1972'de hazırlanan *Büyümenin Sınırları* raporu (*The Limits*

to Growth), aynı yıl İsveç'in başkenti Stockholm'de yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Zirvesi, 1960'larda sahneye çıkan çevre hareketleri, 1980'lerde "yeşil partilerin" kurulması, 1987'de Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu adına hazırlanan *Ortak Geleceğimiz* raporunun yayınlanması ve 1992'deki Birleşmiş Milletler'in Rio Zirvesi, ekolojik düşüncenin ve hareketin önemli duraklarıydı. Doğal çevre duyarlılığının büyüdüğü dönemeçlerdi. Tabii bunlara paralel olarak akademik çalışmalar da arttı ve çeşitlendi.

Tüm bu gelişmelere rağmen ve çelişik olarak, geride kalan yaklaşık yarım yüzyılda ekolojik yıkım derinleşti. Özellikle iklim krizi tehlikeli eşiğe ulaşmış bulunuyor. O halde bu çelişik durum nasıl açıklanabilir? Böylesi çelişik bir durum ortaya çıktı, zira geride kalan dönemin ekolojik akımları ve hareketleri temelli bir zaafla malul: Kapitalizm dahilinde yıkım tablosundan çıkmanın mümkün olduğunu "sanıyorlardı"... Kapitalizm radikal olarak sorun edilmeden, kapitalizmden çıkma perspektifine sahip olmadan yıkımı durdurmak mümkün olabilir miydi?

Burada "eko-kapitalist" (kapitalizmi sorun etmeyen) politik ekolojinin neden taşı yerinden oynatmakta yetersiz kaldığına dair bazı kısa açıklamalarla yetineceğim. Fakat daha önce bir hatırlatma yapmak gerekiyor. Elbette ekolojik yıkımın, doğal çevreye verilen zararların yegâne sorumlusu kapitalizm değil. Kapitalizm öncesi dönemlerdeki sosyal formasyonlarda, uygarlıklarda, sınıflı toplumlarda da tahribat oluyordu. Ormansızlaşma, çölleşme, otlakların aşırı kullanılması gibi kimi çevre sorunları ortaya çıkıyordu. Prekapitalist çağlarda doğal çevreye verilen hasarlar, sadece bir bölgeyi angaje ediyordu, sınırlıydı ve bir *gezegen riski* ortaya çıkarma potansiyeline sahip değildi.

İkincisi, 20. yüzyılın "reel sosyalizm"lerinin ekolojik performansı da sorunluydu... Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan Çernobil faciası, Aral Gölü'nün kuruması, keza Sovyetik Blok'a dahil "Halk Demokrasileri" denilen Doğu Avrupa ülkelerinin aşırı karbon gazı emisyonu yaratması gibi örnekler oradaki performansın da yeterli olmadığının göstergeleri sayılabilir. Aynı şekilde Maoist Çin'de akıl almaz serçe katliamı, *reel sosyalizmin* ekolojik plandaki performansı hakkında bir fikir veriyor...

O halde, haklı olarak neden öyle oldu sorusu akla gelir. Reel sosyalizmler de ekonomik büyümeyi yegâne amaç sayıyorlardı. O kadar ki, büyüme ve teknoloji kutsanıyordu. Elbette yoksul bir ülke için büyüme vazgeçilmezdir ama onu yegâne amaç mertebesine yükseltmek sosyalist toplum perspektifine yabancılaşma sonucunu doğururdu. İktidarı kapitalist sınıfın elinden almadan sosyalist inşanın yolu açılamazdı ama o kadarı sosyalizm yolunda ilerlemek için yeterli olmazdı ve olmadığı görüldü. Zira kapitalizmden çıkmak gereklidir ama yeterli değildir. O sadece bir başlangıçtır... Kapitalizmden çıkmak, kapitalizmi lağvetmek onu nihai olarak aşmak "bir geçiş sürecini" varsayar. Binlerce, on binlerce yıllık sınıflı toplumun yerini yepyeni bir toplumsal yaşam tarzının, "yeni bir uygarlığın" alması bugünden yarına olacak bir şey değildir. Sadece sermayeden kurtulmakla iş bitmiyor. Kaldı ki, Sovyetler Birliği'nde ve başka yerlerde yapılan devletleştirmeydi, sosyalleştirme değildi. İşçiler ve bir bütün olarak emekçi toplum kesimleri üretim ve yaşam araçlarına "yabancılaştırılmıştı". Üretim kararına, neyin, ne kadar, ne kalitede üretileceğine iktidarı gasp eden bürokratik kast, *nomenclatura* karar veriyordu. Bu kitabın ikinci bölümünde kısaca değindiğimiz gibi, "Batı tipi modernite anlayışının" ötesine geçmek söz konusu değildi...

Kapitalizm fıtraten doğa düşmanıdır. Doğa alt edilmesi gereken bir düşman olarak görülür. Eko-sosyalizm, mevcut eko-kapitalist ekolojiden ayrılıyor. Anglosakson dünyada geçerli *liberal ekoloji,* kapitalist "piyasa ekonomisi" dahilinde sorunun çözülebilir olduğu düşüncesine dayanıyor. Atmosferin ısınmasını durdurmak, ısınmayı 2 °C derecenin altında tutabilmek için önümüzdeki üç on yılda (2050'ye kadar), karbon gazı emisyonunun %80 oranında azaltılması gerekiyor. Bu da *yenilenebilir enerjilere* tam dönüşle mümkün olabilir. Bu amaçla, üretimin önemli oranda kısılması gerekiyor. Kapitalizm dahilinde böyle bir şey asla mümkün değil. Daha önce söylediğimiz gibi, kapitalizmde durmak değil, yavaşlamak bile mümkün değildir. Hem de sistem varlığını büyümeye borçluyken... Yenilenebilir (yeşil) enerjilerin fosil enerjilerle rekabet edebilir durumda olduğu, dolayısıyla *enerji geçişinin* mümkün olduğu ileri sürülüyor. Fakat yenilenebilir enerjilerin devlet desteği sayesinde rekabetçi olabildikleri gözden kaçıyor. Bu arada fosil enerji devleri yatırımlarını artırmaya devam ediyor. Fosil yakıtlara yatırımlar hız kesmiyor. Sorun, şeyleri piyasanın *görünmez eline* bırakmakla çözülebilir değildir. Esasen, söylemle reel dünyada olup bitenler arasında bariz bir uyumsuzluk var. Kâr arayışının yegâne amaç sayıldığı koşullarda, aciliyet arz eden iklim krizi ve bir bütün olarak ekolojik yıkım durdurulabilir mi, süreç tersine çevrilebilir mi?

Liberal ekolojistlerin bir argümanı da insanların bilinçli olarak tüketimlerini kısma tercihi yapmaları. Elbette tüketimin kısılması gerekiyor. İnsanların "gönüllü yetingenlik" tercihi yapmaları önemsiz değil ama sorun asıl *tüketim cephesinde* değil, *üretim cephesinde* çözülebilir. Elbette *gönüllü yetingenlik* tercihi yapanlar, şeylerin gerçeğine nüfuz etmek gibi bir avantaja sahip olabilir, sistemi sorgulayabilmesi potansiyel

bir olasılık haline gelir ve bu olumlu bir şeydir ama o kadarı şeylerin seyrini değiştirmekte etkili olamaz. Saçma tüketim yarışının dışına çıkmadan taş yerinden oynatılamaz...

Esasen *gönüllü yetingenlik tercihi* yapmak demek, etik bir tavır ortaya koymaktır. Şahsen *gönüllü yetingenlik tercihi* yapmış, yıllardır öyle yaşayan biri olarak, eylemin önemini abartmak niyetinde değilim. Netice itibarıyla yapılması gerekeni yaptığıma göre... Herkes gibi harcamak, herkesten çok harcamaya yeltenmek "tüketim toplumunun" iflah olmaz bir hastalığıdır. Bir insan ihtiyacı olmayan bir şeye sahip olmak için neden onca yırtınır? Çılgın, saçma tüketimin dünyayı yok etmekte olduğu ortada ama sorunun üretim veçhesini angaje ettiği unutmamak kaydıyla... Bu soruna ilerleyen sayfalarda döneceğim.

İklim krizini durdurmak için karbon vergisi bir çözüm olarak sunuluyor. Karbon vergisinden sağlanacak kaynağın da yenilebilir enerjilerin finansmanına ve büyümek zorunda olan "yoksullaştırılmış" ülkelere aktarılması öneriliyor. Yüksek oranlı müterakki vergilerin fosil yakıtları pahalandırıp yenilenebilir enerjileri teşvik edeceği yönündeki beklentilerin şu an itibarıyla bir karşılığı olduğunu söylemek mümkün değil.

Liberal ekoloji dahilindeki akımlardan biri de *derin ekoloji* (*deep ecology*) denilen. Aslında *derin ekoloji* bir bakıma "insandan kaçış" demek... Derin ekoloji sosyalist çözüme karşı çıkarken komünist denilen ülkelerin bu alandaki başarısızlığını öne çıkarıyor. Komünist denilen ülkelerde de geçerli olanın *üretkenlik* olduğu ileri sürülüyor. Söz konusu ülkelerde geçerli olan, kavramın gerçek anlamında komünizm değildi. Daha önce de söylediğimiz gibi, komünizm sınıfların, devletin ve paranın olmadığı bir toplumsal düzen demektir... Elbette Sovyetler Birliği'nde üretim araçları özel mülkiyet konusu değildi. Kapitalist ekonomiden önemli ölçüde ayrışıyordu. Zira

orada kişisel zenginleşme yolu açık değildi. Fakat doğaya yaklaşım, doğaya hâkim olma ve teknolojinin yüceltilmesi sosyalizmin mantığıyla çelişiyordu. Üretim kararları bürokratik elit tarafından veriliyordu. Bürokratik yönetici kastın çıkarı, ancak dünya ölçeğinde gerçekleştirilebilir olan komünist toplum perspektifine külliyen yabancılaşmıştı. Bürokratik karşı devrim, özyönetimin, özörgütlenmenin ve demokrasinin önünü kesmişti. Rejim tuhaf bir otokrasiye dönüşmüştü. Sovyetler Birliği'nde sosyalizm, devletin adından başka yerde yoktu.

Fakat *derin ekoloji* sadece Sovyet deneyinin başarısızlığını hatırlatmakla yetinmiyor. Ekolojik tahribatın ilk uygarlıklarla başladığını da ileri sürüyor. Tahribatın sorumlusu olarak "insan soyu" görülüyor. Aslında "dünyada çok insan var ve azaltılmalı" diyorlar. Bugün yaklaşık 7,5 milyar insan yaşıyor. Bunun ne kadarından kurtulunursa sorun çözülmüş sayılacak? Aslında söz konusu olan "insandan kaçıştan" başka bir şey değil. Hiçbir anlamı ve inandırıcılığı yok! Etikle de bağdaşır değil...

2. Eko-sosyalizm: Kapitalizme ekonomik, sosyal, ekolojik, etik bir alternatif

Eko-sosyalizm, Marksizmin temel ilkelerinden ve kazanımlarından hareket eden ama onun büyümecilik, "üretimcilik", verimlilik, üretkenlik ve teknoloji saplantısından arınmış bir sosyal, politik, ekonomik, ekolojik, etik paradigma demektir. Eko-sosyalizm, kapitalizme özgü piyasacı mantık dahilinde ekolojik yıkımı durdurmanın imkânsızlığı tespitinden hareket ediyor. Zira kapitalizm, sınırsız büyüme ve genişleme dinamiğine ve eğilimine dayalı bir işleyişe sahiptir. Tabii sınırsız büyüme de *sınırsız tüketimi* varsayıyor. Öylesi bir kör mantığa göre işleyen kapitalizm dahilinde sosyal adaletin ve

refahın gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi, ekolojik yıkım da kaçınılmazdır. Geride kalan dönemde öyle olduğunu yaşayarak öğrenmiş bulunuyoruz.

Eko-sosyalizm iklim krizine karşı uluslararası planda yürütülen mücadele anlayışını ve yöntemini de reddediyor. Zira geçerli mücadele anlayışı kapitalizmi yok sayıyor. Başka türlü söylersek, sorunun kapitalizm dahilinde çözülebilir olduğu anlayışına dayanıyor. Oysa şimdilerde insanlığın ve uygarlığın yüz yüze geldiği sayısız sorunun, kötülüğün, saçmalığın ve akılsızlığın gerisinde absürt kapitalizm var... Onun açgözlü mantığı ve yağmacı karakteri var... Öyle bir sistemin de doğaya özenli yaklaşmasını beklemenin bir karşılığı yok. "Yeşil kapitalizm" bir çözümü temsil etmiyor, zira kapitalizmi sorun etmiyor...

Esasen eko-sosyalist paradigma, radikal bir kapitalizm eleştirisi üzerinde temelleniyor. Verili durumun radikal eleştirisi, alternatif bir toplumsal düzen tasavvurunun ve projesinin olmazsa olmazıdır...

Artık kapitalist dünya sistemi üstesinden gelmesinin mümkün olmadığı bir dizi kriz (ekonomik, ekolojik, sosyal, politik, jeopolitik, etik) sarmalına hapsolmuşken, çözümü geride, geçmişte aramak beyhude bir zorlama olmanın ötesine geçemez. Velhasıl *bu kafayla olmaz* denecektir... Eğer bir uygarlık krizi ortaya çıkmışsa, kapitalizm tarihsel ömrünü doldurmuşsa, potansiyelini tüketmişse, yenisini keşfetmekten başka çare yok demektir. Neden başka türlü yapmaya, başka şey yapmaya cüret edilmesin?

Kapitalizmin "normal" işleyişi iki sorun ortaya çıkarıyor: 1. Sosyal kötülükleri derinleştiriyor, gelir dağılımı dengesini bozuyor, işsizliğe, açlığa, sefalete, aşağılanmayı neden oluyor; 2. Doğal çevre tahribatını –ekolojik yıkımı– derinleştiriyor,

doğanın sınırlarını dikkate almıyor. Sınırsız üretimin ve tüketimin kural olduğu durumda iklim krizi de ekolojik yıkım da kaçınılmazdır. Sınırsız tüketimi sürdürebilmek için de sürekli sahte ihtiyaçlar peydahlanıyor. Reklamlar, "programlanmış eskitme", moda, marka gibi şeyler devreye sokuluyor... Reklamlar insanları beyinsizleştiriyor, alıklaştırıyor, zavallı tüketim köleleri haline getiriyor.

Bir şey üretmek demek, doğadan bir şeyler çekmek, eksiltmek, azaltmak demektir. Fakat hepsi bu kadar değil... Kapitalizm dahilinde üretirken de tüketirken de kirletmek kaçınılmazdır. Zira kapitalistler üretimin ekolojik ve sosyal sonuçlarıyla ilgilenmezler. Aksi halde kâr oranı düşer, kâr kütlesi küçülür. İnsanlar ve toplumlar kazanmanın mümkün olmadığı bir yarışa sokuluyor. Oysa kapitalist üretim ve tüketim genelleştirebilir değildir. Tüm ülkelerin ABD'nin üretim ve tüketim düzeyini yakalaması mümkün değildir. Üstelik gerekli de değildir... ABD'nin nesine özeneceksiniz?

Eko-sosyalizm, *reel sosyalizmler* de denilen 20. yüzyıl sosyalizm deneylerinin büyüme ve teknolojik gelişme bahsinde kapitalist mantığı yeniden ürettikleri tespitinden hareket ediyor. Sadece üretileni "eşit paylaşmakla" sorunun çözülemeyeceği, sosyal adaleti sağlamakla amaca ulaşılamayacağı tespitinden hareket ediyor. Kaldı ki, sistemin mantığının ve işleyişinin bir sonucu olarak kapitalizm dahilinde "sosyal adaletin" gerçekleşmesi asla mümkün değildir. Asıl sorun edilmesi gereken "üretim cephesi" olmalıdır. Zira saçma hâkim anlayışın aksine, insan mutluluğuna giden yol, *daha çok maddi varlığa sahip olmaktan, daha çok tüketmekten* geçmiyor... Bu alanda *reel sosyalizmlerin* yaptığı, kapitalizmden özde farklı değildi... Her ikisi de "doğaya saygıyı", "doğanın sınırlarını", üretimin doğaya verdiği zararları dikkate almıyordu. Bu nedenle eko-

sosyalizmin tüketim tarzı eleştirisine, üretim tarzı eleştirisi eşlik ediyor. Sadece gelir dağılımı dengesizliğine, adaletsizliğine odaklanmak yeterli değil. Tabii o zaman da *neyi nasıl üretmek gerekiyor* sorusu akla gelecektir, gelmelidir.[30] Bunun için de ihtiyaçlar ve onların tatmin edilmesi-karşılanması sorununu tartışırken kaynakların sınırını ve gezegenin "yara alabilirliğini" dikkate almak gerekiyor...

Tabii, eko-sosyalist paradigmanın sorun ettiği –etmesi gereken– önemli iki şey daha var: 1. Doğa-toplum-ekonomi ilişkisinin yönü; 2. Kullanım değeri-değişim değeri ilişkisi. Kapitalizm öncesi dönemde doğa-toplum-ekonomi ilişkisinin yönü, doğadan topluma, toplumdan ekonomiye doğruydu. Kapitalizmle birlikte ilişkinin yönü ekonomi-toplum-doğa şeklini aldı. Bunun anlamı toplumun ekonomi tarafından *kolonize edilmesidir*... Artık ekonomi toplumu belirler hale geliyor, onu *kolonize ediyor*... Şimdilerde yaşamakta olduğumuz sayısız kötülüğün, akılsızlığın, absürtlüğün gerisinde bu ilişki tersliği, bu sapma var... Bu tersliğin aşılması, ilişkinin yönünün doğa-toplum-ekonomi şekline döndürülmesi, şeylerin yerli yerine konması, asıl bulunması gereken zemine çekilmesi gerekiyor.

Tabii ikinci hayati sorun da, *kullanım değeri-değişim değeri* meselesidir... Aslında kapitalist modernitenin eleştirisi ve aşılması, her türlü üretimin vazgeçilmez iki veçhesi veya bileşeni olan kullanım değeri-değişim değeri "ilişkisinin" mahiyetine açıklık getirmeyi varsayar. Zira modern yaşamda kullanım değeri, değişim değerinin *türevi* haline gelmiş durumdadır. Zaten kapitalizm dahilinde metaya değerini veren de değişim değeridir. Değişim değeri her şeyin, her nesnenin (malın) gerisindeki farklı emekleri (çalışmayı) dikkate almaz. Zira farklı

30 Bkz. Fikret Başkaya, *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto-Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?*, Yordam Kitap, 2016, s. 133-160.

çalışmalar, bir malı üretmek için gerekli zamana indirgenmiş durumdadır. Aynı şekilde, şeylerin kullanım değerleri, bir nesnenin, bir şeyin, bir malın sadece değişim değerini artırmaya yarar... Dolayısıyla, kapitalist üretimde *kullanım değerleriyle değişim değerleri* arasında temel bir çelişki vardır. İşte o çelişki de metada tecessüm eder, somutlaşır. Bu yüzden metanın tahlili (anlaşılması) son derecede önemlidir...

Esasen bir meta dört unsur içerir ve tahlili gerekir: 1. Yararlı bir nesnedir; *kullanım değeri*; 2. Diğer mallarla, nesnelerle değiştirilebilir, mübadele edilebilir; *değişim değeri*; 3. Belirli bir çalışma zamanını kristalize olmuş halidir; *değer*; 4. İnsan çalışmasının -emeğinin- sonucudur; *ürün*... Her toplumun zenginliğinin maddi muhtevası olan "kullanım değerinin" kaynağı da *emek* ve *doğadır*... Topluma kalitatif bir vizyonu mümkün kılarken, sadece sermaye birikimine endeksli *değişim değeri, kullanım değerini* denetimi, kontrolü altına alır... Bu da, kapitalist mantığın ve işleyişin bir sonucu olarak *değişim değerlerinin* sürekli çoğalmasını, büyümesini sağlarken kullanım değerleri *feda edilir.* Ve bu niteliğinin bir sonucu olarak, bir sürü saçma, gereksiz, zararlı şeyin, nesnenin üretilmesine sebep olur. İşte, suni olarak *kıtlık yaratılmasının* nedeni budur! Tabii bu görece zengin bir ülke için de aynı şekilde geçerlidir.

Oysa modernitenin misyonu ve varlık nedeni, kapitalizm öncesi toplumlara "özgü" kıtlığın aşınmasını varsayardı... Kapitalizmin kör mantığı dahilinde önemli bir değişim değeri, geniş toplum kesimlerinin *değişim değerine* ulaşmasına mani olur, sosyal eşitsizlikleri derinleştirir, yeniden ve yeniden üretir... Bunun en iyi örneğini sağlığın ve eğitimin özelleştirilip, meta kategorisine indirgenmesinde görmek mümkündür. Tabii aynı mantık doğa için de işlediğinde doğa da parayla alınır satılır bir nesneye dönüşür. Artık ti-

caret konusu, alım satın konusu basit bir metadır. Yegâne değeri onun *kullanım değeri* değildir, artık bir vitrin nesnesine dönüşmüştür. Sağlığı, doğanın, hayvanların ve bitkilerin (*faune* ve *flore*) kendini yeniden üretmesi değil, *piyasa değeridir!*

Marx ve Engels, dünyanın ekolojist bir tahlilini yaptılar mı? John Bellamy Foster bu soruya olumlu yanıt veriyor ve bir Marx ekolojisinden söz ediyor. Başkaları da diyor ki, "Marx'ın büyük hatası" ekolojiyi tahlil konusu yapmaması, doğa-toplum ilişkisini yeterince sorun etmemesi, netice itibarıyla da iklim krizini öngörememiş olmasıdır...

Aslında bu iki pozisyonun da abartma olduğunu söylemek gerekir. Bir kere buradan Marx sanki her şeyi bilmek, tahlil etmek zorunda olan bir ikonmuş anlamı çıkar. Marx sistematik bir ekoloji tahlili yapmamakla birlikte farklı eserlerinde ekolojik soruna değiniyor. Esasen kapitalizmin sırrını çözmüş Marx gibi bir düşünce ve eylem adamının o soruna yabancı olması mümkün değildir. Kaldı ki, kapitalizmin "her türlü yaşamın kaynağı olan doğayı ve emeği (insanı) kuruttuğunu" söylüyordu. Elbette eserlerinde karşı yönde değerlendirmelere yol açan ifadeler olsa da onun ekolojik sorunu yok saydığını iddia etmek haksızlık olur. Dolayısıyla "yaklaşımın" nüanse edilmesi gerekiyor...

Esasen mevcut ekolojik yıkımın temel nedenini doğanın sermayenin değerlenme mantığına tabi kılınmasında aramak gerekiyor. Tabii o zaman yapılacak şey de bir sır değil: Mevcut sosyoekonomik organizasyonu dönüştürmek, başka türlü söylersek, *kapitalizmden çıkmak*! Zira ekolojik yıkımı, iklim krizini durdurmanın biricik yolu kapitalizmden kurtulmaktır. İşte o dönüşümün adı da *eko-sosyalizmdir*...

Eko-sosyalizmin genel karakterine dair

Eko-sosyalizm uzun sosyalist geleneğin mirasçısıdır. O zaman geride kalan dönemde yapılan hataların, yanlışların, özellikle de *reel sosyalizm* deneylerinin eleştirel tahlilini yapmak gerekiyor. Başka bir ifade ile, Sovyetler Birliği'nde Marksist tezlerin uygulanış tarzına odaklanmak gerekiyor. Sovyetik deneyde ekolojik kaygıların savsaklanması ve ne pahasına olursa olsun üretim artışına, "üretimciliğe", prodüktivizme odaklanmak öncelikliydi...

Elbette ekolojik aciliyeti önemsemek büyük sosyal eşitsizlikleri savsaklamayı gerektirmez. Tam tersine, sosyal eşitlik sorunu ekolojik kaygılardan bağımsız ele alınamaz. *Ekoloji* ve *sosyal* madalyonun iki yüzüdür. Ekolojiden soyutlanmış bir "sosyal" mümkün değildir. O halde ne yapmak gerekir? Doğa-insan ilişkisini "yeniden düşünmek", tabii onunla birlikte insan ilişkilerini de... Bunları yapabilmenin koşulu da *uygarlık paradigmasını* değiştirmeyi varsayar. Tabii sadece üretim aygıtı ve tüketim alışkanlıklarını değil. Aynı zamanda kent yaşamını (habitat), kültürü, değerleri, yaşam tarzını... Bunca iddialı bir değişim programı da ancak kapsamlı bir planlamayla mümkün olabilir. Öyle bir planlama eşzamanlı olarak ekonomik, ekolojik, sosyal ve demokratik olmak zorundadır. Planlama, kısa ve uzun vadeli amaçlar ve hedefler arasında uygun bir dengeyi gözetmelidir.

Ekolojik planlama

Temel ihtiyaçların uygun bir tarzda karşılanmasının yolu, alternatif bir ekonomik mantığı ve işleyişi, doğaya saygıyı, doğanın dengelerini gözetmeyi gerektirir.

Ekolojik planlama, kapitalizme özgü "doğaya hâkim olma" saplantısından kurtulmayı varsayar! Bu amaçla da üretim etkinliği sosyal ihtiyaçların karşılanmasını amaçlarken ekolojik dengeleri de gözetmelidir. Doğal çevrenin korunması gereğinin savsaklanmaması gerekir. Üretimin her iki amacın eşzamanlı olarak gerçekleştirilmesini sağlayacak şekilde yeniden dizayn edilmesini gerektirir. Bu da kapitalizmine içkin *değişim değeri, kullanım değeri temel çelişkisini aşmakla* mümkün olabilir. Bir *düzeltme operasyonunu* başarabilmeyi gerektirir.

Bu amaçla da yıkıcı tüketimden vazgeçmek, tüketim çılgınlığına son vermek gereklidir. "Tüketim toplumundan" çıkmak, eşzamanlı olarak üretimi ve tüketimi kısmakla, budamakla mümkün olabilir. Üretimin ve tüketimin kısılması, *atık sorununu* da büyük ölçüde gündemden düşürecektir. Zira kapitalizm dahilinde üretilen her şey aynı zamanda atık demektir.

Bu vesileyle bir hatırlatma gerekiyor: Teknik bilimin ve teknolojik harikalarının atmosferin ısınmasına, iklim krizi denilene asla bir çare olamayacağının bilinmesi gerekiyor. Öylesi bir beklentinin reel bir karşılığı olamaz. Görünen köy kılavuz istemez denmiştir. Teknik bilim "harikalar" yaratıyor ama ekolojik yıkım ve iklim krizi de pupa yelken yol almaya devam ediyor. Velhasıl, yeni teknolojilerin derde deva olması mümkün değildir. Nitekim, petrol üretiminin pik noktasına ulaşması teknik bilimcileri yalanlıyor... Fakat pik noktasına dayanan sadece petrol değil. Maden rezervleri de (altın, gümüş, uranyum, bakır, çinko) hızla azalıyor.

Ekolojik planlamanın "petrol sonrasına geçişi" de dikkate alması gerekir. Elbette bunu söylemek, petrolün ve diğer yenilenemez enerjilerin bir daha hiç kullanılamayacağı anlamına gelmemeli. Yapılması gereken petrol sonrasının koşullarını yaratmaktır. Daha şimdiden petrol rezervlerinin çoğunu ye-

rin altında tutma tercihi yapmak gerekiyor. Ekolojik planlama, sarsıcı, yaralayıcı risklerin ortaya çıkmasını engelleyecek bir planlama olmalıdır. Doğal kaynak kullanımının azaltılması, enerji kullanımının da önemli ölçüde azaltılmasını mümkün kılar. Tabii maddi üretim miktarının da... Esasen kapitalist üretim "yenilenemez ucuz enerji" kullanımına dayanıyor ama giderek enerji ucuz olmaktan çıkıyor. Elbette pahalı diye yenilenebilir enerjilere itibar etmemek uygun değildir. Birinci öncelik çevre duyarlılığı olmalıdır. Önemli olan, üretim etkinliğinin doğaya ve insana verdiği zararları olabildiğince azaltmak, asgari düzeye indirmektir. Bu amaçla da enerji kaynaklarını olabildiğince çeşitlendirmek gerekir; güneş, rüzgâr, hidrolik, biyo-yakıt, jeotermi, biyomas gibi... Tabii her ülkenin kaynak donanımına göre... Bu kaynakların kullanılması ekolojik tahribat olmayacak anlamına gelmez. Elbette iklim krizine bir çare olabilir ama özenli olunmazsa, başta tarımsal üretim olmak üzere doğa tahribatı riski her zaman mümkündür. Zaten tek enerjiye dayalı enerji politikası muteber değildir. Her zaman beklenmedik durumlar ortaya çıkabilir. Beklenmedik büyük doğa olaylarına hazırlıklı olmak gerekir. Planlama bu tür muhtemel olumsuzlukları dikkate almalıdır.

Ekolojik planlamanın önceliklerinden biri de, şu "büyük projeler" saçmalığını engellemek olmalıdır. Zira "büyük proje" demek, büyük ekolojik yıkım ve sosyal kötülük demektir. Tabii büyük projeler sermaye için de büyük kâr, büyük vurgun, büyük yağma demektir. "Enerji geçişi" planlarında, nükleer enerjiye asla yer olmamalıdır. Tam tersine, enerji alanındaki planlama işe mevcut nükleer santrallerin kapısına kilit vurarak başlamalıdır. Ulaşım sektörü dahil, ekonomiyi olabildiğince "karbonsuzlaştırmak" gerekir. Zira bu ikisi, esas

itibarıyla petrol ve doğalgaza dayanıyor, ki bunlar aşırı sera etkisi yaratıyor.

Ulaşımda da özel araba kullanımı saçmalığını olabildiğince azaltmak gerekir.[31] Zaten eko-sosyalist bir toplumsal düzenin birinci önceliği tartışmasız "toplu taşımacılık", kamu taşıyıcılığı olabilir. Duruma göre de bedava değilse bile çok ucuza sunulmak kaydıyla... Tabii ulaşım sisteminin bedava mı, paralı mı olması gerektiğine de "uzmanlar" değil, o yörede (kasaba, ilçe, il, bölge) yaşayanlar karar vermelidir.

Planlamanın başarısı bir dizi aracın devreye sokulmasıyla mümkün olabilir. Bir kere kredilerin ve yatırımların kamu denetimine tabi olması gerekir. Çevre kirlenmesine, ekolojik yıkıma neden olan sanayi üretimi durdurulmalıdır. Ekolojik geçiş yoğun bir yatırım seferberliğiyle mümkün olabilir. Temiz "altyapıya" ve yenilenebilir enerjilere dönüş, kamu hizmetleri alanının (su başta olmak üzere eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim, atıkların geri kazanımı) genişlemesini sağlar. Tüm bunların kâr mantığına göre işleyen sürecin dışına çıkarılması gerekir.

Ekolojik yıkımın hızını ve yoğunluğunu artırdığı bugünün koşullarında artık idare-i maslahatçılıkla sorunların üstesinden gelmek mümkün değildir. Esasen sorunlar piyasanın insafına terk edilir olmaktan çıktı. Artık "yeşil ekonomi" retoriğinin de bir karşılığı olmadığı biliniyor.

Ekolojik planlama doğal kaynak kullanımında *küçülmeyi* yönetebilmelidir. Her yatırım kararının ekolojik kaygıları dikkate alması gerekir. Daha önce de söylendiği gibi, sadece üretimi artırmaya endeksli bir büyüme modeli ekolojik toplum perspektifiyle çelişir. Doğal kaynak kullanımı olabildiğince

31 Bkz. Fikret Başkaya, "Bir yıkım ve katliam aracı olarak araba (otomobil)", *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto-Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?*, Yordam Kitap, 2016, s. 118-132.

azaltılmalıdır. Bunun için de doğal kaynak stoku hakkında yeterli veriye sahip olmak gerekir. Zaten planlama, mevcut olanı bilmek, bir envantere sahip olmak, oradan hareketle de muhtemel senaryolar üretmektir. Ekonomik faaliyetlerin ekolojik etkilerini bilebilmek önemlidir ama bunun için yeterli bilgiye sahip olmak kaydıyla.

Ekolojik kaygılarla "kirli sanayilerin" kapatılması birçok insanı işinden eder. Bir dizi sosyal soruna neden olur. İşçilere bir alternatif sunulmadığı durumda projenin inandırıcılığı ve başarısı sorunlu hale gelir. Kitle desteği riske girer. İşçilere yeni çalışma alanı açmadan öyle bir şeye girişmek bir dizi olumsuzluğu tetikler. Sorun ancak işçilerin yeni haklar kazanmasıyla çözülebilir. Bu amaçla işçilere "iş garantisi", "iş güvencesi" verilmesi gerekir. Ortaya çıkacak kritik durumlarda kamunun etkin müdahalesi gerekir. Sözünü ettiğimiz koşullarda kârlı olmadığı için sermayenin itibar etmediği, yatırıma yönelmediği alanlarda yeni yatırımlar mümkün olabilir... İşçilere şu güvenceler verilmelidir: 1. Kimse işsiz kalmayacak; 2. Para yokluğu diye bir gerekçe olmayacak. Sermayenin itibar etmediği alanlarda yapılacak yatırımlar işsizlik sorununu ortadan kaldırabilir.

Tabii yeni iş (çalışma) alanlarının açılması, hangi yatırımın nerede yapılacağı, ne kadar üretim yapılacağı, ürünün kalitesi gibi konular mutlaka kitle katılımıyla, demokratik olarak kararlaştırılmalıdır. Zaten *iş garantisi* verildiğinde emek (çalışma) bir *meta* olmaktan çıkar... O aşamadan sonra artık *varlığı* ve *yararlılığı* piyasa tarafından belirlenmez.

Esasen koronavirüs (Covid-19) meslekler hiyerarşisinin önemini de açık etti. İnsanlar birden, hangi mesleklerin hayati öneme sahip olduğunun farkına vardılar. İnsan yaşamı için neyin vazgeçilmez olduğunu anladılar. Mesela sağlıkçıların, temizlik ve ulaşım sektöründe çalışanların vazgeçilmez oldu-

ğunu gördüler. Aynı şekilde çiftçilerin, gıda sektörünün hayati önemi de gözler önüne serildi... Ki bunlar "normal koşullarda" pek muteber sayılan işler, meslekler değildir. Eğer koronavirüs olmasaydı her akşam saat 20'de balkonlardan sağlıkçılar alkışlanır mıydı? Öyle bir şey akla gelir miydi? Biz de bu vesileyle, "ekolojik geçişi" sağlayacak işlerin, faaliyetlerin, meslekler in "hak ettikleri saygıyı" görmesi gereğini hatırlatabiliriz. Elbette bu, herhangi bir mesleği yüceltmek değil ama gerçek ihtiyaçları karşılayanların önceliği olmalıdır. Ekolojik planlamayla kapitalizm koşullarda "itibarlı", "öncelikli" sayılmayan işlere hak ettikleri değeri vermek mümkün hale gelir. Ekolojik ve sosyal önemleri daha iyi anlaşılır.

Elbette bu alandaki yeniliklere ve dönüşümlere kültürel alana müdahaleler de eşlik etmelidir. Zira iki yüz elli yıllık kapitalizmin yarattığı kültürden kopuş sanıldığından daha zordur. Kolektif bilincin de dönüşüme uğratılması, o alanda çaba gösterilmesi gerekir. Mesela burjuva düşüncesi, çiftçiyi, temizlikçiyi aşağılar, ona hak ettiği değeri vermez, saygı göstermez. Kolektif bilinç burjuva kültürü tarafından kirletilmiş durumdadır. Bu yüzden, *ekolojik geçiş sürecinde* ideolojik-kültürel alana bilinçli müdahale vazgeçilmezdir...

Ekolojik planlamanın bir önceliği de ekonominin *relokalizasyonunu* gerçekleştirmektir. *Relokalizasyon,* önceki dönemde neoliberalizmin, "piyasa ekonomisinin" bir *gereği* olarak yurtdışına kaçmış, taşınmış sanayileri, işletmeleri, faaliyetleri ülkeye döndürmek anlamındadır. Ülke dahilinde üretmenin mümkün olduğu bir malı, bir ürünü ülkede üretmek varken, 10 bin kilometre uzaktan ithal etmek hem mantıksız ve hem de ekolojik sürdürülebilirlikle bağdaşır değildir. Bu durum, hem ülkede ekonomik kayba ve ekonominin "iç eklemlenmesinde" zaafa hem de sera etkisi yaratan gaz emisyo-

nunun artmasına neden olur. Dolayısıyla, kendinden menkul "serbest ticaret" saplantısından yakayı kurtarmak gerekir... Şimdilerde neoliberal küreselleşmeye, piyasa ekonomisine teslim olmuş Türkiye'nin çok rahat üretebildiği onlarca yüzlerle ürünü döviz ödeyerek dışarıdan ithal etmesi akla ve mantığa mugayirdir. Hiçbir rasyonalitesi yoktur. Tam bir saçmalıktır. Küreselleşme dalgası ülkelerin, halkların kendi ürettikleri üzerindeki "ulusal egemenliği" yok etti. İnsanların kaderi küresel piyasaların kaprisine, dalgalanmasına terk edildi...

Elbette bunu söylemek "içe kapanmak", dışarıyla bağı koparmak demek değildir. Tam tersine, *dayanışmacı bir korumacılık*, enternasyonalizmi güçlendirebilir, bilgi paylaşımını teşvik edebilir.

Bazı tüketim mallarının kullanım ömrünü uzatmak, "programlanmış eskitmeye" izin vermemek, dayanıklı mallar üretmek, tamir işini önemsemek de gerekir. Tutumluluğu teşvik etmek gerekir ama tutumluluğun kolektif bir nitelik kazanması koşuluyla... Bireysel tutumluluk önemli olsa da yeterli değildir.

Tabii daha önce de hatırlatıldığı gibi reklamlar da olabildiğince kısılmalıdır. O amaçla etkin düzenlemeler yapılmalıdır. Zira son dönemde reklam harcamaları devasa boyutlara ulaştı. Şirketler için pazar payı kapmanın bir aracı haline geldi. Ki öylesi koşullarda sürdürülebilir bir tüketim mümkün değildir.

Ekolojik planlama mutlaka demokratik ve gerçek anlamda katılımcı olmalıdır. Aksi halde bürokratik bir planlama kitleleri sürece yabancılaştıracaktır. Bu aynı zamanda bir siyasi meşruiyet sorunu da yaratabilir. Asla teknokratik planlama olmamalıdır. Aksi halde arz-talep dengesizliği ortaya çıkabilir. Planlama işi "uzmanlara", "bürokratlara" bırakılmamalıdır. O alanda ortaya çıkabilecek olumsuzlukları bertaraf etmenin

yolu da kitle katılımının yol ve yöntemlerini keşfetmeyi varsayar. Mesela "yurttaş jürileri", "katılımcı bütçe", "uzlaşma konferansları", "yurttaş meclisleri" gibi...

Eğer ekonomik alan "politikleştirilebilirse", metalaşma eğilimi durdurulabilir, hiç değilse yavaşlatılabilir... Şimdilerde *büyük data devrimi* denilenin planlama alanında önemli katkı sunması potansiyel bir olasılık haline gelmiş bulunuyor... 16 Eylül 2017 tarihli Financial Times'ta, "Büyük data devrimi ekonomik planlamayı diriltebilir," deniyordu. Artık bilgi toplama ve hesaplama geçmişe göre önemli olanaklar sunuyor ki bu, 20. yüzyıldaki merkezî planlamanın bazı zaaflarını ödünleyebilir... İnsan tercihlerine daha iyi cevap verilebilir.

Nihayet bir önemli sorun da çevresel (ekolojik) adaleti angaje ediyor. Covid-19 salgını sınıf farklılıklarını daha da görünür kıldı. Bu da kitleleri ekolojik planlamaya kazanmadan ekolojik geçişi gerçekleştirmenin zorlaşacağı anlamına gelir. Sera gazı emisyonundan zenginler sorumlu ama fatura yoksullara çıkıyor. Mesela Fransa'da en zengin %10, en yoksul %10'dan 8 kat fazla sera gazı emisyonu yaratıyor. Aynı oranlar ABD'de 24, Brezilya'da 42 kat... Faturanın asıl olarak süper zengin %10'a ödettirilmesi gerekiyor. Artık ekolojik kaygıların birinci önceliğe sahip olması gereken bir zamandayız. Velhasıl eşzamanlı olarak ekonomik, sosyal ve politik sistemi dönüştürmek, devrimcileştirmek gerekiyor.

Sosyal planlama

Sosyal planlama her şeyden önce "temel üretim araçlarının" kolektif mülkiyetini, başka türlü söylersek, sosyalleştirilmelerini varsayar. Ve devletleştirme sosyalleştirme değildir... Sosyal planlama ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamalıdır. Şimdilerde yaşamakta olduğumuz sa-

yısız kriz, bizi yeni, farklı kolektif yaşam tarzlarını keşfetmeye zorluyor, ki bu, doğanın korunmasının da bir gereği... Elbette oligarşilere karşı mücadele önümüzdeki dönemde yeni mücadele yöntemlerini "keşfetmeyi" gerektiriyor. Aksi halde tablo kararmaya, çözümsüzlük derinleşmeye devam edecektir.

Üretim ve yaşam araçlarının kolektivizasyonu, sosyalizasyonu, insanlığın emansipasyonunun (kurtuluşunun, özgürleşmesinin, kendini gerçekleştirmesinin) önkoşuludur. Dolayısıyla, yeni dönemde mülkiyet ve "sahiplenme" biçimleri de, kamusal, kolektif, kooperatif, sınırlı olmak kaydıyla özel olabilir. Bu alanda *reel sosyalizmler* denilenlerin hatalarını tekrarlamamak gerekir. Zira orada "kolektif mülkiyetten" stratejik önem taşıyan bazı işletmelerin devletleştirilmesi anlaşılıyordu. Oysa devlet zaten güçlü bir egemenlik aracıdır. Netice itibarıyla eko-sosyalizm üretici güçleri geliştirirken, sosyal ilişkileri de devrimcileştirmelidir. Hem çalışma ve yaşam tarzımızın hem de doğaya yaklaşımımızın değişmesi gerekiyor.

Mümkün oldukça ölü emeği canlı emekle ikame etmek iyi bir fikir olabilir. Mesela tarımsal üretimde daha az makine, daha çok insan emeği kullanmak, hem yeni iş alanları açmak hem de sera gazı emisyonunu azaltmak mümkün olabilir. Bu bağlamda bilinmesi gereken bir şey var: Sanılanın aksine, üretim aygıtı yansız (tarafsız) değildir. Zira pazarı, piyasayı sürekli genişletme gereği söz konusuyken insanların yaşamı da kontrol altına alınıyor. Çalışma süreleri sürekli artırılıyor. Elbette çalışmayı sorun etmek çalışmanın sonu demek değildir. Ama başka türlü düşünebilmektir. Mesela yeni "dayanışmacı" çalışma, yeni üretim alanları yaratmak için kafa yormak gibi...

Kolektif çalışma (üretme) yöntemleri keşfetmek gerekir. Ölü emeğin canlı emeğe tahvili yeni çalışma ve üretme imkânları ve alanları yaratabilir. Tabii çalışma süresini kı-

saltmayı da mümkün kılabilir; işsizlik sorununun çözümünü kolaylaştırabilir. Üstelik çalışma sürelerinin kısaltılması boş zamanı büyütür ve insanların kendilerini gerçekleştirebileceği alanlara ve etkinliklere yönelmelerini sağlayabilir. Estetik, entelektüel, artistik imkânlarını büyütebilir. Oysa, kapitalist toplumda emekçi kitleler yeterli boş zamandan mahrum ama sınırlı boş zamanları da tüketim toplumu tarafından, piyasa tarafından işgal edilmiş durumda.

Kapitalist toplumda kural, *insan olmak* değil, *sahip olmaktır*; bu da insanın insanlıktan çıkması demektir... Orada sahip olmanın insan olmaya önceliği vardır ve kelimenin gerçek anlamında tam bir *absürtlüktür.* Artık insan "gerçek insan" olmaktan çıkmış, kafayı sınırsız tüketimle bozmuş tuhaf bir yaratıktır. Oysa insan olmak bireyin kendini gerçekleştirdiği durumda mümkündür. Onun için de gözünü maddi olandan kaldırması, estetik, entelektüel, politik alanlara yönelmesi, kavramın gerçek anlamında *sosyalleşmesi* gerekir. Ancak o zaman *sürü hayvanı* olmaktan kurtulabilir.

Bu kitabın üçüncü bölümünde tartışmaya çalıştığımız burjuva toplumuna özgü ekonomik büyüme ve GSYH artışına dayalı "zenginlik" saplantısından kurtulmak gerekir. Amaç daha çoğa sahip olmak değil, Güney Amerika yerlilerinin, *buen vivir* (iyi yaşam) dediklerine odaklanmak olmalıdır. Dolayısıyla toplumsal refahı ve "iyi yaşamı" ölçen GSYH dışındaki şeylere yönelmek gerekiyor. Esasen bir toplumda yaşayan insanların ömürlerinin ne kadarını sağlıklı, huzurlu, mutlu yaşadıkları önemlidir. Gerçekten istedikleri, arzuladıkları gibi yaşayabiliyorlar mı? Bir günün ne kadarını karın doyurmak için çalışarak geçiriyorlar? Ne kadarını sosyalleşme amacıyla, dostlarıyla, aileleriyle, politik-sosyal-estetik-artistik-entelektüel etkinlikte harcıyorlar? Zevk aldıkları şeylere ne kadar zaman

ayırabiliyorlar? Kendilerini tanımaya, sevgi alıp vermeye, kırlarda, ormanlarda, deniz, göl veya nehir vadilerinde gezintiye, geceleri aya, yıldızlara hayranlıkla bakmaya... Yaşadıkları doğal ortamları güzelleştirmek için ne yapıyorlar?

Nitekim, serbest zamana, boş zamana sahip olmak, iyi ve dolu dolu yaşamak ancak kapitalist ekonomik mantığın dışına çıkmakla mümkündür. Kapitalizm dahilinde *zenginlik, maddi veya gayri maddi şeyler biriktirmekle özdeştir...* Oysa, asıl önemli ve arzulanır olan *ilişki zenginliğidir ki öyle bir şey de burjuva uygarlığı dahilinde mümkün değildir...*

Bir şey daha var: İnsanların ve toplumların *olmazsa olmaz,* hayati ihtiyaçları vardır ve sosyal ve kültürel ihtiyaçların dışındadırlar, ötesindedirler. Su, yiyecek, konut, sağlık, eğitim gibi... Bunlar da sosyal ilişkiler bütünlüğü dahilinde tatmin edilebilirler, karşılanabilirler. Yaşamın yeniden üretimi, başka insanlarla *paylaşmakla, politik yaşama aktif katılımla, düşüncelere dalmakla, hayranlık hissi duymakla, hiçbir karşılık beklemeden bir şeyler yapmakla, "boş zamanı hoş zamana" çevirmekle, yardımlaşmakla, paylaşmakla, dayanışmayla* geçirildiğinde bir anlam ifade eder. Tabii ilişki zenginliği için paranın devreden çıkarılması gerekir. Bir insan için önemli olan, zamanını "iyi" kullanabilmek, yaşamını kontrol edebilmektir. Meta ilişkilerinin dışına çıkabilmektir...

Zaten "ilişki malları" (*bien relationnels*) meta kategorisine dahil olmayan mallardır. Dolayısıyla üretimleri ve tüketimleri toplumun maddi koşulları tarafından belirlenir.

Mesela ilişki zenginliği, ilişki mallarının üretimi ve tüketimi için bir dizi etkinlikten (faaliyetten) söz edilebilir: Özgürleştirici çaba, etkinlik (çalışma-çaba), seyir, düşüncelere dalma, hayranlık duygusu, kültür, sanat, spor, okuma, doğaya hayranlık duyma... Toplumsal etkinlikler (aile ilişkileri, dostluk, aşk, kamusal

yaşam, politik etkinliğe, sosyal etkinliklere katılma)... Mesela sendikada, bir dernekte görev alma, sosyal aktiviteler... Netice itibarıyla insan sosyal bir varlıktır ve zamanı başkalarıyla paylaşır. Bu da ilişki alanının çeşitlenmesini, zenginleşmesini varsayar. Buluşma, tartışma, kolektif etkinliklere dahil olma, ortak yaşam alanlarını önemseme... Esasen bu tür etkinlikler bütünü, demokratik yaşamı da güçlendirir, zenginleştirir.

Demokratik planlama

Ekolojik ve sosyal planlama ancak demokratik ortamda mümkündür. Aksi halde toplum çoğunluğunun desteğini sağlamak mümkün olmaz. Michael Löwy'nin dediği gibi, eko-sosyalizm bir *demokrasi etiğini gerektirir.* Aksi halde toplumun geleceğine dair önemli kararlar bürokratların ve teknokratların eline terk edilmiş olur. Kararların toplumun temel hedeflerini gözetmesi gerekir. Kararlar üretimin hedefi-amacı ve gerekliliği temelinde alınmalıdır. Üretimcilik saplantısından kurtulmayı varsayar... Üretimi ve bölüşümü ilgilendiren önemli kararlar piyasanın insafına terk edilemez. Aynı şekilde bir politbüroya veya "profesyonel devrimcilere" de bırakılamaz. Bizzat toplum tarafından alınmalıdır; demokratik bir tartışma sonunda ve çoğulculuk esas olmak kaydıyla... Farklı pozisyonların ve yaklaşımların buluşması, planın başarısı için gereklidir.

Tabii köklü, radikal bir dönüşüm de zorunlu olarak tüketimin kısılmasını ve bir dizi malın üretiminin durdurulmasını, bir dizi adetin ve alışkanlığın terk edilmesini (arınmayı), günlük yaşama sinmiş birçok şeyden feragati varsayar. Alternatifleri üretmeden de işin içinden çıkmak mümkün olmaz. Kapitalizmin yarattığı ihtiyaçlar başka istekler tarafından ödünlenemezse, itirazların yükselmesi, gerginliklerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Gerçek demokrasi etkin katılım olmadan mümkün değildir. Onun için de uygun yöntemler, prosedürler gerekir. Temsili demokrasi oyununun ötesine geçmek için de *yurttaş bilinci* vazgeçilmezdir. Etkin bir demokratik işleyişi ve yaşam tarzını tesis etmek, insan iradesini aşan bir şey değildir. Kaldı ki soru zaten kısmen cevabı da içerir...

Bir kere eko-sosyalist planlamanın bürokratik planlama olmaması, demokrasiyi içselleştirmesi, tabii *devlet kapitalizmini* güçlendirme riskine karşı da dikkatli ve ihtiyatlı olması gerekir. Zaten "verili durum" bir *bilinç devrimi* gerçekleşmeden aşılamaz. Bu aşamada hegemonya kavramı işlevsel olabilir. Neoliberal ideolojik hegemonya, belirli bir toplum anlayışı ve "ilerleme" olarak kendini dayatıyor. Aslında neoliberalizm son tahlilde bir ekonomik ideolojidir ama toplum yaşamının tüm veçhelerine sirayet etmiş, kapsamış durumdadır. Eko-sosyalizmin de bütünlüklü bir alternatif toplum projesi olarak ortaya çıkması; bir *karşı hegemonya* oluşturması gerekiyor. Kültürel-entelektüel bir karşı hegemonya... Tabii bunun için de mevcut örgütlenme ve tasavvur tarzının, üretim, tüketim ve yaşam tarzının aşılması gerekiyor. Aslında hegemonya insan ve toplum yaşamının tüm veçhelerini kapsar. Sosyal yeniden üretimin tamamını... Verili ideolojik hegemonyayı aşmak, ötesine geçmek de kültürel, ideolojik, entelektüel, sanatsal (artistik) tüm alanlarda onu etkisizleştirmekle mümkündür. Elbette kültürel "dönüşüm" de bugünden yarına olacak bir şey değildir. Tekrar edersek, eko-sosyalist radikal bir dönüşüm için demokratik planlama hayati öneme sahiptir. İnsanlığı içine yuvarlandığı kuyudan çıkarmanın vazgeçilmez koşulu da radikal eleştiriye hak ettiği değeri vermekle mümkün olabilir.

VII

İşçi Hareketi ve Eko-Sosyalizm

Batı işçi sınıfı, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk üç çeyreğinde, 1980'li yıllara kadar, sosyal ve politik arenanın önemli bir aktörü oldu. Burjuva toplumunda önemli kazanımlar elde etti. Üstelik toplumun en alttaki kesimi ve çok küçük bir azınlık olarak bunu başardı. Zira başlarda toplumun yaklaşık %80'ini köylüler oluşturuyordu. İşçi sınıfı sendika kurma, toplu sözleşme, seçme ve seçilme hakkı, iş güvenliği mevzuatı, sosyal haklar, emeklilik ve sağlık sigortası, ücretli yıllık izin gibi haklar elde etti. Ve bunları iktidardaki partilerin, hükümetlerin niteliğinden bağımsız olarak kazandı... Liberal, muhafazakâr ya da sosyal demokrat olmalarının bir önemi yoktu. Sınıf bilinci büyüdü. Artık işçiler ne istediklerini biliyorlardı. Aynı şeyi köylüler başaramadı zira örgütlenme ve sınıf bilinci zaafıyla maluldüler. Zaten sınıf bilinci de politik mücadele sürecinde oluşan bir şeydir. Tabii işçi sınıfının bilincinin yükselmesi sadece kendi eseri değildi. Kaderlerini işçi sınıfının kaderiyle ortak sayan Marksistler, komünistler, sosyalistler, aydınlar, öğrenciler, sanatçılar, edebiyatçılar, kimi devlet bürokrasisi unsurları, serbest meslek sahipleri de işçi sınıfının mücadelesine ortak olmuşlardı. Netice itibarıyla işçi sınıfı *kolektif bir politik özne* olmayı başardı.

1980'li yılların başından itibaren neoliberalizmin dayatılmasıyla, dalga işçi sınıfının aleyhine döndü. Artık 40 yıllık bir sosyal gerileme söz konusu. Neoliberal küreselleşmeyle işçi sınıfının pazarlık gücü aşındı. *Liberalleşme, özelleştirme, kuralsızlaştırma* saldırısı, işçi sınıfını ve genel olarak da ezilen ve sömürülen sınıfları bulundukları zeminin gerisine püskürttü. Çelişik bir durum ortaya çıkmıştı: Proletarya büyürken, sayıca artarken etkinliği azalıyordu... Sermayenin hareketini sınırlayan engeller "neoliberal küreselleşme ve finanslaşmayla" birlikte ortadan kalkıp dünyanın tamamı sermayenin sınırsız etkinlik alanı haline gelince, her bir ülkedeki işçi sınıfı diğerlerinin *rakibi* haline indirgendi. Artık sermaye istediği zaman, istediği ülkeye gidebiliyor, istediği zaman da çıkabiliyordu. Bir ülkede işçiler ücret artışı, sosyal haklar, iş güvenliği gibi taleplerle patronun karşısına dikildiklerinde, patron işletmeyi ücretlerin çok düşük, sosyal güvenliğin, etkili sendikaların ve "doğal çevre koruma" mevzuatının olmadığı bir *Güney ülkesine* taşımakla tehdit ediyor. İşçiler taleplerinde ısrarcı olurlarsa da tası tarağı toplayıp bir *ucuz işçi cennetine* göçüyor. Dolayısıyla işçi sınıfının pazarlık gücünü yitirmesinin maddi bir temeli vardı... Bu da, yukarıda söz ettiğim gibi, bir ülkedeki işçi sınıfını diğerlerinin "rakibi" durumuna getiriyordu. Velhasıl, finanslaşma ve küreselleşmeyle güç dengesi kesin olarak sermaye lehine dönmüştü.

Fakat güç dengesinin sermaye lehine dönmesinin önemli bir nedeni daha vardı. 1990'dan itibaren Sovyet sisteminin çökmesiyle, bir *proje, bir perspektif* zaafı, başka türlü söylersek, bir *ütopya zaafı* ortaya çıktı. İnsanlar daima bir amaç, bir proje için bir araya gelirler ve mücadele ederler. İnsanları harekete geçiren ütopyadır...

Elbette söylediklerim asla moralsiz olmanın gerekçesi olmamalıdır. Güç dengesi, neoliberal küreselleşme, finanslaşma ve Sovyet sisteminin çökmesiyle işçi sınıfı, genel olarak ezilen ve sömürülen sınıflar *–yeryüzünün lanetlileri–* aleyhine dönse de, başta işçi sınıfı olmak üzere kitleler hiçbir yerde hâkim ideolojiye *evet demiyor.* Dolayısıyla, hâkim sınıfların ideolojik egemenliği, Gramsci anlamında *hegemonyaları* kesin değil... Zira her bir ülkedeki hâkim sınıfların ve bir bütün olarak küresel oligarşinin artık "rıza üretebilmelerinin" maddi koşulları yok! Egemen blokun *rıza üretme*, "gönüllü kölelik" üretme ve dayatma yeteneği aşınmış bulunuyor... Bunun da çok açık bir nedeni var: Egemenler sorun çözme yeteneklerini kaybettiler. Kitleleri aldatma-oyalama yetenekleri aşındı. Sistem her yerde ve her seferinde çözdüğünden daha çok sorun yaratırken, kesin bir ideolojik hegemonya zaten mümkün değildir. Bu satırların yazıldığı şu anda dünyanın birçok ülkesinde kitleler ayakta olduğuna göre... Artık top mülk sahibi sınıfların elinde değil. Gerçi top ezilen ve sömürülen sınıfların, *yeryüzünün lanetlilerinin* elinde ama şimdilik nereye atacaklarını bilemiyorlar...

Bu vesileyle bir hatırlatma daha yapmalıyız. Berlin Duvarı çöktü ve bir ütopya, bir perspektif zaafı ortaya çıktı ama aynı zamanda ezilen ve sömürülen kesimler arasındaki duvarlar da çöktü. Bu da karşı hareketin, antikapitalist mücadelenin güçlenmesinin, çeşitlenmesinin maddi koşullarının oluşmakta olduğu anlamına geliyor.

Geride kalan dönemde işçi hareketi ekolojik mücadeleyi yok saydı. Daha da ötede sadece ilgisiz kalmadı, ona karşı "düşmanca" bir yaklaşım da benimsedi. Ekolojik mücadelenin işçi hareketini zaafa uğrattığı gibi saçma bir saplantıyla maluldü... Ekolojik hareket de işçi hareketinin "politik kültürünü" *büyümecilik, üretimcilik, prodüktivistlikle* suçlama yoluna gitti.

Ekolojik yıkım ve eşzamanlı olarak sosyal kötülükler almış başını giderken, artık bu yaklaşımların terk edilmesi gerekiyor.

Hem işçi hareketinin ve hem de ekolojik hareketin bu "anlamsız" ve "zararlı" ayrımı aşması gerekiyor zira durum savsaklanabilir olmaktan çıktı. Bu aşamada neyle cebelleşildiğini açık etmek için krizin boyutları hakkında kısa bir hatırlatma gerekiyor:

- Yağma ve israfçı kullanım sonucu doğal kaynaklar (mineral ve fosil maddeler) azalıyor, kıtlaşıyor, toprak ve su da dahil;
- Doğal unsurlar (hava, su, toprak) sanayi üretiminin ortaya çıkardığı atıklarla kirletiliyor. Ekolojik felaketler büyüyor. Denizler tuzlanıyor, deniz seviyesi yükseliyor, kazalar artıyor, kimyasal kökenli yangınlar ve nükleer risk büyüyor;
- Farklı kirlenmeler sonucu bitki örtüsü ve hayvanlar azalıyor, on binlerce hayvan ve bitki türü, biyolojik çeşitlilik yok oluyor;
- Ozon tabakası tahrip oluyor, temel ekolojik dengeler altüst oluyor;
- Atmosferin ısınması demek olan iklim krizi gezegende yaşamı tehdit eder boyutlara ulaşıyor. Velhasıl güzel gezegenimiz giderek yaşanamaz bir yer haline geliyor.[32] (Elbette doğaya verilen zararlar sadece kapitalizmin eseri değil. Kapitalizm öncesi dönemde de mesela kent merkezlerine kurulan tabakhaneler, büyük hayvan avcılığı, aşırı hayvan otlatma ve çölleşme, doğa tahribatı yaratıyordu.)

32 Bkz. Fikret Başkaya, *Gençlerle Baş Başa-İklim Krizi ve Ekolojik Yıkım*, Yordam Kitap, 2020.

Fakat sanayi devrimiyle birlikte durum radikal olarak değişti. Çağdaş bilim ve teknik gelişmeler doğaya, doğal yaşama verilen zararları yeni bir düzeye taşıdı: Birincisi; artık sorun kapitalizm öncesi çağlarda olduğu gibi sınırlı bir bölgeyi angaje etmiyor. *Küresel* bir nitelik kazanmış durumda. Artık kimse yıkımın dışında değil. Mesela nükleer kazalar binlerce kilometre uzaklıktaki yaşamı on yıllar boyunca tehdit edebiliyor, asit yağmurları ormanları mahvediyor, ozon tabakasının delinmesi tüm biyosferi riske atıyor; velhasıl hızla geri dönüşü olmayan eşik aşılmakta... Dolayısıyla durum *aciliyet* kesbetmiş bulunuyor. Ekolojik yıkımın ve iklim krizinin dayattığı sorunlar *hayati* öneme sahip, üstelik *ertelenebilir* de değil. Gezegende canlı yaşam tehlike altında... Artık insanlığın ve uygarlığın varlığı ve geleceği, sanayi kapitalizminin insafına bırakılabilir değil. Aynı şekilde *çevre bakanlıklarının* da... Ekolojik yıkımdan, iklim krizinden en çok zarar görecek olan da işçi sınıfı, bir bütün olarak emekçi kitleler, *yeryüzünün lanetlileri*... Dolayısıyla işçi hareketinin vakitlice aklını başına alması ve sürece etkili bir müdahalede bulunması gerekiyor.

Sorun, birinci derecede başta işçi sınıfı olmak üzere emekçi çoğunluğu, *yeryüzünün lanetlilerini* angaje ediyor. Dolayısıyla yeni bir *düşünce* ve *eylem* tarzını gerektiriyor. Neoliberalizme teslim olmuş "yeşil partilere", küresel oligarşinin hizmetindeki çevre NGO'larına (STK'larına), çevre bakanlıklarına bırakılabilir değil. Türkiye'de birinci çevre katliamcısı da zaten kendinden menkul "Çevre ve Şehircilik Bakanlığı". ÇED raporlarıyla desteklenen doğal çevre tahribatı insan havsalasını zorlayacak boyutlarda. Akıl almaz bir yıkım almış başını gidiyor.

Bu nedenle, ekolojik mücadelenin vakitlice yenilenmesi gerekiyor. Esasen ortada doğrudan sınıf mücadelesini angaje eden bir *sorun* var! Tabii işçi sınıfına da önemli bir misyon düşüyor.

Esasen yıkım apaçık ortadayken, oynanan "demokrasi oyununun" da ne menem bir şey olduğu netleşmiş oluyor. Eğer söz konusu rejimler gerçekten demokratik olsalardı, bu utanmaz doğa katliamı mümkün olur muydu? Demokratik bir toplum kendi ipini çeker miydi? Demokrasinin bir tanımı yok mu? Bir yere bir işletme kurulmasına 20 bin kilometre uzaktakiler karar verirse ne olur? Tüm yatırım kararlarına yöre insanlarından habersiz, başkaları, başka yerde karar veriyor! Eğer Türkiye'deki rejim demokratik olsaydı (elbette bu, başka yerlerdekinin matah bir şey olduğu anlamına gelmez, arada sadece derece farkı var), Mersin Akkuyu'ya, Sinop'a nükleer santral, Adana İncirlik'e Amerikan askerî üssü kurmaya cüret edebilirler miydi? Öyle bir şey mümkün olur muydu? Sovyetler Birliği demokratik bir cumhuriyet olsaydı Çernobil felaketi yaşanır mıydı?

Dolayısıyla tersinden bakıldığında, ekolojik mücadele sahnelenen sahte demokrasi oyununu da teşhir ediyor. Demokrasi bir sandığa beş yıl arayla oy atmaktan ibaret olmadığına göre... Ekolojik krizle artık politika yapmanın tanımı ve içeriği de değişiyor. Başka türlü söylersek, ekolojik veçhe politikaya içerilmiş oluyor. Bu vesileyle önemli bir hatırlatma yapmalıyız. Ekolojik yıkımı durdurmak kapitalizmden çıkmadan mümkün olmadığına göre, kapitalizmden çıkmak için: 1. İşçi hareketinin ekolojiyi içselleştirmesi; 2. Ekolojik hareketin de radikal olarak kapitalizmden çıkma perspektifine sahip olması gerekiyor. Bugüne kadar ekolojik hareket tutarlı-bütünlüklü bir antikapitalist mücadele yürütemedi. Oysa amacın ikirciksiz bir şekilde, radikal olarak kapitalizmi aşmak olması gerekiyor. En azından hareketin ana damarının öylesi bir perspektife sahip olması gerekiyor.

Aynı şey işçi hareketi için de geçerli. Zira bir bütün olarak işçi hareketi de kararlı bir antikapitalist mücadele yürütmekte

başarısız oldu. Daha ziyade kapitalizmin *büyümeci, üretimci* mantığıyla *uyumlanma yolunu* seçti... Kapitalizmin vazgeçilmez eğilimi olan "üretici güçleri geliştirme" mantığına endekslendi. Oysa, kapitalizm dahilinde "üretici güçleri geliştirmek" sistemin "yıkıcılığının" *geliştirilmesinden* başka bir şey değildir. Yaşananlar öyle olduğunu gösterdi... Esasen işçi mücadelesinin kapitalizmin doğanın aşırı sömürücü mantığına endekslenmesi, proletaryanın tarihsel oluşumuyla doğrudan ilgilidir. Kapitalizm öncesi dönemin üretici sınıflarının aksine, proletaryayı oluşturan, biçimlendiren, onun üretim araçlarından, topraktan ve doğadan kopması, ayrışmasıdır. Tabii kopuş sadece "yasal veçheyi" angaje etmiyordu. İşçi sınıfı, proletarya sadece doğadan kopmadı, üretim teknikleri üzerindeki "hâkimiyeti" de aşındı. Başka türlü söylersek, beceri yeteneğini kaybetti. Bu yüzden proleterleşme sadece üretim araçlarına yabancılaşmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda beceri yeteneğini de kaybetmek, vasıfsızlaşmaktır. Toprağı işleyen çiftçiden, köylüden farklı bir konuma savruldu. Elbette bu bugünden yarına gerçekleşmedi. Zira tarımsal-kırsal proletarya bir süre daha varlığını sürdürdü. Zamanla, kent ve sanayi proletaryası haline geldiğinde de makinenin bir uzantısı durumuna indirgendi. Zira faaliyet ve yaşam alanı sadece fabrika ve çevresiydi, ki fabrika da doğanın bilimsel-teknik hâkimiyet altına alındığı yerdir, mekândır... O aşamadan sonra işçi sınıfı kendini meta ilişkilerinin göbeğinde bulacaktı. Bütünüyle suni bir ortama hapsolmuş, doğadan kopmuştu. Doğa onun için bir aksesuar, vakit bulursa –ki çok zordu– piknik yaptığı yerdi. Doğaya onca yabancılaşmışken, doğaya saygılı-özenli davranması da söz konusu olamazdı...

İşte o zaman da çelişik bir durum ortaya çıktı: Zira kapitalizmin sınırsız büyümesini, "üretici güçlerin" sınırsız ge-

lişmesini, kendi maddi "refahıyla" özdeş saydı... Yaşam kalitesinin ve insan ilişkilerinin kötüleşmesine, doğa tahribatı eşlik etti. Bu proleter üretimciliği (prodüktivizmi), Fordist dönemde daha da derinleşti. Doğal kaynakların sistematik yağma ve talanı, Batı işçi sınıflarının şirketin çıkarlarıyla *uyumlanmasını* sağladı. Tabii işçi sınıfının sömürüsüne, şimdilerde *Güney* denilen üçüncü dünyanın, küresel kapitalizmin periferisinin derinleşen yağma ve talanı da eşlik edecekti! İşçi sınıfı sadece "büyümeden" alacağı paya odaklandı ve sisteme yönelik itirazı önemsizleşti. Üretimci mantık ve işleyiş her seferinde daha çok üretmeyi mümkün kılarken doğa tahribatı da derinleşiyordu ama işçi sınıfı sadece üretim ve verimlilik artışından aldığı paya odaklanmıştı. Şimdilerin saçma *kazan-kazan* mantığına endekslenmişti. Zira her seferinde daha büyük ölçekte üretim hem kârı ve hem de reel ücretleri artırıyordu.

Aslında *Fordizm,* ekolojik planda tam bir delilikti. Şimdilerde ödemekte olduğumuz bedel işte o körlüğün sonucu... Zira Fordizme yaslanmak, işçi örgütlerinin-sendikaların egemenin kayığına binmesiydi. Tabii bayağı Marksizm (*marxisme vulgaire*) de bu durumu hiçbir zaman sorun etmedi. Zaten edemezdi de... Üretici güçlerin gelişmesine dair körlük ortadayken öyle bir şey mümkün olabilir miydi? Bayağı Marksist anlayış, kapitalizmin "geleceğini" *üretici güçler-üretim ilişkileri diyalektiğine* indirgemişti... Buna göre ikincisi (üretim ilişkileri) birinciye (üretici güçler) engel oluşturuyordu. Buradan da şu sonuç çıkardı: *Ekonomik büyüme sadece sosyal engelle karşılaşabilir, doğal engelle değil.* Eğer o engel bertaraf edilebilirse, artık büyümenin önünde hiçbir engel de kalmaz, *bolluk içinde mutluluk* çantada keklik demektir. Aslında bu tür bir yaklaşım sosyalizmin *ne olduğundan* ha-

berdar olmamaktı... O zaman *sosyalist ideoloji* de kapitalizmin *sol versiyonu* olmanın ötesine geçemezdi.

O halde bu çıkmazdan ancak bir zihinsel, entelektüel, kültürel devrimle çıkılabilir. *Bayağı Marksizm* sadece ekonomizmin kusurlarına değil, aynı zamanda *bilimcilik* (*scientisme*) kapanına kısılmıştı. Kendinden menkul bir *bilimsel sosyalizm* söylemi, tuhaf bir bilim fetişizmine hapsolmuştu. Bilime mutlak inanç esastı ve bilimin bugün ve gelecekte insanlığın tüm sorunlarını çözeceği beklentisi vardı. Böylesi bir bilimcilik fetişizmi, işçi sınıfı hareketini körleştirmişti. Kapitalist üretimin iticiliğinde bilim ve tekniğin sınırsız, kontrolsüz gelişmesinin insanlığın geleceğini karartabileceği dikkate alınmadı. Ekolojik hareketin uyarıları görmezden gelindi ve sonuç ortada...

O halde ne yapmak gerekiyor? Ne yapılabilir? Aslında yapılması gereken bir sır değil: Antikapitalist mücadelenin ekolojik sorunu içselleştirmesi; ekolojik hareketin de radikal olarak antikapitalizmi içselleştirmesi gerekiyor...Bunu başarmak da daha önce söylediğim gibi, bir *kültür devrimiyle* mümkün olabilir. Sınıf mücadelesi sorununu sadece *üretilenin bölüşülmesine indirgemek* uygun değildir. Öncelikle yapılması gereken, üretimci mantığın dışına çıkmaktır. Bunun için de üretici güçlerin gelişmesinin kalitatif alternatifini oluşturmaktır. Tabii bu arada önceliklerin de değişmesi gerekiyor. Geleneksel sosyalist mücadele sorunların çözümünü iktidarın alınmasına erteledi. Oysa bugünden başlayarak, endüstriyel gelişme, teknik ve bilimsel alanda lokal, bölgesel dahası ulusal planda *karşı-iktidar odakları* oluşturmak; alternatif üretim planları, koopetarifleşme ve başka ortaklaşma biçimleri oluşturmak, daha da ötede bir *üreticiler demokrasisi* yönünde girişimlerde bulunmak gerekiyor. Üretim alanlarında *özyönetimi* sürdürülebilir bir pratik haline getirmek... Bu alanda anarşist ve *kon-*

seyci görüşleri ve deneyleri de dışlamadan... Önemli bir şey de; üretim araçlarının *sosyalleştirilmesi* (devletleştirme değil) onları işçilerin eline vermek olmamalıdır. Bölgede yaşayanlar, tüketiciler, kullanıcılar da sürece dahil edilmelidir. Aslında *proletarya* kavramı daha kapsayıcı ve şimdilerde *proletarya* tanımı dışında kalan kitle neredeyse devede kulak...

İşçi mücadelesinin ekolojiyi içselleştirmesi gerekiyor ama aşılması gereken sorun da önemsiz değil. Sendikalar "küçülmeyi", dolasıyla aşırı karbon gazı emisyonu yapan, çevre kirlenmesine neden olan işletmelerin kapatılmasını savunabilirler mi? Bu işletmelerin kapatılması demek, iş kaybı, işsizlik, yoksulluk, sefalet demek olduğuna göre... İşçiler gelecek nesilleri düşünerek, onlar için kaygılanarak, mesela ağaçların kesilmesine karşı çıkabilirler mi? Söylemesi kolay da yapması o kadar kolay değil. Bir işçi için işinden olmak açlık demektir. Böyle bir ikilem karşısında işçiler, tereddütsüz işlerine sarılacak, "büyüme tercihi" yapacaklardır ve daha çok karbon gazı da atmosfere karışmaya devem edecektir. İşçileri asıl ilgilendiren gelecek kaygısı değil anlık kaygılardır. Ertelenemez ve acilen karşılanması gereken ihtiyaçları vardır.çünkü. Beslenme, barınma, ısınma, çocukların eğitimi gibi... İşçiler elbette bilimcilerin uyarılarını anlayabilirler, dahası pasif kalmanın dramatik sonuçlarını da anlayabilirler ama buna rağmen ve yine de işlerini koruma mücadelesinden vazgeçmezler, daha doğrusu vazgeçemezler. Temel-hayati sorunları "yarına" erteleme tercihi yapacaklardır...

Bu konuda bir örnek şöyle: 2016 yılında Caterpillar firması Fransa'daki bir fabrikasını kapatacağını ilan ettiğinde, sendikacılar ve işçiler, işletmenin daha az kirleten buldozer ve kürek üretme kararına karşı çıktılar. Zira daha pahalı makinelerin Asya ve Afrika'da daha zor satılacağını, daha zor alıcı

bulacağını ileri sürdüler. Eğer firma daha az kirleten kamyonları üretmeye devam ederse, işlerini kaybedeceklerini açıkladılar. Esasen, tercih, daha çok kirleten, hasta eden, iklim krizini azdıran araçları üretmek veya işsiz kalmak arasındaydı... Buradan çıkan sonuç şu: Ancak tüm işçilerin, ülke, dahası dünya ölçeğindeki bir tercihi; global, bütünlüklü, tüm işçilerin ve insanlığın yararını gözeten bir tercih işsizlik ve depresyonla *ekosit* arasındaki çelişkiyi aşmayı mümkün kılar.

Böyle bir ikilem söz konusuyken çözüm, kendi gücüne güvenmek ve orijinal, yaratıcı, denenmemiş yeni yeni yöntemleri keşfetmek olabilir. Ancak demokratik kaygılarla yönetilen planlı bir ekonomi arzulanan *geçişi* mümkün kılabilir. O zaman kirleten şeylerin üretimi kısılır, büyümesi yavaşlatılırken, onu ödünleyecek ama doğal çevreye de zarar vermeyecek yenilerini kurmak pekâlâ mümkün olabilir... Bunun modalitesi ne olabilir? Kirli sanayilerden çekilirken onları ödünleyecek mesela toplu ulaşım, biyolojik tarım, yenilenebilir enerjiler, kolay ısınan ve kolay serinleyen, daha az enerji harcayan konutlar vb. üretilebilir. Esasen kapitalizmin ötesine geçmeye, kapitalizmden çıkmaya cüret etmek, insanlara kötü, kirletici, gereksiz, zararlı bir işte çalışmayı dayatan durumdan da çıkmaktır. Bir tarafta *ay başını getiremeyenler, karşı tarafta da* dünyanın sonunu getirmek üzere olan dar bir oligarşi var. Oligarşiye karşı olan da milyarlarca insan var. Dolayısıyla çok geniş bir kitle kapitalist yıkıma itiraz ediyor, verili durumu kabullenmiyor. Bu durum, kapitalizmi aşmanın çoktan *potansiyel bir olasılık haline geldiğini göstermektedir.* O zaman da sorun, o potansiyeli ete kemiğe büründürmeye, realize etmeye indirgenmiş demektir. Sorunun çözümü, şimdilerde çeşitlenmiş sistem karşıtı hareketlerin ve mücadelelerin *uygun, güven veren bir uyumunu, bütün-*

leştirilmesini gerçekleştirme basiretini ortaya koyabilmekle ilgilidir...

Fakat işçi sınıfı hareketinin öyle bir "birlikteliğin" ana damarı olabilmesinin, misyonunun gereğini yapabilmesinin önkoşulu, burjuva düzeninin bir parçası haline gelmiş, misyonlarına ve varlık nedenlerine yabancılaşmış sendika bürokratlarından kurtulmaktır. Zira bürokrasinin her türlüsü mutlaka gericidir. Sınırlı sayıda sendika dışındakiler işçilerin değil, sermayenin ve burjuva devletin örgütleridir. Fakat şimdilerde az da olsa, sendikacılar arasında da ekolojik sorunun önemini kavrayanlar var. Dolayısıyla ekolojik sorunların sosyal sorunlardan bağımsız olmadığı görüşü filizlenmekte ve bu ümit verici... Nitekim, COP 21'in (Paris İklim Zirvesi, 2015) hazırlık süreçlerinde uluslararası sendika örgütleri önceliklerini şöyle ilan etmişlerdi: "Ölü bir gezende iş de yoktur." (*There is no job on a dead planet*) Talepleri de şunlardı: 1. İklim politikasının istihdam yaratmadaki potansiyelini görünür kılmak; 2. İklim finansmanını garanti etmek; 3. İşçiler ve topluluklar için uygun bir geçişi garanti etmek.

Mesela İngiliz sendika hareketi "iklim için bir milyar istihdam yaratma" kampanyası başlatmıştı ki son derecede anlamlı ve gerçek bir başarıydı. Jonathan Neale, bir grup aktivistin petrol sektöründeki büyük bir İngiliz sendikasını petrol sektörünün 30 yılda ortadan kaldırılmasına nasıl ikna ettiğini anlatıyor... Petrol sektöründeki her bir istihdam (iş) kaybına karşılık, yenilenebilir enerji sektöründe bir iş yaratma şartı... Aynı zamanda "küçülme", "büyüme" sorunu da gündeme getirilmek kaydıyla... Sendika aynı zamanda kamu sektöründe daha çok istihdamı da hedefliyor. Zira enerji sorunu özel ellere bırakılabilir değil. Sağlıklı bir tercih pekâlâ işçiler arasında dayanışma duygusunu da güçlendirecektir.

Esasen kamuoyu yoklamaları da Avrupa'da olsun, Latin Amerika'da olsun işçilerin önemli bir bölümünün ekolojik sorunu önemsediğini gösteriyor. Başka yerlerde de benzer yönelimlerin güçlenmekte olduğu söylenebilir. Zira insanlar durumun vahametini anlamaya başlıyorlar. Tabii bu süreçte politik odakların, sosyal hareketlerin ve yurttaş inisiyatiflerinin *kızıl-yeşil* birlikteliğini sağlamak için çaba harcaması gerekiyor. Zira durum artık sol siyasi örgütlerin, ilerici sosyal hareketlerin tek bir soruna odaklanma aymazlığını aşmasını gerektiriyor. Aksi halde çözümsüzlük kaçınılmaz olur. Çünkü çözüm bekleyen sorunlar çok boyutlu, çok veçheli...

Kesin olan şu ki, artık karşı karşıya olduğumuz durumun "sıradan", "bilinen" bir kriz değil, bir *uygarlık krizi* olduğunun bilincine varılmakta. Bu da içine sürüklendiğimiz durumdan *eski kafayla, eski anlayışlar ve yaklaşımlarla çıkılamayacağının bilincine varmaktır...* Artık yeni durum, yeni düşünceleri, yeni yaklaşımları, yeni programları ve perspektifi gerektiriyor. Sosyal eşitsizlik astronomik boyutlarda. En zengin 26 kişi dünyanın yarısı kadar servete sahip ki bu yaklaşık 4 milyar insan demek... Tabii iklim krizi ve ekolojik yıkım da derinleşmeye devam ediyor. Böylesi bir durumda insanların hoşnutsuzluğu, kitle tepkisini, politikleşmeyi canlandırıyor, tepkilerin bazıları yeni politik oluşumlara dönüşüyor. Yunanistan'da Syriza, İspanya'da Podemos, Fransa'da Jean Luc Mélenchon'un lideri olduğu *Boyun Eğmeyenler*, ABD'de Demokratik Parti içinden çıkan Sanders hareketi, Latin Amerika'da "sosyalizme doğru hareket" ve geniş emekçi kitlelerin taleplerini yükseltmeleri, insanların kaygılarının, sosyal ve ekolojik sorunlara duyarlılığının arttığının göstergesi... Tabii yeni arayışların artmakta olduğunu da gösteriyor. Bu çıkışlar henüz beklenen performansı göstermekten uzak olsalar da bir arayışın sonuçları olduğu tartışmasız...

Türkiye'de bundan 20-30 yıl önce köylülerin, çiftçilerin bir görünürlüğü yoktu. Şimdilerde yaşamlarını, yaşam kaynaklarını ve alanlarını korumak üzere ayaktalar. Bu ekolojik mücadeleyle sosyal mücadelenin kavuşmasının koşullarının oluşmakta olduğunun bir göstergesi... Nisan 2010'da, Bolivya Devlet Başkanı Evo Morales Cochabamba'daki "İklim Değişikliği ve Toprak Ana (*Mère Nature*) Hakları Dünya Konferansı"nda, *yerli halkların* nasıl doğayla uyumlu "ortak yaşanırlık" gerçekleştirdiklerini, insanın nasıl doğanın bir parçası-bileşeni olduğunu anlatmıştı. Konferans sonunda binlerce katılımcı *iyi yaşam* (*buen vivir*) yolunda faaliyet gösterme tercihi yaptıklarını ilan etmişlerdi. Eğer soruna yakından bakılırsa, artık felaketin eşiğine geldiğimizi görmek için fazla çaba gerekmiyor. Bütün bu olup bitenler, kendinden menkul bir "insan doğasının", *açgözlü, bencil insanın* eseri değil. Doğrudan çılgın rekabete dayalı işleyişe, sınırsız sermaye birikimine endeksli bir üretim tarzının, kapitalizmin eseri...

Nitekim Morales başka bir vesileyle de şöyle diyordu: "Kapitalizmin doymak bilmez, rekabetçi karakteri ve kâr hırsı gezegeni yok ediyor. Kapitalizm için biz insan değiliz ama tüketiciyiz. Kapitalizm için Toprak Ana diye bir şey yok, sadece hammaddeler var. (...) Oysa toprak, Wall Street'teki borsa operasyonlarından çok daha önemli."[33]

Latin Amerika'da *sosyalizme doğru hareketler* kendilerine bağlanan umudu boşa çıkardılar. Söz konusu ilerici hareketler temelli bir zaafla mululdüler. Venezuela'da Hugo Chavez, Brezilya'da Lula de Silva ve Dilma Rousseff, Bolivya'da Evo Morales, Ekvador'da Rafael Correa, aşırı doğal çevre tahribatına neden olan kendilerinden önceki hükümetlerin maden

33 Evo Morales, 28 Kasım 2008.

yağması ve kirleten enerjiler sorununu dikkate almadılar... Yabancı sermaye yağmasını sorun etmediler. Asıl sorunlara dokunmadan, sadece emekçi kitlelerin yaşam koşullarında sınırlı iyileştirmeler yapmakla yetindiler, ki bunların kalıcı olması da zaten mümkün değildi...

Bu çılgın üretim ve tüketim, dizginlerinden boşanmış ekolojik yıkım vakitlice durdurulamazsa, bugünkü yaşam tarzında ısrar edilirse, 5,3 gezegen gerektiği ortada... Ağacın üzerinde durduğumuz dalını kesmeye devam ediyoruz. Esasen kapitalist dünya sistemi –şimdilerde *Güney* denilen– yeni sömürge statüsüne indirgenmiş –kaynak zengini– yoksul ülkelerin zenginliğine el koymaya dayanıyor. İşte o utanmaz yağma ve talanın bir sonucu olarak, 1 milyar insan içilebilir suya, elektriğe, yeterli sağlık ve eğitim hizmetine ulaşamıyor, kronik açlık ve yoksulluk her seferinde derinleşiyor.

Eko-sosyalist mücadelenin yeni özneleri

Sermayenin saldırısı arttıkça, sosyal kötülükler (işsizlik, yoksulluk, sefalet), ekolojik yıkım ve iklim krizi derinleştikçe antikapitalist mücadelenin büyümesi ve çeşitlenmesi de *eşyanın tabiatı* gereğidir... Neoliberal küreselleşme çağında neredeyse sermayenin saldırısından nasibini almamış hiçbir toplum kesimi yok! Artık 19 ve 20. yüzyılda olduğu gibi kapitalizm karşıtı mücadelenin yegâne aktörü de işçi sınıfı değil. Sahnede yeni aktörler belirmekte. *Saldırı-direnme-karşı saldırı* diyalektiğinin bir gereği olarak...

Antikapitalist mücadelenin yeni aktörleri köylüler-çiftçiler, kadınlar ve gençler, tabii *yerli halklar* ve ırk ayrımcılığına maruz kalan kimlikler. Uluslararası bir köylü örgütü olan *Via Campesina* (Köylü Yolu) 1993'ten beri mücadele arenasında. 81 ülkede 182 köylü örgütünü kapsıyor ve uluslararası planda fa-

aliyet gösteriyor. Küçük ve orta boy çiftçilerin, üreticilerin, tarım işçilerinin, kır kesimi kadınlarının, *yerli halkların* örgütü. Aile temelli sürdürülebilir tarım ve gıda egemenliği için ve kadınlara yönelik şiddete karşı mücadele ediyor. Toprak reformu öneriyor ve bir bütün olarak köylülerin haklarını savunuyor.

Aslında köylülerin, kadınların ve gençlerin mücadelesinin yükselmesi, işçi sınıfını da *üretimcilikten, prodüktivizmden* kurtarma potansiyeli taşıyor. Bu hareketler işçi sınıfını da içine sürüklendiği ataletten kurtarabilir. İşçi mücadelesini yeniden canlandırabilir. 27 yıllık varlığı olan *Via Campesina,* dünya ölçeğinde 150 milyondan fazla üyeye sahip. İç tutarlılığı olan bir programa ve perspektife sahip. İddialarını ve taleplerini bilimsel temele dayandırıyor. Şimdilerde sera etkisi yaratan gazların %44 ila %57'si, geniş anlamda gıda sektöründen kaynaklanıyor. Buna ormansızlaşma, tarım ürünlerinin işlenmesi, ambalaj, depolama, taşıma, dondurma ve atıklar da dahil. Bu zincirin her halkası da dünya ölçeğinde faaliyet gösteren az sayıdaki agro-endüstri tarım tekeli tarafından denetleniyor. Dünya taşımacılığının dörtte biri onlara hizmet veriyor.

Via Campesina, sermayenin kapsamlı saldırısına *tarımsal ekoloji* (agro-ekoloji) ve *gıda egemenliği* talebiyle karşılık verirken ikili bir amaç gözetmiş oluyor: Köylülerin taleplerini dillendirirken iklim krizine de çözüm öneriyor. Tabii insanların (tüketicilerin) sağlığı da gözetiliyor. Zira şimdilerde sağlıklı gıdaya ulaşmak bir *ayrıcalık* haline gelmiş bulunuyor.

Esasen gıda egemenliği talebi sadece tarımı angaje eden bir şey değil. *Via Campesina*'nın yürüttüğü kampanya, gıda egemenliğinin kadınlara yönelik şiddeti sonlandırmasını da amaçlıyor. Örgütün internet sitesinde Saskatchewan Üniversitesi tarih profesörü Jim Handy'nin gıda egemenliğine dair yazısından yapılan alıntı şöyle:

> Gıda egemenliği sadece özel bir kalkınma modelini, neoliberalizmin iğrenç bir versiyonunu hedef tahtasına oturtmuyor, bir dizi yeni hak talebini de kapsıyor. Modern toplumun temelinde radikal değişiklikleri amaçlıyor. Bu düzen bir dizi dışlamaya ve çitlemeye (enclosure) dayanıyor. Dışlanma da esas itibariyle kır kesiminde, özellikle de tarımsal üretim alanında yaşanıyor. Kapitalizm birbirinden kopuk üreticileri varsayar ama üreticilerin ürettikleri üzerinde bir dahli yoktur! Üreticiler ürettikleri üzerinde hiçbir etkiye, belirleyiciliğe sahip değiller... Verili sistem her seferinde daha büyük tekelci pazarlara ihtiyaç duyuyor. Tabii yıkıcılığı da her seferinde büyüyor... İşte gıda güvenliği tüm bunları sorun ediyor, ki bunlar bir geçiş süreci için vazgeçilmezdirler... Geçiş sürecini yeniden düşünmeyi gerektiriyor. Gıdaları piyasa tarafından uyarılan bir mal olarak değil, üretimleri, bölüşümleri ve tüketimleri sosyal bağları yeniden üreten bir etkinlik olarak ele almak ve anlamak gerekiyor. Tabii böyle bir süreçte de her şey farklı olacaktır.[34]

Bidayette kapitalizmin sahneye çıkması, köylülerin yaşam alanları ve kaynakları olan *müştereklerin,* toprakların yeni yetme kapitalistler tarafından yağmalanması ve özel mülk kategorisine indirgenmesiyle mümkün olmuştu. Ünlü *çitleme* saldırısının sonucuydu. O tarihten sonra da *çitleme* farklı görünümlerde devam etti. Artık şimdilerde *çitlenmemiş, özelleştirilmemiş, bir kâr aracına dönüştürülmemiş, metalaştırılmamış* hiçbir şey yok... Bu sürdürülebilir bir durum mudur? Kabullenilir bir şey midir? Bu niteliğinden ötürü gıda egemenliği talebi özgürleştirici-kurtarıcı (emansipatris) bir muhtevaya sahip. Sorunun kaynağına inmeyi başarıyor, dolayısıyla radikal...

Eko-sosyalist mücadelenin ikinci ayağını oluşturan kadınların hareketi (feminizm) toplumu dönüştürme potansiyeli itibarıyla hayati öneme sahip. Artık dünya ölçeğinde feminist

34 Aktaran Daniel Tanuro, *Trop tard pour être pessimistes!-Écosocialisme ou effondrement*, Paris: Textuel, 2020, s. 149.

bir hareket mayalanmakta. Geçtiğimiz yıllarda dünyanın birçok ülkesinde (Arjantin, Şili, Meksika, İspanya, Türkiye gibi) erkek şiddetine, özellikle de kadın cinayetlerine karşı eylemler gerçekleşti ve mücadele devam ediyor. Tabii kadınlar ekolojik ve sosyal mücadelenin de önemli aktörleri haline geliyorlar. Esasen kadınların doğaya daha saygılı, daha özenli davranmaları onların doğalarından bağımsız değil. Bir tesadüf de değil... Şimdilerde de *Güney* denilen *yeryüzünün lanetlilerinin* yaşadığı ülkelerde kadınlar gıdanın çoğunu üretiyorlar. Kapitalist patriyarkanın kadınlara biçtiği görevse, ev işleri ve çocuk bakımı, koca bakımı...

Kadınlar doğa katliamı, kirlenme ve iklim krizi bahsinde doğaya, ekolojik sorunlara erkeklerden çok daha duyarlı ve saygılılar. Dolayısıyla kadın hareketinin, ekofeminist hareketin büyümesi, doğa-toplum dengesinin yeniden tesisinde önemli bir işlev görme potansiyeline sahip. Hareketin teşhir edici etkisi büyük. Erkek egemenliğine karşı olmak, ücretli emek sömürüsüne karşı mücadeleyi de tetikleme potansiyeline sahip. Nitekim sloganlarından biri de, "%99 için feminizm"di... Tabii kapitalizmin mülksüzleştirme saldırısına karşı da bilinci yükseltme, sınıf mücadelesini canlandırma potansiyeline sahip. Kaldı ki, birileri ayağa kalktığında başkalarının da ayağa kalkması her zaman ihtimal dahilindedir. Aslında kadınların ayağa kalkması aşırı sağcıları ve dinci gericileri telaşlandırıyor. Saldırganlıkları artıyor. Kadınların kurtuluşu, örgütlenmeleri, emansipe olmaları *maşist cinsiyetçiliği, kadın nefretini* azdırıyor. Türkiye'de dinci-faşist unsurların İstanbul Sözleşmesi'ni kafaya takmaları yükselen feminist hareketten duyulan "rahatsızlığın" sonucu.

Gençler sahnede

Geçen yıl (2019) Ekim ayında, genç aktivist Greta Thunberg'in çağrısı üzerine 6 milyondan fazla genç, *Extinction Rebellion*'ın (Yokoluş İsyanı) eylemine katıldı. Eylemin amacı, iklim ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki tehdide karşı hükümetlerin acil, radikal önlemler almalarıydı. Doğrusu İsveçli genç aktivist Greta Thunberg, daha birkaç aylık eylemiyle yılların çevre (ekoloji) örgütlerinin onca yılda yaptıklarından daha fazlasını başarmıştı. Çok açık, çok net, anlaşılır bir mesajı vardı: Dünyanın her yanındaki gençleri bu dünyanın geleceğini kurtarmaya, ayağa kalkmaya çağırıyordu. Açgözlü sermayedarların, özellikle de fosil enerji şirketlerinin açgözlülüğünün dünyayı nasıl yaşanamaz bir yer haline getirdiğini, kapitalistlerin insanlık suçu işlediklerini haykırıyordu.

Aslında eylem, gençlik hareketinde de bir dönüm noktasıydı. Gençler yüz yüze olunan tehlikenin bilincine varmışlardı. Elbette egemen cephe gençlik hareketini "ehlileştirmek", etkisizleştirmek için elinden geleni yapacaktır. Gençlik hareketi her türlü iktidara mesafeli durarak ve her seferinde taleplerini radikalleştirerek o tehlikeyi bertaraf edebilir. Her seferinde temel sorunlara odaklanarak...

Esasen gençlerin ekolojik mücadelenin etkin aktörleri haline gelmelerini gerektiren bir şey daha var: Ekolojik olan, sosyal olandan bağımsız değil... Artık gençlerin sadece gelecekleri değil, bugünleri de karartılmış durumda. *Bunak kapitalizmin* onlara teklif edeceği bir şey yok. Daha şimdiden "genç işsizliği" her yerde rekor kırıyor.

Gençlik hareketinin bir başka *olmazsa olmazı* da her aşamada demokrasiyi içselleştirmek, yaşanan reel bir varlığa kavuşturmaktır. Tabii bu da sadece sanal âlemde, internet

üzerinden bildiri paylaşmakla olacak bir şey değil. Elbette bu internetin etkin kullanımı önemsiz demek de değil. Semt, mahalle komiteleri, canlı forumlar, fiziki temas vazgeçilmezdir. Tabii mutlaka kadın-erkek eşitliğinin de özenle gözetilmesi gerekir.

Dünyanın her yerindeki sosyal hareketlerin etkin iletişim içinde olmaları, ortak amaçlar için ortaklaşmanın yeni ve etkin yöntemlerini keşfetmeyi gerektirir. Artık hiçbir sorunun "ulusal sınırlar" dahilinde çözülmesi mümkün değil. Yüz yüze olunan karmaşık sorunlar bir *bütünlük* oluşturuyor. Dolayısıyla bütünlüklü bir kavrayışı gerektiriyor.

Bu konuda ilginç bir örnek, 2018 yazında Johannesburg'daki "Halkların Diyaloğu Forumu"dur. Sosyal forumun teması maden sanayisi ve maden istihracıydı (çıkarma). Foruma maden yağmasından canı yananlar, sendikalar, halk örgütleri, kadın hareketi (feministler), LGBT'ler, inanç grupları, *yerli halkların* temsilcileri, kadın ve erkek işçiler, köylüler, balıkçılar, gençler, destek grupları, üniversite üyeleri... Velhasıl, Afrika, Amerikalar, Asya-Pasifik ve Avrupa'dan 60 ülke temsil edilmişti...

Forumun sonuç bildirgesi mücadelenin nasıl bir rota izlemesi gerektiğini açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Şöyle deniyordu: "Topraklarımızda maden istihracına, madenciliğe HAYIR deme hakkı, aynı zamanda açık bir EVET'tir. Yaşam zincirinin geri kalanıyla uyum içinde başka türlü yaşamaya EVET demektir... Öz yaşamımızı nasıl yaşayacağımıza kendimiz karar vermektir. Doğanın sömürülebilir bir kaynak olmadığına, keyfe göre, aşırı kâr aracına dönüştürülmemesine EVET demektir... Değişim değerine değil, kullanım değerine EVET demektir. Kimliklere saygılı olmaya, yerlilere değer vermeye EVET de-

mektir. Sürdürülebilir bir ekonomik düzene EVET demektir. Sosyal adalete ve iklim adaletine EVET demektir."[35]

Sermayenin saldırısı arttıkça, sosyal kötülükler ve ekolojik yıkım derinleştikçe, kitle hareketlerinin de büyümesi ve çeşitlenmesi eşyanın tabiatı gereğidir. Nitekim geçtiğimiz yıl (2019) dünyanın kırk kadar ülkesinde kitleler ayaktaydı. *Arap Baharı,* komplo teorisyenlerinin ve her duyduklarına inanan zevatın görmek istediği gibi bir "emperyalist" komplosu değildi... Despotizme ve adaletsizliğe karşı derin bir isyandı... Geride kalan on yılda da çoğu şimdilerde *Güney* denilen ülkelerde isyanlar ve protestolar birbirini izledi. Umut hiçbir zaman "ölmez". Bu kitabın ikinci bölümünde söylendiği gibi, mutluluk yeni bir düşüncedir. Artık gelinen bu kavşakta yapılması gereken, sosyal ve ekolojik hareketlerin *eko-sosyalist perspektife, paradigmaya* endeksli birliğini sağlamaktır. Zaten *ekoloji* ve *sosyal* madalyonun iki yüzüdür. *Kızıl-yeşil* birlikteliği vakitlice gerçekleştirilmelidir. Bu, insan iradesini aşan bir şey değil, tam tersine koşulların dayattığı bir şeydir. Şu lanet olası kapitalizmden kurtulmadan, insanlığın ve uygarlığın geleceğini kurtarmak, güzel dünyamızı yeniden yaşanabilir bir yer haline getirmek mümkün olmayacak.

Bu kitabı harika şair, yazar, dramaturg Bertolt Brecht'i anarak bitirelim: "Mücadele edenin kazanması kesin değildir ama mücadele etmeyen daha baştan kaybetmiştir." Daniel Tanuro'nın dediği gibi, *kötümser olmak için artık çok geç...*

35 Madencilik ve Maden Çıkarma Ekonomisi Üzerine Sosyal Forum Sonuç Bildirgesi. "Beyond Extractivism: Reclaming Peoples Power, Our Right to Say No!" www.thematicsocialforum.org/thematic-social forum-final declaration.

"Sosyal mahiyetteki sorunlar, ekolojik sorunlardan ayrı ele alınamaz. Zira, bunlar madalyonun iki yüzüdür. Bu da sosyali ekolojikleştirmeyi, ekolojiyi de sosyalleştirmeyi gerektirir."

Fikret Başkaya, mevcut sistemi çözümleyip radikal bir biçimde eleştirdiği, bunu yaparken de birbiriyle etkileşim içindeki sosyal ve ekolojik sorunlara çözümler ürettiği çalışmalarının bu son halkasında, "eko-sosyalist paradigma"ya ve komünizme işaret ediyor.

Önce "Komünizmi nasıl bilirsiniz?" diye soruyor Fikret Başkaya ve başlıyor "müşterekler"i anlatmaya. "Ütopya", "insan doğası", "devletleştirme", "sosyalleştirme", "sönümlenme" gibi kavram ve tartışmalar da yanında.

Ardından sıra "modernite, ilerleme ideolojisi ve kapitalizm"e geliyor. Yani "ekonomik büyüme ve kalkınma" ile birlikte sistemin sınırlarına geliyor, ihtiyaçlar ile kaynaklar arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiğine.

Bir sonraki adımda büyümenin bir diğer yüzü olarak ekolojik yıkım çıkıyor karşımıza. "Muasır medeniyetler seviyesi", "Sosyal Avrupa", "demokrasi" retoriği, kapitalizm dâhilinde kalkınmanın mümkün olup olmadığı ve benzeri konular, Başkaya'nın açtığı diğer tartışma başlıkları.

"Eko-sosyalist paradigma"yı sunarak bitiriyor çalışmasını Başkaya. Kapitalizme karşı, tek bir alanda değil, ekonomik, sosyal, ekolojik ve etik boyutlarıyla bütünsel bir alternatif geliştirmenin önemini ortaya koyuyor. Bu bağlamda ekonomik planlama, ekolojik planlama ve demokratik planlama tek tek ve birbiriyle ilişkisi içinde ele alınırken, en sonda da [illegible] hareketi ile eko-sosyalizm arasındaki ilişki ve eko-sosyalist mü[illegible]/yeni özneleri irdeleniyor.

THG 013827 SIB

20 TL. KDV'den muaftır

ISBN 978-605-172-411-9

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap YordamKitap